SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 57 - 1992
ČÍSLO 6

Juraj Furdík

OPORNÝ PILIER SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY
(O nedožitej osemdesiatke prof. Eugena Paulinyho)

"V štruktúre teda nechápeme jednotlivé časti osihotene, ale vždy iba vzhľadom na vzťahy, ktoré má daná časť k ostatným častiam a k celku. Napr. úlohu, funkciu a vlastnosti oporného piliera gotickej katedrály nepoznávame z neho samého, ale iba v súvislosti s ostatnými časťami katedrály. Len v porovnaní so stenami, oblokmi, klenbou a s celkom konštrukcie zistíme zmysel a funkciu oporného piliera. Len tak sa nám stane jasným, že len vďaka sústave oporných pilierov môže byť hmotnosť stien gotickej katedrály odľahčená, môžu tam byť vysoké obloky, celá stavba vytiahnutá do výšky, môže tam byť veľa svetla, vzduchu a priestoru, krížová klenba..." Touto pasážou zo *Slovenskej fonológie* (1979, s. 63–64) nám poskytol dnes už takmer desať rokov medzi nami fyzicky (ale iba fyzicky!) neprítomný prof. E. Pauliny titul aj východisko spomienkovej úvahy pri jeho nedožitom okrúhlom výročí (nar. 13. 12. 1912). Ak sa kritickému pozorovateľovi zdá pararela slovenskej jazykovedy s gotickou katedrálou neúmerne nadnesená, treba mu pripomenúť, že mnohé z týchto architektonických skvostov sa stavali dlhé desaťročia, formovali sa postupne, ich štruktúra sa dotvárala i obmieňala pri premáhaní prekážok kladených pri stavbe neprajnosťou čias, nevhodnosťou miesta, nedokonalosťou tvorcov, materiálu i realizátorov. Takouto stavbou v procese sa nám zdá aj slovenská jazykoveda. Vo všeličom je nehotová, nedotiahnutá, neraz vinou neprajníkov i nekompetentných pseudoodborníkov aj neštruktúrne roztrieštená. Veľké zjavy od Bernoláka cez Štúra, Hattalu po Czambla však vytvorili jej solídne základy, na ktorých mohli vyrásť diela jej ozajstných oporných pilierov. Azda nebude veľmi diskutabilné, ak za takéto piliere slovenskej jazykovedy 20. storočia označíme dovršiteľa mladogramatizmu J. Stanislava, priekopníka štrukturalizmu Ľ. Nováka a rozvíjateľa i syntetika štruktúrneho výskumu slovenčiny v jej vývine i súčasnosti E. Paulinyho.

Prof. Pauliny sa pri svojej šesťdesiatke vtipne i hlboko "vyspovedal" o svojich jazykovedných koreňoch a začiatkoch (*Kedy som sa rozhodol stať sa lingvistom.* Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1972/1973, s. 122–124). Podľa vlastného

vyjadrenia ho už ako gymnazistu uchvátila pravidelnosť, logická stavba a priehľadnosť latinčiny. "Vtedy som svojím kvintánskym rozumčekom pochopil, že jazyk je vnútorne vyvážená stavba, že je to štruktúra" (s. 123). Pri prekladaní latinských klasikov "som sa zamiloval v septime do slovenčiny" (tamže). Na univerzite ho takto "chytila" staroslovienčina svojou prísnou zákonitosťou, pripomínajúcou v niečom latinčinu, i blízkosťou "nášmu starému slovenskému jazyku" (tamže). Dialektologický výskum, do ktorého sa na filozofickej fakulte zapojil pod vedením V. Vážneho, prinášal mu zážitky objaviteľských úspechov i hlboké poznanie spôsobu života, mentality aj sociálneho položenia slovenských dedinských ľudí. V tomto spoločenskom kontexte on, študent "československého jazyka", pochopil aj vykonštruovanosť a principiálnu nepravdivosť čechoslovakistických teórií. "Tu som sa stretal napospol s ľuďmi, ktorí to učene nerozoberali, ale ktorým bolo celkom jasné, že sú Slováci, tak jasné, ako to slnko, čo nad nimi svietilo" (tamže). Priam do nadšenia ho priviedol výrok jednoduchého gazdu z hriňovských lazov: "Toto, ten náš jazyk, to by si mau národ bránit'" (s. 124). Zároveň sa zoznamuje s teoretickými východiskami štrukturalizmu pražskej školy: "Tvrdo ma chytila štrukturálna metóda jazyka (sic – J. F.) a nové názory na spisovný jazyk a jeho kultúru a pestovanie" (tamže). O týchto názoroch, ale aj o sociologických problémoch jazyka, o jeho logickej stránke, o štrukturálnej psychológii atď. vedel so svojimi kolegami neúnavne diskutovať, "škriepiť sa", ako to sám charakterizuje. Nepriznáva sa jednoznačne ku konkrétnej osobnosti ako k svojmu učiteľovi, i keď spomína na gymnáziu M. Knapa, na univerzite najmä V. Vážneho a v teórii B. Havránka. Končí však pochybovačne: "Učiteľov som v skutočnosti mal. Ale kto ozaj bol mojím učiteľom?"

Táto autocharakteristika vari dosť jednoznačne vymedzuje hlavné črty Paulinyho vedeckej osobnosti, ako sa v jeho diele ukázali naplno rozvinuté. Chápanie jazyka ako vnútorne vyváženej (alebo skôr k vnútornej vyváženosti asymptoticky smerujúcej) štruktúry, obdiv k národnému jazyku vo všetkých jeho útvaroch a z toho vyvierajúce úsilie o jeho všestranné bádateľské uchopenie, celoživotná zviazanosť s výskumom slovenských nárečí, v ktorých, "keď sa chápu ako organicky zviazané časti rozčlenenej celosti slovenského jazyka, sa odráža vývin slovenského jazyka v úplnosti" (*Fonologický vývin slovenčiny*, 1963, s. 5), záujem o jazyk a literatúru predkov Slovákov, najmä o tradície veľkomoravského staroslovienského písomníctva, intenzívny výskum vnútorného i vonkajšieho vývinu slovenčiny, hľadanie princípov štruktúrnej organizácie zvukového, morfologického i syntaktického systému súčasného jazyka, priekopnícky pokus o vymedzenie štýlovej diferenciácie spisovnej slovenčiny, "esteticky jemné cítenie umeleckého textu" a "spájanie odborných hľadísk lingvistiky s estetickým záujmom o literárne dielo tak, že jedno neprekrýva druhé" (J. Ševček, 1983), anticipácia sociolingvistického výskumu slovenčiny a iniciácia jej výučby ako cudzieho jazyka – to všetko a ešte oveľa viac tvorí obsah a náplň Paulinyho mohutného a v slovakistických reláciách univerzálneho diela. E. Pauliny bol doteraz vari posledným slovakistickým lingvistickým polyhistorom. Takmer niet v jazykovednej slovakistike oblasti, do ktorej by nebol prenikavo zasiahol. Relatívne najmenej sa venoval výskumu lexiky v širokom zmysle (vrátane

slovotvorby, frazeológie, etymológie a onomastiky), azda preto, lebo štruktúrnosť tejto oblasti, ako to sám expressis verbis formuloval, "je javom veľmi heterogénnym a nie je štruktúrou v tom zmysle, ako sa o štruktúre obvykle hovorí" (1962). Ale aj lexike, sémantike a miestami aj niektorým otázkam slovotvorby venoval nejeden závažný príspevok, napr. *Vývin a dnešný stav slovnej zásoby spisovnej slovenčiny* (Jazykovedné štúdie, 7, 1963) alebo zásadný referát v diskusii o *Slovníku slovenského jazyka* (1965). Bola to skrátka osobnosť, ktorá pozitívne poznamenala slovenskú jazykovedu v celom jej panoramatickom rozsahu.

A práve tu sa plasticky ukazuje Paulinyho postavenie oporného piliera. Na čo slovenský alebo slovakistikou sa zaoberajúci lingvista siahne, tam musí – súhlasne alebo polemicky – citovať Paulinyho. Pri sledovaní výskumov vývinu slovenčiny môžeme byť svedkami priam dobrodružných "veľmajstrovských partií" J. Stanislav – Ľ. Novák – E. Pauliny – R. Krajčovič (len kto v tom bude na takej úrovni pokračovať?). Dnes už takmer legendárna Paulinyho monografia *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) so svojím centrálnym pojmom slovesnej intencie sa stala východiskom rozsiahleho výskumu vyznačeného menami J. Ružičku, F. Mika, J. Kačalu, K. Buzássyovej, J. Horeckého – výskumu, v súvislosti s ktorým sa dnes píše, že "slovenská jazykoveda je intelektuálne pripravená na to, aby vniesla špecifický slovenský vklad do súčasného lingvistického myslenia" (J. Dolník, Slovenská reč, *57*, 1992, s. 186). S členitou a dynamicky menlivou paulinyovskou fonologickou koncepciou sa vyrovnávali a vyrovnávajú J. Ružička, J. Horecký, Á. Kráľ, J.Sabol – väčšinou polemicky, ale práve táto tvorivá negácia podnecovala v ich vedeckom súperení vznik nových, progresívnych metodologických prístupov. Moderne koncipované Paulinyho dialektologické práce a najmä *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (1947 – spolu s J. Štolcom) inšpirovali intenzívny dialektologický výskum, ktorého vyvrcholením sa stal monumentálny *Atlas slovenského jazyka*; ten sa však spätne stal jedným z materiálových východísk posledného, už posmrtne vydaného diela E. Paulinyho *Vývin slovenskej deklinácie* (1990; o morfologickom zväzku Atlasu ako materiálovom východisku porov. s. 11). Vo výskume dejín spisovného jazyka sa od diela z r. 1948 cez vysokoškolskú učebnicu z r. 1966 až po syntetické *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť* (1983) vykryštalizovala koncepcia, ktorá sa dá metodicky porovnávať so špičkovými svetovými prácami tohto typu (porov. o tom A. Jedlička, Jazykovedný časopis, *36*, 1985, s. 52–58), inšpirovala rad historických a materiálových prác slovenských lingvistov (V. Blanár, E. Jóna, R. Krajčovič, K. Habovštiaková, J. Doruľa a i.) a je zároveň príspevkom i korektívom pri pokusoch o inováciu teórie spisovného jazyka (J. Ružička, J. Horecký). Tu sa všade prejavuje vplyv oporného piliera na odľahčenie hmotnosti stien, svetlo, vzduch, priestor, klenby...

Témou osobitnej úvahy, ba aj štúdie by mohla byť recepcia a reflexia Paulinyho diel i jeho osobnosti medzi slovenskými lingvistami a v kultúrnej verejnosti vôbec. Nebolo možné neuznať dimenzie i myšlienkovú váhu jeho práce. "Eugen Pauliny je doteraz najvýznamnejším slovakistom a súčasne aj veľmi významným moderným československým vedcom", napísal o ňom už po jeho fyzickom odchode jeho gene-

račný druh J. Ružička (1985). Zaiste právom. So začudovaním však možno čítať od tohože autora o dve strany ďalej karhavú poznámku o tom, že "Eugen Pauliny bol vyhranený a neobyčajne silný individualista" a "jeho pracovitý, zložitý a šťavnatý život sa odvíjal na inom brehu" (tamže, s. 266). Nedá sa pritom nespomenúť na to, čo sa v jubilejných článkoch pri jeho okrúhlych výročiach smelo iba cudne a v zátvorkách spomenúť: prof. Pauliny pôsobil na Filozofickej fakulte UK od r. 1946 do r. 1979 "s prestávkou v rokoch 1950–1953". Bol predsa presvedčeným štrukturalistom, teda nositeľom "buržoáznej ideológie"... Čo však bolo podstatou paulinyovského štrukturalizmu, to oveľa lepšie vystihol literárny vedec: "Paulinymu sa celok, viac či menej nerozlíšený, mení na systém, na paradigmatiku rozboru, do ktorej sa dosadzuje syntagmatika detailného postrehu. Pauliny je predovšetkým syntetik, schopný vidieť detaily v priemetni zvoleného a nájdeného systému" (J. Ševček, 1983).Systém, detail, tvar, syntéza – sú to kľúčové zložky paulinyovského oporného piliera. Platia preňho tie slávne klasické maximy: nielen "non omnis moriar", ale aj "exegi monumentum aere perennius".

Vlado Uhlár

OSÍDLENIE LIPTOVA A DOLNOLIPTOVSKÉ NÁREČIA

Vo svojom rozsiahlejšom článku vychádzam zo základných poznatkov:

1. Prastredoslováci v pravlasti mali sídla pri juhoslovanských a východoslovanských kmeňoch. – S tým súvisia niektoré znaky strednej slovenčiny, ktorými sa líši aj od západoslovenských a východoslovenských nárečí. A tie sú pre ňu charakteristické (napr. i tzv. juhoslavizmy), hoci má v podstate západoslovanský ráz.

2. Pôvodné sídla Stredoslovákov boli južnejšie (aj Matra) a k nim patrila aj Nitra (ktorá sa v stredoveku za vojen dostala do veľkého vplyvu západnej slovenčiny). Preto s Ľ. Novákom hovorím o starej nitrianskej strednej slovenčine.

3. Z Ponitria prúdilo osídlenie do Turca a Liptova a odtiaľ na Oravu, z dolného Pohronia prúdilo osídlenie do horného Pohronia, ale do oblasti Zvolena aj z Poiplia a od Matry. Podľa E. Paulinyho stredoslovenské osídlenie z Turca "zaplavilo" Liptov.

4. Severostredoslovenské nárečia neboli natoľko zasiahnuté vplyvmi a zmenami ako juhostredoslovenské nárečia (pôvod a bariéra hôr): niet tu palatalizácie velár, napr. *ruke*, *nohe*, *vrche*...; *od matki* a iné; gen. a dat. sg. *dobriho*, *dobrimu* (v Liptove a na Orave *dobrieho, dobriemu*).

Hlavné znaky jazykového vývinu liptovských nárečí v hláskosloví. – Osídľovanie dolného Liptova časovo patrí ešte do obdobia staršieho vývinu slovenčiny predovšetkým v rovine hláskoslovia, keď sa v jeho inventári ešte v rozsiahlej miere a práve typicky uplatňovala krátka samohláska *ä* a jej kvantitatívny náprotivok dlhé

ā, a to jednak ako dôsledok denazalizácie *ę* (v 11. stor., ešte z čias rozpadu praslovančiny), jednak dôsledkom následne vzniknutej stredoslovenskej vokalickej mäkkostnej korelácie (párovej samohláskovej mäkkosti), ale pri súčasnom pôsobení ďalšieho význačného znaku stredoslovenského hláskoslovného systému, ktorým je pravidlo o rytmickom krátení čiže krátenie dlhej samohlásky po predchádzajúcej dlhej slabike, dôsledne zachovávané v dolnoliptovských nárečiach až do súčasnosti.

Denazalizáciou *ę* vzniklo krátke a dlhé *ä/ā* nielen po predných spoluhláskach *p, b, m, v* (ako je krátke *ä* v niektorých slovenských nárečiach a obdobne v spisovnej slovenčine), ale vo všetkých pozíciách, teda aj po ostatných spoluhláskach (*ď, ť, ň, ľ* – *j, s, z, r*), teda je nielen *päť, pāti, pātok, pātka, ďeväť, ďevāti, ďevātok,* ale i *desäť, desāti, desātok, dvacäť, dvacāti* atď; v 3. os. pl. *robā, trpā, mrvā sä, prosā, vozā, choďā, veďā, čiňā, čušā, slúžä, vāžu, chváľä, páľä, krúťä, mláťä, vaďā sä, slúžä*; (po *s*) *prísäha, prisāhať, prísāžni, sāť, sāťä* (siatie), *psārka;* (po *z*) *zäť, vzāť* (vziať); (po *j*) *jäma, Jäno, jähoda, jā, bojā sä;* (po *r*) *räd, rādok, porādňe, hräd, hrādza, prädza, prāsť, prādka.*

V dôsledku stredoslovenskej mäkkostnej korelácie, ktorá sa v dolnoliptovských (i dolnooravských) nárečiach zachovala do súčastnosti (kým v ostatných nárečiach prestala pôsobiť už v 15. stor.), po mäkkých spoluhláskach vznikli posunutím predných tvrdých samohlások *a/á* mäkké samohlásky *ä/ā*, čím sa ich počet v týchto nárečiach charakteristicky rozmnožil: (po *ď, ť, ň, ľ*) *ďäkovať, vďäčne, ťähať, zaťāhnuť, ťäški, reťāska, vuoňä, vuoľä, ťeľä, z ohňä, koňä, kuchiňä, koňār, ňeďeľä;* (po *j*) *jäma, Jäno, jähoda, jā, jārmo, bojā sä;* (po *č*) *čäs,* g. pl. *čās, začātok, čädiť, čästovať, čāra, hučäť, hrčä, papučä;* (po *š*) *šäta,* g. pl. *šāť, šäbľä, dušä, pršäť,* g. sg. *košä, nošä;* (po *ž*) *žäba, žāb, zbožā, držäť, ľežäť, žāk, žāčik, Žār;* (po *dz, dž*) *medzä, hrdzä, sadzä, prädzä, džävotať;* (novšie po *k, g, h*) *käčka, kärovať, käď* (kaďa), *häť, gäti, gäjdi, gäjdoš.*

Po mäkkých spoluhláskach sa aj *u* menilo na *ü*, doklad je v tvaroch *Liptov* a *Lipták*, ktoré sú zachované na Orave v podobe *Ľuptov, Ľupták.* Tvar *Lüptov* (k slovesu *ľübiť lüb-*) sa vplyvom úzu stoličnej administratívy písal *Liptov* a takáto forma zovšeobecnela na území Liptovskej stolice a na Slovensku. Obdobné zovšeobecnenie *u*>*ü* je v nárečí obce *Dübrava* (porov. Stanislav, 1932, s. 167; ide však o zánikové štúdium).

Problém osídlenia Liptova, Oravy i Turca ľudom so stredoslovenským nárečím si zaslúži osobitnú pozornosť. Hoci archeologicky je osídlenie vysokopoloženého Liptova sústavne doložené už od mladšej doby bronzovej ľudom popolnicových polí s lužickou kultúrou a potom púchovskou, maďarskí historici to nechceli brať na vedomie, a najmä V. Chaloupecký (1923), ba ešte aj jeho žiak A. Húščava (1930), chybne r. 1930 písal: "Územie dnešného Liptova javí sa ešte na začiatku 13. storočia územím, ktorého sa nedotkla ľudská ruka." Podľa neho to bol iba veľký komplex lesov a pralesov s bohatstvom horských bystrín, zveriny riečnej a lesnej, tajomným množstvom drahých kovov zlata a striebra v útrobách hôr atď.

V diskusii až polemicky vyostrenej D. Rapant (1933) podrobil prenikavej kritike Húščavove vývody a tým aj jeho učiteľa V. Chaloupeckého. V polemike vyčítal Cha-

loupeckému, že celkom zanedbal staršie výsledky archeológie o doloženom osídlení Liptova i Spiša. D. Rapant argumentoval i jemnou, ale prenikavou analýzou historických prameňov, potom sídliskovým zemepisom, národopisom, ale i jazykom. Neudržateľnosť Chaloupeckého náhľadov o vzniku strednej slovenčiny ako konglomerátu rozličných nárečí (aj vplyvom valaskej kolonizácie) odmietol i V. Šmilauer (1932), ktorý už r. 1932 vydal základné dielo Vodopis starého Slovenska. Stredoslovenské nárečia i pri svojej veľkej rozdielnosti predstavujú jednotný jazykový systém s mnohými starobylými znakmi (jerové striednice, metatéza likvíd v slovách s *rat-*, *lat-* atď.), a nie sú dajakou neorganickou miešaninou z rozličných jazykov. Dlho žilo obyvateľstvo týchto končín pokojne, bez zásahov a výbojných vojen susedných mocnárov, ktoré zaznamenávali analisti, ale ani strednému Slovensku nemožno upierať dávnu historickú minulosť.

To sa už do kritiky dostal aj mladý slovenský jazykovedec J. Stanislav (1932). Vydal veľkú monografiu Liptovské nárečia, v ktorej úvode sa stotožnil s Húščavovými názormi o neskorom osídlení Liptova, čím poškodil svoj veľmi dôkladný dialektologický výskum s využitím lingvistického zemepisu. Stanislavove doklady jazykových javov v Liptove sú však pevné, hoci mäkkostnú koreláciu a jej dôsledky nepoznal.

O slovanskom osídlení severného Slovenska rozhodujúco prehovorila archeológia. Bol to V. Budinský-Krička (1938/1939), ktorý okrem prekvapujúceho výskumu slovanských mohýl v Krasňanoch pri Žiline z 8.–9. stor. bezpečne vyvrátil názory V. Chaloupeckého – preskúmal radové pohrebisko pri kostole v Martine, a tak presvedčil o súvislom slovanskom osídlení Turca, už dávnejšie spoznanom (ešte v 19. stor.) vo veľmožskej mohyle v Turčianskej Blatnici, Malom Čepčíne a rovnako aj v Žabokrekoch, a to ešte z 8. stor., teda z predveľkomoravského obdobia.

V. Budinský-Krička bezpečne zistil v Liptove sídlisko z 9. stor. v Lipt. Michale, ku ktorému pribudli ďalšie objavené sídliská v Lipt. Mare (v súvislosti s budovaním vodného diela), vo Vlachoch a Lipt. Štiavnici (Lúčny hríb) a z 10. stor. aj ďalšie sídliská v Paludzi, Sokolčiach, Liskovej, Podturni, Prosieku, Bobrovníku a Likavke (porov. Pieta, 1972).

Rozvoj osídľovania Liptova začiatkom 13. stor. – O začlenení Liptova do kráľovskej moci Uhorska niet bezpečných správ, hoci je azda oprávnený predpoklad, že sa tak stalo v 12. stor. (porov. Kútnik, 1969). Donačné listiny o odmeňovaní zaslúžilých jednotlivcov z voľnej pôdy kráľovských majetkov alebo z jednotlivých občín sú až po roku 1229. Počet občín sa odhaduje na 50. Listiny vo viacerých prípadoch dovoľujú predpokladať ich dávnejšie jestvovanie. Doložené maďarské strážne jednotky umožňujú predpokladať istú výťažnosť poľnohospodárov a dobytkárov, lebo domáce obyvateľstvo malo vyživovacie povinnosti voči etnicky cudziemu bojovému spoločenstvu, ktoré po prvý raz preniklo do Liptova zo Spiša.

V dolnom Liptove, o ktorého osídlenie a nárečie nám ide, sa dlho osídlenie na západe Liptovskej kotliny končilo osadou Revúca, ktorá ležala na dolnom toku rieky Revúcej pri jej vyústení do Váhu (teda nejde o dnešné Lipt. Revúce). Roku 1233 kráľ Ondrej II. svojmu vernému služobníkovi Hudkovi (Hudkonthovi) daroval tri

poplužia, do ktorých vlastnenia ich uviedol pristald Radun. Východnejšie ležiace dediny Štiavnica, Sliače, Teplá, Ľupča, Ľubeľa, Svätá Mara (cirkevné stredisko), Sielnica, Trnovec, Bobrovec, Paludza, Vrbica (Lipt. Mikuláš), Uhorská Ves a azda už aj Hybe na východe predstavujú staré jadro ináč pôvodne rozptýleného osídlenia Liptovskej kotliny.

Až v 14. stor. za Karola Róberta z Anjou a jeho syna Ľudovíta (1342–1382) nastal rozvoj remesiel, obchodu a baníctva. V Liptove zo starých slovenských osád vznikli mestečká Ľupča (výsady z r. 1263 a 1270), na východe Hybe (roku 1265), kým v dolnom Liptove pri starej Revúcej na "ružovom vrchu so šípovými ružami" nemeckí osadníci, hlavne zo Spiša, postavili pred rokom 1318 mestskú osadu Rosenberg – Ružomberok. Pretože sa v Liptove nesplnili nádeje na dolovanie zlata, striebra a železa, príp. medi, ako to bolo v banských mestách Štiavnici, Bystrici a Kremnici, liptovské mestá ostali iba malými mestečkami so skromnými remeslami a trhmi. Nemeckých "hostí" v Ružomberku (výsady boli potvrdené r. 1340) bolo azda 40 rodín. (Po 140 rokoch podľa urbára panstva Likavy z r. 1551 malo poddanské mestečko Ružomberok 102 usadlostí, z ktorých v dedinách Černová, Biely Potok a Rudlová, prináležiacich mestu, bolo 29 sesií a v meste mimo rinku na Podhore 30. Roku 1625 malo samo mesto 126 domov a 19 hofierov s domami.)

Osídľovanie dolného Liptova. – Koncom 14. a začiatkom 15. stor. sa naplnili časy a začalo sa, hoci veľmi pomaly, aj s osídľovaním úzkych dolín dolného Liptova za Ružomberkom. Bolo to teda v čase, keď v Liptove sa ešte vyslovovalo *á*, teda pred jeho diftongizáciou na *ia*.

Istý náznak sa ukázal už roku 1364, keď sa spomína dobudovanie cesty od mýta v Sučanoch cez Váh na "Kralovwenen" a odtiaľ do Ružomberka, a to pri výstavbe novej obchodnej trasy z Košíc cez Spiš a Liptov po Váhu do Žiliny a Jablunkovským priesmykom na Tešín do Vratislavi, hlavného mesta bohatého Sliezska. Táto magistrála sa roku 1364 otvorila. Vtedy sa na sútoku Oravy a Váhu spomínajú kráľoví ľudia (kralowenen) či rybári a neskôr pltníci budúcej osady Kraľovany.

Povyše nich sa v úzkej doline Kraľovianskeho prielomu pod Šípom za Váhom uchytili i osadníci likavského hradu a panstva, organizovaní dakedy okolo r. 1400 jeho zaslúžilým služobníkom (vojakom) Stankom. Listina z roku 1425 bola vydaná kapitánom a prefektom Likavy, správcom jeho majetkov Pánom Jánom (Herr Jan) Messenpek pre Petra Bittera de Sirin, syna Stankovho, šoltésa v Stankovej osade – Stankovanoch, na osídlenie Gombáša (teraz Hubová). Získavaní osadníci dostali lehotu 24 rokov oslobodenia od cinzu, aby sa "vybudovali" a terén premenili klčovaním a kopaním na orné zeme. Úspech bol minimálny, lebo po vyše storočí podľa urbára Likavy z roku 1551 bolo v Hubovej len 6 domácností (4 sedliacke, 1 valaská a 1 želiarska). I v Stankovanoch r. 1551 bolo okrem šoltýskej domácnosti len 5 poddanských domácností ("dvorov" čiže sesií). Azda neskôr, ale čoskoro po Hubovej bol osadený aj Švošov, kde za Váhom roku 1551 žilo 6 domácností; okrem 1 slobodníka 4 valaskí poddaní a 1 želiar.

Osadníci Stankovian a Hubovej boli takmer rovnakého pôvodu (ba aj Valaskej Dubovej na priehybe pod Brestovou na Oravu, doloženej až roku 1469 ako osady

hradu Likavy s valaským právom; roku 1598 mala 8 sedliackych a 20 želiarskych domov). Boli zväčša z hradnej likavskej čeľade síce i domáceho pôvodu, ale jazykovo ovplyvnení nemeckými predstavenými a bojovým jadrom ich posádky, ako aj nemeckým meštianstvom zo susedného Ružomberka, čo sa prejavilo stvrdnutím spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* na *d, t, n, l* v Stankovanoch, Hubovej i Valaskej Dubovej, čím sa zjavne odlišujú od pôvodných slovenských obyvateľov dedín (medzi Ružomberkom a Hubovou) Komjatnej, Černovej a Hrboltovej, ktorí si uchovali mäkkú výslovnosť, ale rovnako zachovávajú aj výslovnosť *ä* a *ď*.

Z týchto dedín poniže Ružomberka je Komjatná najstaršia (ľud. Komnätná). Darovacia listina z roku 1330 pre Petra, syna Františka z Liptova, síce nespomína staršie osídlenie, ktoré bolo iba obnovené, ako dosvedčuje archeologický výskum okolo zaniknutého kostola sv. Ducha (Hanuliak, 1983). Staršie osídlenie dokladá aj názov pri starej trase obchodnej cesty od Nitry Turcom k Váhu a hore Komjatnianskym potokom na Oravu a do Poľska, kde bola pre kupcov akási *kominata* – *komňäta* (z taliančiny) čiže hostinec s komínom a nie zrub (Uhlár, 1969).

Osídlenie Černovej a Hrboltovej je približne tiež také staré, čo len súčasné s Ružomberkom, hoci doklady sú až z mladších čias. Černová patrila do chotára Ružomberka, ešte aj v pol. 16 stor. bola malou osadou (r. 1549 mala dve porty, r. 1551 9 usadlostí a 2 želiarov čiže len 11 domácností). Názov "ulice" mesta Ružomberka je podľa predpokladaného zakladateľa menom Černo. Hrboltová má názov podľa šoltýsa (?) Herbolta; napr. r. 1349 bol richtárom Ružomberka Ján, syn Herbolta. Časť kostola sv. Kataríny sa hlási do obdobia okolo r. 1300. Roku 1551 bolo v "Hrbuotovej" 6 sedliackych a 8 želiarskych domácností.

Dedina Švošov má v názve meno organizátora (?) Sóša (maď. pôvodu), ale obyvatelia r. 1551 boli okrem jedného (Gonos) slovenské rodiny (4 valaské a 1 želiarska domácnosť). Pôvodní obyvatelia boli dakde z goralskej oblasti (s mazurovaním) – v nárečí splynuli spoluhlásky *č, ž, š, dž* s *c, z, s, dz* do radu šušťavých spoluhlások *ć, ź, ś, dź* (ako zistil J. Stanislav) a šušťavosti sa usilovne snažia zbaviť, ako aj tvrdej výslovnosti *d, t, n, l*, čo sa im vždy nedarí. "Šušťanie" je zdrojom žartov. Stará výslovnosť je v štádiu zániku.

Pôvodná mäkká výslovnosť *ď, ť, ň, ľ* sa prejavuje v nárečí Stankovian, Hubovej a Švošova aj po stvrdnutí tým, že sa zachováva výslovnosť *ä* a *ď* v spojení s nimi, napr.

ď > d: däkovat, vdäčne, däsná, dďbol, däs
ť > t: tähat, zatďhnut, täškí, täpkat, zatďt, täží sä, tažalo
ň > n: vuonä, vonät, ránät, klanät sä, kanä, ponätď
ľ > l: läd, län, nedelä, telä, läví, lächkí, košelä, volďr.

Medzitým po r. 1310, keď Ružomberok dostal základ mestských výsad, sa jeho vývin ustálil, hospodársky sa upevnil i správne tým, že jeho richtár "rozkazoval" v rozsiahlom chotári mesta, určenom presne r. 1340, teda aj "uliciam mesta" čiže

dedinám Černovej, Ludrovej, Bielemu Potoku a Vlkolincu. Okrem Černovej všetky ležali povyše Ružomberka.

Ludrová má názov podľa majiteľa jej zemianskej časti Rudla, ktorý si r. 1329 vymohol okrem tunajšieho majetku aj Biely Potok, ale r. 1340 sa potvrdila príslušnosť Ludrovej k Ružomberku. Podľa urbára mala Ludrová r. 1551 15 usadlostí sedliakov a 2 želiarov (17 domácností). Biely Potok pri rieke Revúcej mal 5 usadlostí sedliakov a 4 želiarov (9 domácností). Vlkolínec je až z druhej polovice 15. stor., vysoko pod Žiarom-Sidorovom. Dokladá sa až r. 1461 a r. 1551 tu žili 4 sedliacke domácnosti.

Pre Ludrovú je významný poniže nej kostol Všetkých svätých (na Kúte), ktorý vznikol medzi Ružomberkom a Štiavnicou ešte v tretej tretine 13. stor. ako spoločná svätyňa. (V r. 1332–1337 tam bol kňaz Bartolomej, ktorý odvádzal pápežovi desiatok.)

Liptovská Štiavnica je archeologicky doložená nálezmi z 9. stor. na hradisku Lúčny hríb, ale listinou až r. 1300 v donácii pre zemanov na jej územie vyňaté zo starej občiny z kráľovských majetkov. Patrila zemianskym rodinám a r. 1536 v nej bolo 15 port, 1 richtár, 3 slobodníci, 3 vyhorené domy, 1 opustený čiže 21 domácností, patrila teda k početnejším dedinám. Roku 1600 bolo v nej 24 poddanských domácností a okolo 15 kúrií miestnych zemanov. Poniže nej vznikla osada Štiavnička už v prvej pol. 15. stor.

Dediny Ludrová, Biely Potok, Vlkolínec, ale i Štiavnica majú úzky vzťah k Ružomberku. To isté platí aj o blízkych dedinách (za Váhom na severe) Likavke a Martinčeku.

V súčasnosti je Likava názov zrúcanín hradu, strmiacom na brale pod Predným Chočom a nad dedinou Likavkou. Názov Likavy je podľa potoka zo základu *lik-* (ličný, pekný) podľa prostredia, ktorým tiekol; povedľa neho išla na sever na Oravu a do Poľska stará cestná trasa. Hrad vybudovali po roku 1335, keď zemanov z osady Likavy vysťahovali na nové majetky do Trnovca a Ľubele. Roku 1341 hrad už stál ako opora kráľovskej moci na ceste do Poľska. Vzhľadom na archeologické doklady, starobylosť názvu kostola sv. Martina na Mníchu medzi Likavou a Liskovou, historik F. Uličný uvažuje, že osada Likava patrí k najstaršej skupine osád jestvujúcich pred 11. stor. Roku 1431 hrad zradne vydal Pán Ján z Messenpeka husitom, ktorí ovládli i dediny panstva Likavy s mestom Ružomberkom a Ľupčou a mali ich v moci azda až do roku 1434.

Dedina Likava (na rozdiel od hradu Likavy) podľa urbára z roku 1551 mala 11 sedliackych usadlostí a 16 želiarov, teda 27 domácností (okrem hradnej čeľade, úradníctva a strážneho vojska, neskôr i čeľade majera).

Martinček je mladšia osada. Vznikol pri kostole sv. Martina na Mníchu z niekoľkých želiarskych usadlostí, ale až v 17. stor. Kostol bol stredový pre Likavu-Likavku a Liskovú, ktorá si neskôr postavila vlastný kostol, a tak už v 16. stor. kostol sv. Martina s farou stál opustený.

Likavka s Martinčekom sa nárečím zhodujú s "ulicami" Ružomberka za Váhom: Ludrovou, Bielym Potokom (s Vlkolincom), Ludrovou i zemianskou Liptovskou

Štiavnicou a Štiavničkou, kým veľké osady povyše Lisková a Sliače (Tri Sliače) majú dolnoliptovské nárečie, ale výrazne odlišné od nich i od dedín v úzkej doline poniže Ružomberka. Nemajú samohlásku *ä* a *ď* a zachovali si mäkkú výslovnosť spoluhlások *ď, ť, ň* (nie už *ľ*; Sliače majú za *ľ l* a za *l u*), čím sa zhodujú v podstate s nárečím mesta Ružomberka. Jeho vývinu treba venovať sústredenejšiu pozornosť, lebo ovplyvňovalo spomínané dediny.

Jazykové pomery v starom Ružomberku. – Po začiatku 14. stor. nemeckí "hostia" sa osadili na vŕšku nad Váhom a nad vtokom Revúcej do neho, zvažujúc výhody tohto miesta na križovatke ciest pre obchodné a remeselnícke podnikanie popri pochopiteľnom a vtedy základnom poľnohospodárstve a chove statku. Roku 1318 z iniciatívy zvolenského župana Donča získali základné mestské výsady, ktoré písomne a pečaťou potvrdil ostrihomský arcibiskup Tomáš. Roku 1340 bez problémov získali od kráľa Karola Róberta (v zvolenskej Ľupči na hrade) potvrdenie mestských výsad i s rozsiahlym chotárom a osadami v ňom (Biely Potok, Ludrová a azda už aj Černová). Ešte v 14. stor. vzniklo pod vŕškom mesta (sub monte) predmestie s názvom Podhora, v ktorom na žiadosť mešťanov z rínku kráľ Ľudovít roku 1376 zakazoval cudzím kupcom obchodovať, iba prenocovať mohli, a domáci z Podhory tam nesmeli predávať pivo, víno a liehové nápoje, čo bolo výsadou mešťanov na rínku.

Takéto podnikanie na Podhore bolo prejavom aktivity pôvodného slovenského obyvateľstva zo zaniknutej Revúcej (roku 1325 rytier Donč vysťahoval jej zemianskych majiteľov do Vyšného Kubína na Orave) a iných slovenských prisťahovalcov zo stredného Liptova. Teda mesto Ružomberok bolo čoskoro dvojrečové: popri výsadnom nemeckom meštianstve na rínku bolo na Podhore slovenské obyvateľstvo liptovského nárečia, aké bolo poniže mesta v Černovej a Hrboltovej a povyše mesta zasa v Liskovej a Sliačoch. Bolo to nárečie, v ktorom až do 16. stor. boli všetky znaky dolnoliptovských nárečí s mäkkými spoluhláskami *ď, ť, ň, ľ* a s dvojhláskami *uo (ô)* a *ie*, ale ešte vždy s dlhým *á* (teda nie *ia*).

Nemecké meštianstvo v Ružomberku z komunikatívnej nevyhnutnosti v slovenskom prostredí (trhy a jarmoky) si osvojilo domácu slovenčinu, ale vnieslo do nej sústavu nemeckej reči a výslovnosti, v ktorej nebolo mäkkých spoluhlások *ď, ť, ň, ľ*, ako je to dobre známe z bývalého nemeckého prostredia, napr. v Banskej Štiavnici a obdobne od Popradu v podtatransko-lučivnianskom nárečí, v Gemeri, v hornom Liptove (Štrba, Važec, Východná), ako aj na okolí Trnavy a inde.

Doklady o tvrdej výslovnosti neposkytuje súčasné nárečie Ružomberka, ale svedčia o nej nárečia okolitých obcí. Uviedli sme, že nárečia najdolnejších liptovských dedín Stankovian, Hubovej, Švošova, ale aj Valaskej Dubovej poskytujú zjavný doklad po obdobnom pôsobení v tvrdosti *d, t, n, l* (a v zachovaní výslovnosti *ä* a *ď*) vplyvom zásahu z prostredia hradnej čeľade Likavy a vyslúžených vojakov, ktorí boli pod podobným vplyvom.

Naproti tomu však obyvatelia Likavky, Martinčeka, Bieleho Potoka, Ludrovej i Lipt. Štiavnice predstavujú iný vývinový stupeň, lebo popri tvrdom *d, t, n, l* už nemajú *á*, ale dvojhlásku *ia*. Vysvetliť tento stav v spojitosti s poslovenčeným jazy-

kom nemeckých mešťanov Ružomberka možno tak, že tento stupeň vývinu už i so zmenou *ď>ia* súvisí s pokročilejším vývinom nárečia slovenského obyvateľstva ružomberskej Podhory, ktorá bola v stálom styku s ľudnatejšími a vyspelejšími dedinami povyše mesta (Lisková, Sliače a v strednom Liptove) a osvojila si výslovnosť i s dvojhláskou *ia*. Pôsobenie jazyka úradníctva a správy panstva Likavy, ktorá neskôr už sídlila v kaštieli sv. Žofie (dnes súčasť mesta), je tým zjavnejšie.

Ak však v súčasnom nárečí Ružomberka je už *ď, ť, ň* (nie je *ľ* ako v strednom Liptove), možno to vysvetliť tým, že v stálom styku mešťanov z rínku s obyvateľmi Podhory a s obyvateľmi obcí povyše mesta s mäkkou výslovnosťou si aj "rindžania" osvojili takúto výslovnosť, a tak celý Ružomberok vlastne už má stredoliptovské nárečie (na rozdiel od dolnoliptovského okolia).

Mohla by vzniknúť námietka, že v poslovenčenej reči bývalých mešťanov by sa azda mohla prejaviť zvýšená mäkkosť i v slabikách *ďe, ďi, ťe, ťi, ňe, ňi*, v ktorých je už mäkkosť nenáležitá, ako je to v dedinách s takýmto veľmi mäkkým nárečím na okolí Starých Hôr (o. Banská Bystrica), v dedinách na okolí Brezna, Krupiny, južne od Banskej Štiavnice a aj v bývalých baníckych liptovských Bociach (pôvodne nemeckých), porov. Pauliny (1939; 1963). Isté miešanie sa vyskytuje v dedinách v blízkom okolí Ružomberka (o tom neskoršie) a vo vzdialenejších Lúčkach. V Ružomberku nebolo Nemcov až toľko a odstraňovanie tvrdej výslovnosti je už dávnejšie a aj preto po miešaní vo výslovnosti (ktoré nepochybne aj tu bolo) už nieto stôp.

Odlišný je nárečový vývin vysoko položenej obce osady Vlkolínec pod južným návrším Sidorova-Žiara (200 m nad Bielym Potokom pri rieke Revúcej). Odľahlosť obce umožnila, že jej nárečie nepodľahlo stvrdnutiu *ď, ť, ň, ľ*, ale už nepozná *ä* a aj *ľ* ustúpilo jedinému *l*. J. Stanislav podľa svojho výskumu pred pol storočím tvrdil, že výslovnosť *ľ* sa zachováva, ale ja som vo svojom výskume už *ľ* nezaznamenal. Tvrdili mi, že kedysi starí obyvatelia vraveli *pjúca, pľúca, kľúče*, ale v súčasnosti sú *plúca* a *klúče*. Rezíduum výslovnosti som však zreteľne počul v pl. min. času slovies: *boľi, išľi, chodiľi, maľi*... u dvoch sestier (dokonca učiteľky a historičky), hoci už dávno pôsobia v Ružomberku. Kedysi ľudnatejší Vlkolínec vymiera, je z neho vzácny prirodzený skanzen sotva s niekoľkými starými domácnosťami. V osade sa zachováva vzácny chotárny názov *Ravný diel* ako aj *Raveň* v Bielom Potoku (kým v Ružomberku je Roveň). Sú to charakteristické rezíduá starobylých a pôvodných stredoslovenských podôb zo skupiny *ort-, olt-/rat-, lat-*, v citovanom slove zachované v tvare prídavného mena (obdobne je *šilo, salo, omelo...*).

Pravdepodobne od Vlkolínčanov s ich mäkkou výslovnosťou bol daný základ na osídlenie Liptovskej Osady a Liptovských Revúc v 17. stor.

V úzkej doline rieky Revúcej povyše Ružomberka-Bieleho Potoka sa osídlenie dlho nerozvíjalo. Erem pustovníkov pri vtoku Lúžnej do Revúcej sa roku 1340 spomína ako dávna minulosť v názve (*circa heremitorium*); neuspel ani počin Okoličániovcov – donácia z roku 1367 pre nich bola neúčinná. "Dnešné sídliská v revúckej doline sú mladé", správne konštatoval už J. Kútnik (1969). F. Uličný (1983–1988), ktorý spracoval osídlenie Liptova až do roku 1600, tunajšie dediny ešte, pochopiteľne, neuvádza. Až koncom 15. stor. sa na hornom toku Revúcej spomína uhliar-

ska osada (3–4 samoty), ktorá r. 1560 s hutou na rudu tam zanikla; uhliari pracovali pre podniky Fuggerovcov z Banskej Bystrice. Podnikatelia Fuggerovci urobili schodnou cestnú trasu z Banskej Bystrice cez Šturec pozdĺž rieky Revúcej (na Ružomberok, Oravu až do Krakova), ale až v urbári panstva Likavy z roku 1625 sa spomína osada Hričkov s 10 domami a 16 rodinami. R. 1671 Veľký a Malý Hričkov, terajšia Prostredná a Nižná Revúca, potom i Tri Revúce, úradne Liptovské Revúce, ktoré sú bez súvislosti so starou osadou Revúcou (pri Ružomberku pri vyústení tejto rieky do Váhu z roku 1233). Názov Hričkov je ešte živý v Liptovskej Osade (najmä pre Nižnú Revúcu). Pôvodne tu bolo valaské osídlenie už z konca 16. stor., ktoré si pomáhalo aj skromným poľnohospodárstvom.

Liptovská Osada sa spomína ešte neskoršie, až roku 1652 ako "nová osada", teda vznikla až po r. 1625, lebo ju urbár Likavy vtedy ešte neuviedol.

Liptovskú Lúžnu v úzkej doline pri potoku Lúžnej (na východ od Liptovskej Osady) založil až roku 1669 feudál Š. Tököli, majiteľ zámockého panstva Likavy, prostredníctvom šoltýsa Veselovského (z Námestova, ktorý predtým osadil Veselé, preto Veselovský). V nižnej časti 7 km dlhej Liptovskej Lúžnej dostali Veselovskovci dve sesie, nezdanené podľa práva pre šoltýsov; ich hojné potomstvo má nárečie v podstate revúcko-osadské, teda liptovské, ale nedostatok kvantity aj isté odlišnosti sú dôsledkom pôvodu Veselovskovcov a spríbuzených rodín na nižnom konci z hornej Oravy. Vyšný koniec Lúžnej a jej stred približne do okolia kostola si ešte zachováva goralské nárečie z Veselého a okolia na Orave. Liptovská Lúžna je ľudnatá dedina (roku 1970 mala 3541 obyvateľov, Liptovská Osada 1656 obyvateľov, Liptovské Revúce 2137 obyvateľov).

V osídľovaní Liptovských Revúc a Liptovskej Osady sa nepochybne uplatňovali obyvatelia z Vlkolínca a dolného Liptova, kde v 17. stor. sa ešte všade zachovávala aj mäkká výslovnosť *ľ* (popri *ď, ť, ň*). Práve pevná výslovnosť s *ľ* (i v Liptovskej Lúžnej) výrazne charakterizuje nárečie ľudí z týchto dedín pri stretaní s obyvateľmi dolného Liptova v Ružomberku. Popri *l – ĺ* je tu mäkké slabičné *ľ – ľ́* (*vľk – vľ́ča*). Na rozdiel od dolnoliptovských dedín poniže Ružomberka nie je tu zachovaná výslovnosť *ä* a *ď*, lež vždy už za *ę* je *e/a – ia*, napr. *pet', ďevet', ďesat', meso – piati, ďeviati, desiati, priahať*.

V gen. pl. sa uplatňuje prípona *-ích*, napr. *ľuďích, hosťích, ďeťích* a pod.

V týchto dedinách už nieto archaických zámenných tvarov *ni* a *vi* (pôv. *ny* a *vy*) v ak. pl. (namiesto *nás, vás*) a v dat. pl. (namiesto *nám, vám*), ktoré J. Stanislav (1932, s. 328) dokladá zo Stankovian, Hubovej, Švošova, Černovej, ale boli aj v Ludrovej a na Bielom Potoku.

Tu v dolnom Liptove sa zachoval pôv. tvar infinitívu slovies na *-ovať*, príp. *-ovat* (Stankovany, Hubová, Švošov): *kupovať, obedovať, gazdovať, pracovať, richtovať, hotovať* a pod., kým v strednom Liptove (a aj v Ružomberku) analogicky podľa prítomníka *-ujem* prenikli tvary *kupuvať, gazduvať, obeduvať* a pod.

Zo starších foriem je v nárečí Stankovian a Hubovej *chrbet*, gen. *chrbta; kotel*, gen. *kotlä* vo Švošove; *žebrat, žebränď* (národopisný zvyk v Hubovej: nevesta pred svadbou chodí po rodinách po dary na veselie a do výbavy).

Výrazom *modla* sa označuje "muštra", tvárnica na oštiepok. Vyskytuje sa tvar *olšä (jalša), želut, želudok, žlep, žliepki* a spojenie *zosemnou* (m. *so mnou*). Príslovka je *onegdi, onegdá,* ale v Černovej, Hrboltovej a Komjatnej *voňähdi* (v Osade *oňahdaj*).

V min. čase je *bou, mau, vedeu*, tak aj *pojeu/pojedla*. Je *niesou*, ale *nesla, nesli, viezou*, ale *vezla, vezli.*

V spojení je *misí bit'*, ale v Komjatnej a aj Ružomberku aj *misí but'* (v Liptove je vždy *misim,* nie *musím*).

Od slovies s neurčitkovou príponou *-nú(t')* je v 3. os. j. č. min. času v Stankovanoch a Hubovej *zdochou, zoslabou*, ale napr. v Sliačoch i Černovej i *spadnú, kvitnú*, kým inde je *spadnuu, kvitnuu*...

V zámenách je vždy *hích, hím, hej* (nie *ich, im, jej*). Tu je *glho* (nie *dlho*), *klstí* (nie *tlstý,* vždy *tučný*) a *Krstá* (totiž vrch Klstá hora v Černovej).

K dolnoliptovským nárečiam v obvode Ružomberka, východne od neho patria z najstarších liptovských občín dve veľké dediny, a to Lisková a Sliače, ktoré už v období vrcholného feudalizmu patrili k liptovským najľudnatejším obciam. Dosť prekvapuje, že dedinu Lúčky J. Stanislav vo svojej monografii Liptovské nárečia (1932) tiež zaraďuje do dolnoliptovských nárečí, hoci západnejší Turík a južnejšie Kalameny a Madočany s Liptovskou Teplou zaraďuje k stredoliptovským nárečiam, azda aj pre ich vraj pôvodne tvrdú výslovnosť.

Lisková sa rozkladá na úrodnejšej pravobrežnej nive Váhu, kde boli priaznivejšie podmienky pre poľnohospodárstvo. Listiny ju dokladajú r. 1251 (*Lysk*) a 1252 v susedstve majetku turčianskych premonštrátov (Kláštor pod Znievom). V susedstve na západe na Mníchu bol postavený pre Liskovú a Likavu-Likavku stredový chrám sv. Martina (potom želiarska obec Martinček), jeden z najstarších vo včasnogotickom slohu (v druhej tretine 13. stor.) na severnom Slovensku, teda ešte pred postavením hradu Likavy doloženého roku 1341. V urbári panstva Likavy roku 1551 sa v Liskovej uvádza až 29 sedliackych domácností a 18 želiarskych, roku 1625 v obci bolo 30 sedliackych domácnosti a až 62 želiarskych rodín a bol tu aj panský majer, ktorého čeľaď sa neuvádza. Roku 1970 mala obec 2326 obyvateľov. Dolnoliptovské nárečie dediny v zhode i s Ružomberkom v hláskosloví popri *ď, ť, ň* nepozná mäkké *ľ* a ani *ä* (za *ä* má *e/a*) a ani *á* (má už dvojhlásku *ia*). Okrem niektorých jednotlivostí sa teda nárečie tejto obce zhoduje so stredoliptovským nárečím.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú Sliače. Je tu stará občina, doložená síce až roku 1251 ako Dva Sliače (*utraque Stelach*) a roku 1252 (*due ville Scelech*), keď sa z majetku kráľovského starého domáceho obyvateľstva dostal donáciou Bela IV. do majetku premonštrátov v Turci (Kláštor pod Znievom). Roku 1516 sa stali "mestečkom" s voleným magistrátom a notárom ako Tri Sliače (Ňižňejsa, Kostolani čiže Prostredňí Sliač a vtedy už aj Višňí Sliač). Potom patrili jezuitom až do ich zrušenia r. 1773. Odprvoti patrili medzi najľudnatejšie dedinské sídliská v Liptove a aj vzhľadom na ich príslušnosť k cirkevnej vrchnosti sú ich osobitosti v oblasti svojrázneho národopisu, najmä folklóru celkom pochopiteľné.

Roku 1600 bolo v nich 31 obývaných a 17 opustených poddanských domov, kostol a fara (Uličný, 1987, s. 73–73). Roku 1828 mali 225 domov a 1639 obyvateľov a v súčasnosti (1970) až 3501 obyvateľov.

Nárečie Sliačov sa donedávna odlišovalo od susedných dedín tým, že má síce mäkkú výslovnosť *ď, ť, ň,* má tiež *l* za pôv. *ľ*, ale za *l*, pôv. *ł*, tu bolo *u̯* (napr. *hu̯ava, bu̯ato, sku̯a, ťepu̯o, do kostou̯a, robiu̯a, vrave u̯o, išu̯o*, porov. výraz *Pu̯achtice!*). Výslovnosť *l* ako *u̯* bola v Sliačoch domácim stredoliptovským javom, ibaže sa v nich tvrdá výslovnosť *l* dôkladne zvýraznila. Takéto *u̯* za *ł* je zhodne s bilabiálnym *v* – *u̯* v celej strednej slovenčine systémové v tvaroch 3. os. sg. min. času muž. rodu slovies (*mau̯, bou̯, veďeu̯, počuu̯, hovoriu̯*, ale už *mala, malo, mali*) a uchovalo sa preto, lebo malo oporu v bilabiálnej výslovnosti *v/u̯* na konci slov, napr. *krov, ostrov, okov; stav, postav; slov, kráv, hláv, stromov* atď. Obdobne sa *u̯* za *l* vyslovuje v hornoliptovskom nárečí vo Východnej, Važci a Štrbe, v strednom Liptove v Bobrovčku a Pavlovej Vsi (*huava, sauo, zrkauo...*) však už zaniká, ale tak isto v súčasnosti sa dá zistiť v Sliačoch už celkom výnimočne u najstarších žien. Ináč výslovnosť *u̯* za *l* je známa v Zázrivej na Orave a v susedstve na okolí Terchovej, ale je doložená aj inde na strednom Slovensku, napr. bola aj v záp. Turci v dedinách pri Váhu (Nolčovo, Šútovo, Krpeľany, Ratkovo; Stanislav, 1932, s. 72 – podľa zistenia V. Vážneho). Systémová je takáto výslovnosť *u̯* za *l* na Záhorí v západoslovenskom nárečí (od Kútov a Senice až po Vajnory).

Lúčky, dedina (s kúpeľnou osadou povyše nej) na hornom konci potoka Teplianky, ktorý tečie na juh popri Kalamenoch a osade Madočany patriacej do Liptovskej Teplej a poniže nej sa vlieva do Váhu. Je doložená r. 1287 a bezpečne r. 1341. J. Stanislav (1932, s. 45) Lúčky uvádza aj s Likavkou a Martinčekom v dolnoliptovskom nárečí, lebo majú tvrdú výslovnosť (*d, t, n, l* za *ď, ť, ň, ľ*), čo za jeho čias platilo o najstaršej generácii (s. 224) 80-ročných starcov, ktorých dospelé potomstvo už malo miešanú výslovnosť. Sám som (po 50 rokoch) už takúto výslovnosť nezaznamenal, naopak u obyvateľov "z Lúček", ako sa predstavujú, som poznal nadmernú mäkkú výslovnosť, na ktorú sami upozorňujú, napr. *ďim, ďíchať, ťížďen, ťí – ťích, moťika, z voďi*, ba miništranti tak vyslovovali aj *konfiťeor*. J. Stanislav (1932, s. 158–159) zaznamenal v Lúčkach výslovnosť *ä*, ktorá však bola na ústupe vplyvom stredoliptovských nárečí. O *ä* dokladá: "Z celého stredného Liptova správny údaj je len z Lúček (!), všade inde od Ružomberka na východ po Hrádok hlásky *ä* v uvedených pozíciách (t. j. po perniciach) nieto; všade tu je len *e*".

Tvrdosť nárečia v Lúčkach azda možno spájať s nemeckým sprostredkovaným vplyvom doosídlenia valaskými rodinami (azda z Valaskej Dubovej); roku 1551 tu bolo 8 valaských domácností, popri ktorých tu žilo 5 želiarskych domácností. V Lúčkach v súčasnosti v nárečovej výslovnosti pozorovať to, čo spomína A. Habovštiak (1965) o výslovnosti v oravskom Pucove, že uprílišnená mäkká výslovnosť sa vyskytuje viacej iba v jednotlivých rodinách (pokladá ju za izolovaný jav).

Záver. Štyridsaťročným pobytom v Ružomberku a stálym stykom i s nárečovou oblasťou (popri výskume lexiky a histórie) sa preukázala potreba zachytiť obraz mnohotvárneho vývinu dolnoliptovského nárečia (do značnej miery zhodného aj

s dolnooravským nárečím) a načrtnúť stav jeho jednotlivých častí aj v poslednej štvrtine 20. storočia.

V neveľkom okruhu úzkych dolín Váhu a Revúcej i okolia Ružomberka sa postupne v stredoveku napodiv utvorili výrazne odlišné nárečové skupiny, ktoré poskytujú pestrý obraz nielen pre jazykovedného pozorovateľa.

V týchto nárečiach sa zvýrazňuje jednak starobylý ráz tunajšej nárečovej slovenčiny až zo začiatku 15. stor., keď sa bohatý vývin slovenčiny od zániku praslovančiny aj v tejto oblasti takmer v podstate končil. Popri viacerých reziduách starej nitrianskej strednej slovenčiny (najmä v lexike) ho v hláskoslovnej rovine charakterizuje zachovávanie výslovnosti samohlásky *ä* a *á* (pred vznikom dvojhlásky *ia*), napr. *mojä dušä – dušám; ďeväť – ďeváti; robá, držá* a zasa s uplatnením rytmického zákona *trápä, mláťä* a pod.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje stvrdnutie spoluhlások *ď, ť, ň, ľ* v dvoch skupinách dedín jazykovým zásahom cudzieho etnika (nemeckého patriciátu mesta Ružomberka a úradníctva, čeľade, sliezsko-nemeckých drábov hradného panstva Likavy).

Ale už od 16. stor. sa uplatňuje postupný a účinný vplyv nezasiahnutých, pôvodných dedín so stredoliptovským nárečím a reštituuje sa mäkká výslovnosť *ď, ť, ň* (už nie *ľ*) najprv v Ružomberku a od začiatku 20. stor. aj v okolitých dedinách. Tento jazykový vývin sa v súčasnosti koncom 20. stor. takmer završuje. Preniká aj úpadok výslovnosti *ä* a *á* (za *ä/e* a v prospech *ia*).

V dedinách s tvrdým nárečím pozorovať kolísanie. Ľudia si osvojujú mäkkú výslovnosť *ď, ť, ň* (nie *ľ*), ale zavše sa najmä v istých jednotlivostiach prejaví pôvodná tvrdá výslovnosť (napr. *mna, studna, ani, nemínaj peniaze...*). V dlhodobom procese sú to pochopiteľné výnimky. Tento proces osvojovania si mäkkej výslovnosti *ď, ť, ň* (i odvykania od výslovnosti *ä*) sa podstatne urýchlil od začiatku 20. stor. príchodom dedinčanov do práce v Ružomberku do fabrík a obchodov, po roku 1918 i vplyvom slovenského školstva a verejného života a nadovšetko výrazne po roku 1945 rozvojom stredného školstva, materských škôl a jasieľ aj po dedinách.

Literatúra

Atlas slovenského jazyka. Zv. I – IV. Bratislava, Veda 1968 – 1984.

BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne. Sborník Muz. slov. spoločnosti, *32 – 33*, 1938/1942, s. 85 – 10.

CZAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. I. Turč. Sv. Martin, vlastným nákladom 1906.

HABOVŠTIAK, A.: Oravské nárečia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965.

HÚŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova do konca XIV. storočia. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1930.

CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava, Učená spoločnosť Šafaříkova 1923.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.

KÚTNIK, J.: O pôvode pustovníka Svorada. In: Nové obzory, *11*, 1969, s. 5 – 122.

NOVÁK, Ľ.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1980.
PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963.
PAULINY, E.: Mäkké nárečie Banskej Bystrice a okolia a jeho vznik. Carpatica, *2*, 1939, s. 311 - 327.
PIETA, K.: Slovanské osídlenie Liptova v 9. - 12. storočí. In: Liptov. 2. Vlastivedný zborník. Martin, Osveta 1972, s. 62 - 68.
RAPANT, D.: O starý Liptov. Bratislava, *7*, 1933, s. 515 - 541.
STANISLAV, J.: Liptovské nárečia. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1932.
ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha - Bratislava, Šafaříkova učená společnost 1932.
ŠMILAUER, V.: Osídlení a nářečí Liptova. Bratislava, *7*, 1933, s. 321 - 329.
UHLÁR, V.: Z problematiky miestnych názvov (Komjatná). Slovenská reč, *34*, 1969, s. 164 - 173.
UHLÁR, V.: Historik B. Varsik o tzv. juhoslavizmoch. Slovenská reč, *49*, 1984, s. 96 - 102.
UHLÁR, V.: Poznámka k diskusnému príspevku B. Varsika. Slovenská reč, *50*, 1985, s. 232 - 233.
ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. In: Liptov. Vlastivedný zborník, *7* (1983), *8* (1985), *9* (1988), abecedne podľa osád, záver - zhrnutie v roč. *9* (1988), s. 110 - 143, osídlenie s. 11.

Ján Bosák

SOCIOLINGVISTICKÁ INTERPRETÁCIA NIEKTORÝCH MORFOLOGICKÝCH VARIANTOV (I)

1. Súčasťou anketového prieskumu realizovaného v rámci projektu Slovenčina v súčasnej komunikácii (1989), zacieleného na skúmanie jazykového vedomia a komunikačnej kompetencie hovoriacich, boli aj otázky z oblasti morfológie.[1] Vo forme tzv. otvorenej otázky[2] mali respondenti doplniť (podľa svojho jazykového vedomia) najvhodnejší tvar v lok. sg. a nom. pl. mask. *teplomer, uhlomer, kotol, oddiel, Prior;* v gen. pl. fem. *čašníčka, servírka, pacientka, klientka, omáčka, mandarínka;* v lok. sg. neutr. *rádio, video, kakao.* Vo forme uzavretej otázky si mali vybrať najprimeranejší tvar z dvojíc *posli - poslovia, záujemcovia - záujemci, ekonómi - ekonómovia, Nórovia - Nóri*; v rámci vety najadekvátnejší tvar lok. sg. mask. *rádius* a gen. sg. neutr. *fórum - Forum, Centrum - centrum.* Ide napospol o živé morfologické varianty.[3] Okrem zhodnotenia výsledkov tejto ankety si chceme

[1] Problematiku kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania spracovala samostatne K. Buzássyová (1991).

[2] O metodických východiskách výskumu, cieľoch ankety a štruktúre respondentov prináša základné informácie úvodný článok J. Šikru (1991).

[3] V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa na označenie týchto javov synonymne používa termín dvojtvar a dubleta. L. Dvonč vo svojej monografii (1984, s. 15) navrhuje používať termín flektívne varianty, resp. flektívny variant. Podľa nášho (všeobecnejšieho) chápania variantnosti a varírovania (= procesu, v ktorom sa prejavujú varianty) za najprimeranejší pokladáme termín morfologický variant (varianty), charakterizovaný rozdielnou distribúciou svojich alomorf. V záujme zachovania doterajšej tradície budeme používať nie celkom presný termín "pádová prípona".

v článku všimnúť aj niektoré všeobecnejšie otázky variantnosti a najmä jej sociolingvistické aspekty.

1.1. Variantnosť ako vlastnosť jednej a tej istej jednotky mať v rozličných použitiach (okoliach, kontextoch a pod.) rozličné tvarové modifikácie, patrí medzi základné vlastnosti jazykového systému, charakterizuje spôsob jestvovania a fungovania všetkých jazykových jednotiek, špecificky sa odráža v každej jazykovej rovine. Hoci varírovanie (t. j. proces, v ktorom sa prejavujú varianty) vo svojej podstate vedie k divergencii, tvoriacej nejednotnosť v normovaní, v nijakom prípade nesvedčí o nedokonalosti jazykového systému, naopak, je to nevyhnutná etapa v prestavbe prvkov jazykového systému, umožňujúca zachovať kontinuitu rečových návykov a perspektívne zabezpečiť najracionálnejší spôsob vyjadrovania (Gorbačevič, 1978, s. 9).[4]

Z hľadiska štruktúrnej jazykovedy variantnosť (v súvislosti so synchróniou a diachróniou) najvšeobecnejšie vymedzil R. Jakobson (1963, s. 102). Podľa neho jazykový systém v ktoromkoľvek momente svojej existencie je zdrojom dvojakých impulzov: na jednej strane je to napätie medzi meniacimi sa a stacionárnymi časťami systému, na druhej strane napätie medzi nastupujúcim a ustupujúcim javom v meniacej sa zložke systému (porov. aj Barnet, 1981, s. 124). V podstate na rovnakých princípoch je založené aj chápanie synchrónnej dynamiky v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 48 – ďalej MSJ).[5]

Za základnú vývinovú tendenciu slovenskej morfológie sa pokladá "silná tendencia po jednotnej podobe tvarotvorného základu" (MSJ, s. 47), podporovaná tvarovou analógiou (t. j. vyrovnávaním rozdielov na základe čiastočne spoločných znakov – J. B.). Tvarová analógia sa napr. uplatnila ako zovšeobecňovanie prípony nom. pl. *-i* pri vzore *chlap* pri tých slovách, ktoré v staršom úze mali v tomto tvare príponu *-ia* (*voličia* – > *voliči, hasičia* – > *hasiči* a pod.).

V niektorých prípadoch sa novokodifikovaný variant bez ťažkostí uplatňuje v celom jazykovom systéme. Okrem spomínaného nom. pl. mask. typ *voličia* – *voliči* sa napr. v tom istom páde po kodifikácii r. 1953 prestal uvádzať variant *-ovia* pri mask. ako *historikovia, teoretikovia* a pod. a nahradil ho progresívny tvar *historici, teoretici,* hoci ešte v diskusii o nových Pravidlách slovenského pravopisu M. Šalingová (1952/1953) uvádzala obidva tvary. Naproti tomu iné dvojtvary – nerozlíšené významovo, funkčne či štylisticky – pretrvávajú napriek častým odporúčaniam alebo aj napriek platnej kodifikácii. Ide tu o známe prípady nom. pl. mask. *záujemci*

---

[4] Iste nie je v súvislosti s našou témou nezaujímavé autorovo zistenie (op. cit., s. 26), že na úrovni slova v ruštine variantnosti ubúda.

[5] "Vývin v morfológii sa najčastejšie uskutočňuje dvojtvarmi, dubletami. Starší tvar ostáva v používaní, iba jeho frekvencia sa zmenšuje. Novší tvar sa spočiatku uplatňuje obmedzene, jeho frekvencia sa však zvyšuje, a to alebo vo všetkých oblastiach spisovného jazyka, alebo len v istom štýle. Novšie tvary sú spravidla progresívne a dáva sa im prednosť." A ďalej: "Ak medzi dvojtvarmi niet významového ani funkčného rozdielu, časom zvíťazí novší tvar úplne. V tomto prípade sa dubletnosť odstraňuje ako zbytočná formálna príťaž." – Analogicky interpretuje morfologickú variantnosť v syntetickej monografii Dynamika slovenskej morfológie Ľ. Dvonč (1984).

– *záujemcovia, ekonómi – ekonómovia,* o konkurenciu vkladných hlások *-ie-/-o-* v gen. pl. fem., o tvary *-i/-e* v lok. sg. mask. a viaceré ďalšie. Pritom väčšina týchto dvojtvarov funguje prakticky od kodifikácie v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 (porov. o tom rozsiahlu štúdiu L. Dvonča z r. 1950).

1.2. V MSJ aj v Dvončovej monografii (Dvonč, 1984) sa skúmajú a opisujú dynamické procesy viazané na jazykový systém, predovšetkým jeho vnútorná prestavba ako výsledok uplatňovania sa istých vývinových tendencií. Pozornosť sa sústreďuje na úroveň jazykových prostriedkov (t. j. na zisťovanie variantných prostriedkov v rámci morfologickej roviny), ako zdroj dynamiky sa neuvádzajú mimojazykové faktory, a to protiklad medzi relatívne jednotnou, ustálenou a funkčne rozvrstvenou spisovnou normou a normou nespisovných útvarov, najmä normou bežného hovoreného jazyka (t. j. súboru prostriedkov typických pre hovorenú podobu jazyka, používaných v neoficiálnych a spontánnych prejavoch v bežnej dorozumievacej sfére) a normou písaného jazyka (písané komunikáty, oficiálne, pripravené).[6] Variantné prostriedky v spisovnej norme ako prejav synchrónnej dynamiky sú úzko spojené s existenciou útvarov (foriem, variet) národného jazyka a s ich vzájomným pôsobením v komunikačnom procese.

1.3. Aj napriek menšiemu rozsahu skúmanej vzorky sociolingvistická anketa priniesla isté indície do otvorených a často pertraktovaných otázok morfologickej variantnosti (najmä pokiaľ ide o vzťah a postoje používateľov slovenčiny k spisovnej norme), podala istý sondážny obraz o reálnom jazykovom vedomí nositeľov spisovnej slovenčiny. Ak by sme vychádzali iba z kvantitatívnych počtov, nie je napokon 757 respondentov rozličných profesií a veku tak málo. Relatívnosť získaných výsledkov spočíva skôr vo vekovej, sociálnej a regionálnej nevyváženosti súboru (porov. aj Šikra, 1991): prevažovala mladšia a stredná generácia od 19 do 40 rokov (64,8 %), stredoškolské vzdelanie malo 53,4 % (medzi respondentmi bol značný počet poslucháčov vysokých škôl), dokončené vysokoškolské vzdelanie malo 24,8 %, robotníkov bolo 11,0 %, technikov 9,2 %, učňov 8,1 %. Podľa miesta súčasného bydliska 52,8 % bolo zastúpené západné Slovensko, 26,7 % stredné a 16,1 % východné Slovensko. Pri analýze výsledkov preto netestujeme hypotézy, ide nám skôr o jednoduché kvantitatívne zistenie toho, ktorý z morfologických variantov je z hľadiska používateľov frekventovanejší ako kodifikovaný "systémovejší" variant. Preto nepoužívame ani bežné štatistické metódy vyhodnocovania, ale iba jednoduché pomerné porovnávanie. Výsledný súčet skoro vo všetkých prípadoch nie je 100 %, pretože niektorí respondenti neodpovedali, resp. ich počet bol pod 1–2 %.

2. Z tzv. uzavretej otázky (porov. poznámku 2) si respondenti mali vybrať najprimeranejší tvar z dvojíc *posli – poslovia, záujemcovia – záujemci, ekonómi – ekonómovia, Nórovia – Nóri.*

Doteraz sa z tohto okruhu variantov najväčšia pozornosť venovala činiteľským menám zakončeným na *-ca,* variantom *záujemcovia – záujemci,* resp. aj *výhercovia*

---

[6] Uvádza ich o dvadsať rokov neskôr vydaná Mluvnice češtiny (1986, s. 266).

– *výherci*; obidva varianty zachytávajú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 (ďalej PSP, 1953), MSJ aj ďalšie príručky. Vychádzajúc z bohatého materiálu na substantíva tohto typu zakončené v nom. pl. na *-i* (*záchranci, zástanci, vládci, obránci, zástupci, zákonodarci, dozorci, prepravci, vynálezci, dôchodci, strážci* a i. – Dvonč, 1949; 1958) L. Dvonč (1978, s. 229) konštatuje, že "vo vývine skloňovania podst. mien vzoru *hrdina* sa v nom. pl. čoraz viac uplatňuje pádová prípona *-i* na úkor pádovej prípony *-ovia*. Pádová prípona *-i* má progresívny ráz, kým prípona *-ovia* skôr ustupuje". Na rozdiel od neho M. Marsinová (1971) tvary *záujemci* a *výherci* pokladá za výnimky, ktoré sa dostali do slovenčiny pod vplyvom češtiny (najmä z inzerátov), a preto navrhuje kodifikovať iba tvary *záujemcovia, výhercovia*. Tak sa aj stalo v 11. vydaní PSP r. 1971 a aj v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 (ďalej PSP, 1991).

2. 1. Čo však ukázala anketa? Tvar *záujemci* 2,7-krát prevyšoval tvar *záujemcovia* (72,0 % : 26,1 %), pričom respondenti do 14 rokov používali iba podobu *záujemci;* v zostávajúcich siedmich vekových skupinách sa výskyt tvaru *záujemci* v štyroch skupinách pohyboval nad 70,0 %, v troch skupinách od 68,4 % po 62,5 %. Systémovú podobu *záujemcovia* najviac používali respondenti vo vekovej skupine 51–60 r. (35,0 %) a 31–40 r. (30,4 %).

Podľa vzdelania prednosť podobe *záujemci* dávali respondenti so základným vzdelaním a maturitou (81,7 %, resp. 74,2 %); tvar *záujemcovia* používali najčastejšie respondenti s humanitným vzdelaním (41,9 %). Z pracovísk podoba *záujemci* funguje v službách (82,6 %), na nešpecifikovaných pracoviskách (78,5 %), v inštitúciách (73,8 %), v priemysle (73,1 %) a v poľnohospodárstve (70,8 %); tvar *záujemcovia* sa najviac používal v redakciách (44,1 %), menej v školách (27,7 %). Jediný výskyt tvaru *záujemcovia* nad 50 % uviedli redaktori (51,9 %), nad hranicou 30 % sa ešte pohybovali kultúrni pracovníci (38,9 %), učitelia (35,3 %), technici (33,3 %) a riadiaci pracovníci (31,8 %). Výsledky podľa miesta, kde respondenti prežili väčšinu doterajšieho života, nie sú transparentné: pri tvare *záujemci* sa v rozpätí 75,2 % pohybuje stredné Slovensko, 71,2 % západné, 69,4 % východné Slovensko.

Pádovej prípone nom. pl. *-i* v substantíve *záujemci* dávajú prednosť respondenti do 14 rokov, so základným vzdelaním, pracovníci v službách a v iných (nešpecifikovaných) pracoviskách. Kodifikovanú podobu *záujemcovia* najviac používajú respondenti vo veku 51–60 r., respondenti s humanitným vysokoškolským vzdelaním a redaktori.[7]

2.2. Pri morfologických variantoch *ekonómi – ekonómovia* (v takomto poradí sa uvádzajú aj v PSP, 1991) L. Dvonč (1978, s. 230) zisťuje, že "v nom. pl. substantív vzoru *chlap* sa čoraz viac používa základná pádová prípona *-i*" a že sa "pádová prípona *-i* uplatňuje aj na úkor prípony *-ovia*." Uvádza tu cudzie slová zakončené na

[7] Prevahu variantu s príponou *-i* v nom. pl. v skloňovacom type *hrdina* v pomere 1:1,29 zistil aj J. Sabol (1980).

-graf, -fób, -fil, -nóm, pri ktorých sa v príručkách uvádzajú obidva tvary, ale v praxi prevláda používanie tvarov s príponou *-i* (*etnografi, stenografi, agronómi, germanofóbi, Nóri*).

Výsledky ankety pri slove *ekonóm* nepotvrdili túto tendenciu: skoro dvojnásobne frekventovanejšia je podoba *ekonómovia* (63,0 % : 34,5 %). Podľa veku dávali prednosť variantu *ekonómovia* (priemer 63,0 %) vekové skupiny 25–30 r. (68,4 %), 19–24 r. (67,4 %) a 41–50 r. (64,9 %), teda mladšia a stredná generácia; preferovanej podobe *ekonómi* (priemer 34,5 %) na 100 % respondenti do 14 r., ďalej nasledujú skupiny 15–18 r. (46,2 %), nad 61 r. (45,0 %).

Podľa vzdelania variant *ekonómovia* prevládal medzi respondentmi s humanitným vzdelaním (68,9 %) a s maturitou (67,1 %), variant *ekonómi* pri respondentoch so základným vzdelaním (48,8 %) a učňovským vzdelaním (45,8 %). Z pracovísk bola pri používaní variantov *ekonómi – ekonómovia* vyrovnaná situácia v poľnohospodárskych podnikoch (50,0 %), ďalej nasledovali pracovníci v priemysle (37,3 %) a v službách (36,2 %); variant *ekonómovia* mal o niečo vyšší výskyt nad priemer v redakciách (67,6 %), v správnych orgánoch (64,6 %) a v školách (64,5 %).

Pestrejší obraz dávajú odpovede respondentov podľa pracovného zaradenia. Odporúčaný variant *ekonómi* (priemer 34,5 %) používajú bez konkurencie žiaci (88,9 %), ďalej učni (62,5 %), pracovníci v poľnohospodárstve (57,1 %), technici (40,6 %) a robotníci (38,3 %). Variant *ekonómovia* prevažuje v skupinách úradníkov (74,1 %), učiteľov (71,4 %), vysokoškolákov (69,4 %), kultúrnych pracovníkov a redaktorov (obidve skupiny po 66,7 %). Výsledky v jednotlivých regiónoch sú približne vyvážené a neovplyvňujú výber príslušného variantu.

Variant *ekonómovia* uprednostňujú respondenti vo veku od 19 do 30 rokov, s vysokoškolským humanitným vzdelaním, v redakciách. Odporúčaný variant *ekonómi* používajú predovšetkým respondenti do 14 rokov, so základným vzdelaním, pracovníci v poľnohospodárskych podnikoch.

2.3. Anketa potvrdila, že nom. pl. *Nóri* používa v tejto podobe až 93,5 % respondentov, a tak variant *Nórovia* netreba už v príručkách uvádzať.

2.4. Z dvojice *posli – poslovia* respondenti dali prednosť tvaru s príponou *-ovia* (66,9 %) pred tvarom s príponou *-i* (30,7 %). V používaní variantnosti podľa veku ani pri jednom parametri nebola taká vzostupnosť ako v tomto prípade: do 14 r. 16,7 %, 15–18 r. 52,7 %, 19–24 r. 66,5 %, 25–30 r. 68,1 %, 31–40 r. 71,1 %, 41–50 r. 71,4 %, 51–60 r. 72,5 %, nad 60 r. 80,0 %. Kratší tvar *posli* dvojnásobne častejšie používali respondenti do 14 r. (66,7 %) a jedenapolkrát častejšie ako priemer aj respondenti v skupine 15–18 r. (45,1 %). Variant *poslovia* prevládal medzi absolventmi vysokých škôl humanitného aj nehumanitného smeru (73,3 %, resp. 71,6 %). Tento variant sa vyskytuje vo všetkých skupinách podľa zamestnania v rozpätí okolo 30 % od priemeru; vyšší výskyt uvádzajú iba respondenti zo správnych orgánov (74,2 %). Variant *posli* sa vyskytuje najčastejšie medzi pracovníkmi v poľnohospodárskych podnikoch (37,5 %).

Výraznejšie diferencie sú však podľa pracovného zaradenia respondentov. Variant *posli*: 50 % učni a pracovníci v poľnohospodárstve, 48,7 % stredoškoláci, 44,4 % žiaci; variant *poslovia*: 81,8 % učitelia, 74,3 % technici, 72,1 % riadiaci pracovníci, 70,4 % redaktori. Treba uviesť, že substantívum *posol* je viac knižné slovo, ktoré sa v bežnej komunikácii nepoužíva.

2.5. Jednoznačný výsledok v ankete sa získal iba pri akceptovaní variantu *Nóri*. Pri variantoch *ekonómi/ekonómovia, posli/poslovia* odporúčaný tvar na prvom mieste rešpektovali respondenti s bežným jazykovým vedomím;[8] vzdelanie a najmä profesia respondentov rozhodli zasa o tom, že používali dlhší tvar s príponou *-ovia*; podobne to bolo aj pri variante *záujemcovia/záujemci*. Ak sa variant *záujemci* vyskytuje skoro tri razy častejšie ako jediný kodifikovaný tvar *záujemcovia*, nemožno ho jednoducho nebrať do úvahy a neuvádzať v kodifikačných príručkách. Nom. pl. je pád, v ktorom sa realizuje intenzívne zbližovanie vzorov *chlap* a *hrdina*.

3. Respondenti mali do vety *Je tu veľa pekných...* doplniť (podľa svojho jazykového vedomia) najvhodnejší tvar gen. pl. fem. substantív *čašníčka, servírka, klientka, pacientka*; do vety *Ponúkali nám niekoľko druhov...* gen. pl. substantív *omáčka, mandarínka*. Tento pád charakterizuje veľká variantnosť tvarov a venovalo sa mu dosť pozornosti (napr. Orlovský, 1946; Pauliny, 1948; Dvonč, 1950; Šalingová, 1952–1953). Podľa L. Dvonča (1968, s. 105) "vývin sa uberá k tomu, aby v gen. pl. bola v absolútnej väčšine prípadov vkladná dvojhláska *-ie-*". Vkladné samohlásky *-e-* a *-o-* sa nahrádzajú vkladnou dvojhláskou *-ie-* aj v tých prípadoch, keď predchádzajúca slabika je dlhá; túto tendenciu podporuje aj stav v slovenských nárečiach (porov. aj Uhlár, 1962).

3. 1. Kodifikované tvary *čašníčok, servírok, omáčok* používajú približne dve tretiny respondentov. Respondenti do 14 r. používajú päťkrát častejšie variant *čašníčok* (83,3 %), kým nekodifikovanému variantu *čašníčiek* dáva prednosť 55 % respondentov z vekovej skupiny nad 61 r. Podľa vzdelania variant *čašníčiek* prevažuje iba medzi učňami (52,9 % : 45,1 %); podoba *čašníčok* je najfrekventovanejšia medzi respondentmi s nehumanitným vysokoškolským vzdelaním (70,1 %).

Podľa regiónov prevažuje podoba s vkladnou hláskou *-o-* na západnom Slovensku (69,3 %), na strednom Slovensku je nižšia ako priemer 64,8 % (61,4 %) a na východnom Slovensku najnižšia (57,8 %).

Kodifikovanej podobe gen. pl. *čašníčok* výrazne dávajú prednosť respondenti do 14 r., ďalej vysokoškoláci a respondenti s nehumanitným vysokoškolským vzdelaním. Nekodifikovanú podobu *čašníčiek* najčastejšie používajú respondenti nad 61 r., učni a robotníci.

3.2. Podobná situácia je aj pri výbere variantov *servírok – servíriek* (65,9 % : 32,3 %). Pri posudzovaní podľa vzdelania neprevažuje však medzi učňovskou mládežou variant s vkladným *-ie-*, prednosť mu dáva len 32,9 % respondentov z tejto skupiny.

---

[8] Vychádza sa z typov vedomia rozpracovaných J. Horeckým (1991).

Vo viacerých skupinách podľa pracovísk prevažuje variant *servírok*: redakcie 72,7 %, školy 69,7 %, správne orgány 68,8 %. Nekodifikovaný variant *servíriek* má v rámci rozpätia vyrovnaný výskyt – okrem respondentov z inštitúcií (38,7 %). Podľa pracovného zaradenia podobu *servíriek* prekvapujúco najviac používajú riadiaci pracovníci (44,7 %), od priemeru 32,3 % sa vzďaľujú pracovníci v poľnohospodárstve (42,9 %) a robotníci (42,2 %). Pri používaní variantu *servírok* sú nad priemerom 65,9 % kultúrni pracovníci (73,7 %), stredoškoláci (72,5 %) a úradníci (71,3 %).

Gen. pl. fem. *servírok* používajú prevažne respondenti do 14 r., absolventi vysokej školy (nehumanitný smer), redakcie, kultúrni pracovníci. Naproti tomu nekodifikovanej podobe *servíriek* dávajú prednosť respondenti z vekovej skupiny 51–60 r. a nad 61 r., učni, ale aj pracovníci z inštitúcií, riadiaci pracovníci.

3.3. Aj pri variantoch *omáčok* – *omáčiek* je pomer medzi vkladnou hláskou *-o-* a dvojhláskou *-ie-* 72,1 % : 25,2 %. Sú tu však niektoré výraznejšie rozdiely medzi anketovanými skupinami. Napríklad podľa veku prevažuje (ako v jedinej skupine) medzi respondentmi do 14 r. nekodifikovaný variant *omáčiek* (66,7 % : 33,3 %); na 2. mieste, lež s polovičným výskytom je skupina 15–18 r. (32,6 %). Kodifikovaný variant *omáčok* je najfrekventovanejší vo vekových skupinách 51–60 r. (79,5 %) a 25–30 r. (79,2 %).

Podľa vzdelania podoba *omáčok* prevažuje pri respondentoch s vysokoškolským vzdelaním obidvoch typov (80,2 %, resp. 79,4 %); podobu *omáčiek* najčastejšie používajú učni (39,2 %) a respondenti so základným vzdelaním (33,7 %). Podľa pracovísk variant s vkladným *-o-* funguje najviac v redakciách (87,9 %) a v orgánoch a inštitúciách (81,3 %); variant s dvojhláskou *-ie-* medzi respondentmi z priemyselných podnikov (33,3 %). Podľa pracovného zaradenia v jednej skupine (žiaci) prevažuje variant *omáčiek* nad kodifikovanou podobou *omáčok* (22,2 % : 55,6 %); nad 80 % prevažuje tvar *omáčok* v skupinách vedeckí pracovníci (84,8 %), redaktori (84,6 %), učitelia (82,1 %), iní pracovníci (81,3 %). Nekodifikovaný variant *omáčiek* nad priemer 25,2 % (okrem už uvádzaných žiakov) používajú robotníci (36,9 %), pracovníci v poľnohospodárstve (35,7 %), stredoškoláci (34,1 %) a učni (33,3 %). Podľa regiónov je vkladná dvojhláska *-ie-* častejšia na strednom Slovensku.

Kodifikovanú podobu *omáčok* používajú respondenti vo vekovej skupine 51–60 r. a 25–30 r., s vysokoškolským vzdelaním, redakcie, vedeckí pracovníci. Nekodifikovaný tvar *omáčiek* sa najčastejšie vyskytuje medzi respondentmi do 14 r., učňami, v priemyselnom podniku.

3.4. Kým kodifikované varianty *čašníčok, servírok, omáčok* prevažujú nad nekodifikovanými podobami s vkladným *-ie-* v pomere 1,9 – 2,0 – 2,9, pri ďalších troch slovách – *klientok, pacientok, mandarínok* – je situácia opačná: výrazne frekventovanejšie sú nekodifikované podoby *klientiek, pacientiek,* menej *mandaríniek* (pomer 6,1 – 4,0 – 1,5).

V rámci vekových skupín pri prevažujúcom používaní nekodifikovaného variantu *klientiek* je na prvom mieste (92,5 %) veková skupina 51–60 r., najvyšší výskyt

podoby *klientok* je vo vekovej skupine 15–18 r. (21,3 %). Pri porovnaní skupín podľa vzdelania vychádza, že podobe *klientok* dávajú najviac prednosť respondenti so základným vzdelaním (25,3 %); podoba *klientiek* je najfrekventovanejšia v skupine respondentov s humanitným vzdelaním (92,5 %).

Podľa pracovného zaradenia nekodifikovanú podobu *klientiek* používa vyše 90 % úradníkov, učiteľov, vedeckých pracovníkov a technikov; tvar *klientok* funguje medzi učňami (33,3 %), stredoškolákmi (22,5 %) a žiakmi (22,2 %). Z pracovísk je výskyt gen. pl. *klientiek* až nad 90 % na nešpecifikovaných pracoviskách (91,5 %), v službách (91,3 %), v správnych orgánoch (90,6 %) a v inštitúciách (90,3 %), teda v tých komunikačných sférach, kde funguje najčastejšie. Naopak, kodifikovaná podoba *klientok* nad priemer 13,9 % funguje iba v školách (17,8 %), v poľnohospodárskych podnikoch (16,7 %), v redakciách (15,6 %) a v priemyselných podnikoch (15,1 %). V rámci regiónov podoba *klientok* funguje najviac na východnom Slovensku (18,0 %), podoba *klientiek* približne rovnako na strednom a západnom Slovensku (86,8 %, resp. 85,2 %).

Kodifikovaný variant gen. pl. *klientok* najčastejšie používajú respondenti z vekovej skupiny 15–18 r., so základným vzdelaním, v školách, učni. Nekodifikovanej, podstatne rozšírenejšej podobe *klientiek* dáva prednosť veková skupina 51–60 r., respondenti s humanitným vzdelaním, z nešpecifikovaných pracovísk, úradníci.

3.5. Slovo *pacientka* je známejšie vo viacerých komunikačných sférach (vrátane bežného dorozumievania), a predsa výskyt nekodifikovaného variantu *pacientiek* je v priemere 4-krát väčší ako výskyt jeho spisovného náprotivku *pacientok* (78,5 % : 19,8 %).

Podľa veku kodifikovaný tvar *pacientok* má najväčší výskyt vo vekovej skupine 15–18 r. (26,6 %) a 19–24 r. (22,0 %), priemer 19,8 % je v skupine 25–30 r.; ide teda o mladú generáciu. Variant *pacientiek* má výskyt nad 80 % v troch skupinách: 51–60 r. (87,5 %), 31–40 r. (83,4 %) a do 14 r. (83,3 %). Podľa vzdelania je tvar gen. pl. *pacientiek* najfrekventovanejší medzi respondentmi so základným vzdelaním (26,5 %) a s maturitou (21,4 %). Prekvapuje analogická frekvencia tvaru *pacientiek* medzi skupinou respondentov s vysokoškolským vzdelaním (88,7 %) a učňami (84,3 %).

Podľa pracovísk je podoba *pacientiek* najfrekventovanejšia v inštitúciách (88,7 %), v správnych orgánoch (84,4 %) a na nešpecifikovaných pracoviskách (84,1 %). Podoba *pacientok* sa nad 20 % používa v školách (23,8 %), v redakciách (21,2 %), ale aj v poľnohospodárskych podnikoch (20,8 %). Istý rozpor je tu pri porovnaní výsledkov podľa pracovísk a podľa pracovného zaradenia. Podobu *pacientiek* používa 89,7 % učiteľov (podľa pracovísk sa však práve podoba *pacientok* používa najviac v školách – 23,8 %), ďalej 88,1 % úradníkov, 87,9 % vedeckých pracovníkov a 87,2 % riadiacich pracovníkov. Gen. pl. *pacientok* používajú dvojnásobne viac ako v ďalších skupinách kultúrni pracovníci (42,1 %), ďalej nasledujú stredoškoláci (37,5 %) a žiaci (33,3 %). Výsledky ankety podľa jednotlivých regiónov sa líšia menej ako 2 % od priemeru všetkých skúmaných sociologických parametrov.

Kodifikovaný tvar gen. pl. *pacientok* najviac používajú respondenti z vekovej skupiny 15–18 r., so základným vzdelaním, v školách, kultúrni pracovníci. Gen. pl. *pacientiek* používa štvornásobne viac ako jeho kodifikovaný náprotivok veková skupina 51–60 r., vysokoškolsky vzdelaní respondenti, pracovníci v inštitúciách, redaktori.

3.6. Menší rozdiel (iba 1,5) v používaní nekodifikovaných podôb s vkladným *-ie-* je pri variantoch *mandaríniek* – *mandarínok* (60,1 % : 38,7 %).

Podľa veku sa obidva varianty rovnako používajú v skupine do 14 r.; kodifikovaný variant *mandarínok* mal potom ešte výskyt nad 40 % vo vekových skupinách 25–30 r. (44,6 %), 19–24 r. (42,8 %) a 31–40 r. (41,7 %) čiže v mladšej a čiastočne strednej generácii. Frekventovanejšiemu, no nekodifikovanému variantu *mandaríniek* dávali prednosť respondenti z vekovej skupiny nad 61 r. (75,0 %) a 51–60 r. (66,7 %). Podľa vzdelania bol tvar gen. pl. *mandarínok* najčastejší v skupine medzi vysokoškolákmi nehumanitného smeru (43,3 %) a maturantmi (41,8 %), gen. pl. *mandaríniek* uprednostnili respondenti so základným vzdelaním (74,7 %) a učni (64,7 %).

Z pracovísk sa kodifikovaná podoba *mandarínok* najviac používala v inštitúciách (53,1 %), v redakciách (45,5 %) a v službách (44,7 %); nekodifikovaný variant *mandaríniek* na nešpecifikovaných pracoviskách (67,1 %), v priemyselných podnikoch (65,7 %). Podľa pracovného zaradenia sú na 1. mieste učni (78,8 %); približne rovnaká situácia v používaní obidvoch variantov je u respondentov s vysokoškolským vzdelaním (50,8 % : 47,6 %), kultúrnych pracovníkov (52,6 % : 47,4 %) a redaktorov (53,8 % : 46,2 %). Iba v jednej skupine bol častejší výskyt podoby *mandarínok* – vedeckí pracovníci (51,5 %). Podľa regiónov sa obidva varianty najvyváženejšie používajú na strednom Slovensku: *mandarínok* 44,4 % – *mandaríniek* 54,3 %; gen. pl. *mandaríniek* prevláda na východnom Slovensku (65,4 %).

Gen. pl. *mandarínok* používajú na polovicu respondenti do 14 r., stredná a mladšia generácia, respondenti s vysokoškolským vzdelaním nehumanitného smeru, pracovníci v inštitúciách, vedeckí pracovníci. Nekodifikovaný variant *mandaríniek* používajú na polovicu takisto respondenti do 14 r., so základným vzdelaním, z nešpecifikovaných pracovísk.

3.7. V porovnaní s predchádzajúcou skupinou nom. pl. mask., kde v podstate respondenti s bežným jazykovým vedomím a najmladšia generácia používali progresívny unifikačný variant s príponou *-i*, pri gen. pl. je situácia zložitejšia. Unifikovanému variantu s vkladnou dvojhláskou *-ie-* pri substantívach *čašníčiek, servíriek* dáva prednosť staršia generácia, učni a robotníci, kodifikovaným variantom *čašníčok, servírok* najmladšia generácia a vysokoškolsky vzdelaní respondenti. Pri variantoch *omáčok* – *omáčiek* je to však naopak, práve respondenti do 14 r. a so základným vzdelaním uprednostňujú nekodifikovaný variant *omáčiek*. Tieto rozdiely by sa dali signifikantne intepretovať iba po zistení viacerých štatistických korelácií v rámci sociálneho statusu respondentov.

Jednoznačná situácia je však pri používaní variantov *klientiek* – *klientok, pacientiek* – *pacientok*, kde nekodifikovaný tvar *klientiek* sa vyskytuje 6-krát a tvar

pacientiek 4-krát častejšie ako ich kodifikované náprotivky, a to v používaní staršej generácie, absolventov vysokých škôl a v komunikačných situáciách, v ktorých sa tieto výrazy používajú profesionálne. Ak je výskyt nekodifikovaných tvarov frekvenčne aj sociálno-komunikačne taký výrazný, treba ich uvádzať aj v kodifikačných príručkách.[9] Diftongy v prevzatých slovách zrejme nefungujú v jazykovom mechanizme tak ako dlhé samohlásky. Dokazujú to napokon aj postoje k variantom *mandarínok* – *mandaríniek*: obidva varianty majú približne rovnaké zastúpenie vo vekovej skupine do 14 r. (bežné, spontánne jazykové vedomie) a medzi vysokoškolsky vzdelanými respondentmi (odborné, reflexívne jazykové vedomie).

(Pokračovanie)

Literatúra

BARNET, V.: Synchronní dynamika spisovného jazyka. Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 123–130.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Sociolingvistický pohľad na príčiny kolísania tvarov maskulín podľa životného a neživotného skloňovania. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 262–276.

DVONČ, L.: Skloňovanie substantív typu *sluha*. Slovo a tvar, *3*, 1949, s. 102–103.

DVONČ, L.: Forma gen. pl. feminím a neutier v spisovnej slovenčine. Slovo a tvar, *4*, 1950, s. 96–124.

DVONČ, L.: Zo štúdia slovenského tvaroslovia. In: Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. 2. Red. A. Dostál. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 65–95.

DVONČ, L.: K vývinu vkladných hlások v gen. pl. feminím a neutier v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 104–108.

DVONČ, L.: Nom. pl. substantív vzoru *hrdina*. Slovenská reč, *43*, 1978, s. 227–233.

DVONČ, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava, Veda 1984. 124 s.

GORBAČEVIČ, K. S.: Variantnosť slova i jazykovaja norma. (Na materiale sovremennogo russkogo jazyka.) Leningrad, Nauka 1978. 238 s.

HORECKÝ, J.: Jazykové vedomie. Jazykovedný časopis, *42*, 1991, s. 81–88.

JAKOBSON, R.: Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics. In: Proceedings of The eight international congress of linguists. Oslo 1958. – Ruský preklad: Novoje v lingvistike. 3. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Izdateľstvo inostrannoj literatury 1963, s. 95–105.

MARSINOVÁ, M.: Nominatív plurálu v type *sudca*. Slovenská reč, *36*, 1971, s. 79–85.

Mluvnice češtiny. 2. Tvarosloví. Red. M. Komárek a kol. Praha, Academia 1986. 536 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORLOVSKÝ, J.: Množný genitív vzoru *ryba*. Slovenská reč, *12*, 1946, s. 137–152; 239–242.

PAULINY, E.: Genitív plur. žen. typu *bodka* – *bodiek*. Slovo a tvar, *2*, 1948, s. 44–46.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Martin, Matica slovenská 1940. 475 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar a kol. Bratislava, Slovenská akadémia vied 1953. 404 s. (11. vyd. 1971).

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 534 s.

RUŽIČKA, J. (rec.): Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury. I.–II. Praha 1956–1958. In: Slovenská reč, *24*, 1959, s. 368–372.

[9] Porov. v tejto súvislosti protirečivú kritiku J. Ružičku (1959) na margo morfologických variantov uvádzaných v štúdii L. Dvonča z r. 1950. Výsledky našej ankety potvrdili viaceré zistenia L. Dvonča o morfologickej variantnosti, ktoré sa však nebrali vždy do úvahy v kodifikačných príručkách.

SABOL, J.: Variantnosť skloňovacích typov podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *45*, 1980, s. 65 – 71.
Slovenčina v súčasnej komunikácii. Projekt. Jazykovedný časopis, *40*, 1989, s. 105 – 110.
ŠALINGOVÁ, M.: O dvojtvaroch v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *18*, 1952 – 1953, s. 27 – 34.
ŠIKRA, J.: Sociolingvistický výskum jazykového vedomia. Slovenská reč, *56*, 1991, s. 257 – 262.
UHLÁR, V.: O niektorých dvojtvaroch v praxi. Slovenská reč, *27*, 1962, s. 174 – 17

Ivor Ripka

LEXIKÁLNE PREVZATIA V NÁREČOVÝCH PREJAVOCH AMERICKÝCH SLOVÁKOV

1. Slovenské nárečia používané dodnes v istých komunikačných situáciách najstaršou generáciou amerických Slovákov (priamych potomkov slovenských vysťahovalcov zo zač. 20. stor.) sú z rozličných jazykových i mimojazykových príčin v USA v postavení zanikajúceho izolovaného jazyka. Ich postupnú asimiláciu (amerikanizáciu) nemožno, prirodzene, zastaviť, a preto záchranný výskum jazykových prejavov nositeľov týchto nárečí je aktuálny a potrebný. Základný opis súčasnej komunikačnej situácie, účastníkov komunikačných aktov i (najmä hláskoslovných a tvaroslovných) javov, charakterizujúcich nárečové prejavy amerických Slovákov, prináša článok Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov (porov. Ripka, 1992). Vplyvy americkej angličtiny sú však najvýraznejšie v oblasti slovnej zásoby; v nasledujúcom výklade chceme preto predstaviť najmä problematiku lexikálnych prevzatí.

1.1. Treba konštatovať, že toto "prizretie sa americkej slovenčine a zisťovanie, ako vplýva na ňu reč anglická" pokladal za potrebné už pred vyše 55 rokmi známy slovenský kultúrny i osvetový dejateľ v Spojených štátoch Jozef G. Konuš (1935/1936). Vo svojom príspevku formuloval napr. tieto vety: "Každá národnostná skupina v Severnej Amerike drží sa reči, s akou sa prisťahovala. Európska generácia tríme sa jej až húževnate, čo je vec celkom jasná a prirodzená. No už americká detva tejto generácie tak nelipne na reči svojich rodičov. Reč takáto čajsi celkom zmizne z tretej alebo štvrtej americkej generácie..." (s. 89).

J. Konuš mal ambície analyzovať americkú slovenčinu používanú v krajanskej tlači, ktorá v tom čase vychádzala ešte vo vysokých nákladoch. Odobril napr. utváranie takých slov, ako *oznámka* (z angl. *advertisement* vo význame inzerát), *papierovač* (kalk z angl. *paper-hanger*, t. j. tapetár), *bezrobotný* (podľa amerického *jobless*), ktoré pokladá za výstižnejšie ako slovo *nezamestnaný* (angl. *unemployed*) a pod.

Hovorené nárečové prejavy J. Konuš nesledoval.

2. V posledných rokoch rozpracúvaná teória jazykových kontaktov v istých dimenziách zužitkúva poznatky zistené pri doterajších výskumoch vzájomného ovplyvňovania, prenikania, kríženia ("miešania") jazykov, t. j. pri analýzach široko

chápaných interferenčných javov. Terminológia nie je doteraz jednotná a koncízna, no teoreticko-metodologické východiská štúdia sa v zásade zhodujú. Zložitý proces jazykových kontaktov sa interpretuje ako vzťah, v ktorom jeden alebo druhý z kontaktujúcich sa jazykov vystupuje ako strana "dávajúca" v protiklade k druhej strane "prijímajúcej", alebo vzťah, v ktorom sa obidva jazyky navzájom obohacujú. Komunikačne obmedzené menšinové izolované jazyky, fungujúce na území nesúvisiacom so svojím východiskovým (bázovým) jazykom, sú v postavení prijímajúceho subjektu.

2.1. Interferencie sú výsledkom jazykových kontaktov. Podstata procesu interferencie sa lingvisticky určuje vzájomným prispôsobením sa jazyka hovoriaceho a jazyka počúvajúceho a zodpovedajúcimi zmenami noriem obidvoch kontaktujúcich sa jazykov. O interferencii ako procese odklonu od noriem kontaktujúcich sa jazykov hovorili aj príslušníci Pražského lingvistického krúžku. Miera (stupeň) zmien jazykov pri kontaktoch, smer i rýchlosť interferenčného procesu závisí od spoločensko-historických podmienok. Slovenskí vysťahovalci spred 1. svetovej vojny (tzv. chleboví emigranti) prichádzali do Ameriky bez znalosti angličtiny. Ich materinský jazyk (nárečie) mal obmedzené komunikačné uplatnenie. Ovládnutie americkej angličtiny umožňovalo spoločenský i ekonomický vzostup; postupne sa amerikanizovali aj pôvodne izolované slovenské komunity na vidieku. Slovenské nárečia sa zo základného dorozumievacieho prostriedku postupne menili na sekundárny kód, ktorý sa používal len príležitostne, a to primárne nie na komunikáciu, ale na manifestovanie etnickej príslušnosti (porov. Kučera, 1990, s. 43). Jazykové prejavy amerických Slovákov nahrané pri výskumoch v rokoch 1989 a 1991 charakterizuje prítomnosť anglických lexikálnych prevzatí.

3. Správna interpretácia prevzatí vyžaduje znalosť podoby kontaktujúcich sa jazykov (nárečí) v príslušnom období. Treba dokázať, že prevzatý jav – a tieto konštatácie sa netýkajú iba lexikálnych či sémantických prevzatí – najprv samostatne jestvoval (fungoval) v jazyku *A* ako prameni interferencie a iba potom, keď jazyk *A* vstúpil do kontaktu s jazykom *B*, sa objavil aj v tomto jazyku. Okrem toho treba dokázať, že príslušný preberaný jav (element) nemohol vzniknúť v preberajúcom jazyku pri jeho vlastnom vývine. V konkrétnom prípade to znamená, že výskum anglických lexikálnych prevzatí v nárečových prejavoch amerických Slovákov (v USA narodených priamych [prvých] potomkov slovenských vysťahovalcov) predpokladá:

a) existenciu skúmanej preberanej lexémy v tej forme americkej angličtiny, s ktorou sa kontaktovali slovenskí vysťahovalci;

b) absenciu tejto lexémy (a spravidla aj príslušného denotátu) v slovenských nárečiach (v slovenskej hmotnej či duchovnej kultúre);

c) nemožnosť vzniku (vývinu) tejto lexémy zo slovanského základu (porov. Haugen, 1972, s. 345).

3.1. Amerikanizmy (t. j. americké jazykové prvky) sa do prejavov nositeľov slovenských nárečí dostávali postupne. Pôvodní monolingvisti si najskôr osvojili lexikálne amerikanizmy; ich preberanie určovali základné vyjadrovacie potreby. Niekedy bolo treba aj v pôvodnej vlasti pomenovať neznámu reáliu, a preto sa pri preberaní nových lexém uplatnil aj pocit (vedomie) tzv. lexikálneho deficitu (lexical

gap; porov. Weinreich, 1972, s. 43), ktorý patrí k základným podmienkam lexikálnej interferencie. V neskorších štádiách si americkí Slováci osvojili aj také lexikálne amerikanizmy, ktoré konkurovali príslušným slovenským nárečovým lexémam. Tieto anglické (americké) ekvivalenty slovenských slov sa postupne stávali čoraz frekventovanejšie, a to aj napriek tomu, že ich používanie nebolo motivované vyjadrovacími potrebami.

3.2. Každé prevzatie je v príslušnom jazyku (nárečí) inováciou, no táto inovácia nemusí byť vždy úplná (totálna). Cudzie slovo sa málokedy preberá v nezmenenej hláskovej podobe, pretože nositelia preberajúcich nárečí niektoré prevzaté prvky (najmä fonémy) substituujú prvkami vlastného jazykového systému. Deje sa to neuvedomene; nositelia nárečí pri reprodukcii prvkov motivujúceho cudzieho jazyka jednoducho nemôžu presne napodobniť nezvyčajnú nedomácu fonetickú realizáciu. Niekedy dokonca "nepočujú", že v rade podstatných (fonetických) javov sa cudzí jazyk odlišuje od ich vlastného. Táto neschopnosť nie je ničím iným než dôsledkom ich jazykových návykov, ktoré bránia tomu, aby do ich vedomia prenikli nové realizácie hlások. Isté množstvo formálne deformovaných lexikálnych amerikanizmov charakterizuje prejavy amerických Slovákov dodnes. Títo poslední nositelia slovenských nárečí v USA sú "kompletní" bilingvisti; prirodzeným dôsledkom tohto stavu je tzv. prepínanie kódu (prechod zo slovenčiny do angličtiny a naopak) aj pri vzájomnej komunikácii.

4. Väčšina podstatných mien preberaných z angličtiny sa do slovenského morfologického systému zaraďuje bez výraznejších tvaroslovných zmien (bez pripojenia slovenskej prípony). Podstatné mená zakončené na spoluhlásku sa chápu ako maskulína (ku konkrétnemu typu sa potom zaraďujú podľa životnosti a zvukových vlastností koncových spoluhlások), na *-a* ako feminína, zriedkavé podstatné mená zakončené na *-o* ako neutrá. Ako lexikálne prevzatia zaradené do príslušných paradigiem fungujú napr. tieto substantíva:

ajsbaks (angl. *icebox*) – chladnička: *Smo museli merkovač, abi sa nepokazilo, lebo nemali smo tam ajsbakse;*

bas (angl. *boss*) – šéf, predstavený: *O šedzmej rano mi už zme muśeľi bic tam, a bas bul tam do štvartej poobedze;*

bojs (angl. podobu *boys*, fungujúcu ako plurálovú, reinterpretovali Slováci ako singulárovú, a preto následne tvorili aj nové plurálové tvary s príponou *-i*) – chlapec; syn: *A potim zme maľi šedzom šestri a dva bojsi; Ňescel ňidž mac zoz dzecami, zoz bojsami; Holupki zme zrobili, to bulo dobre, hejže, a moj bojs bul diskdžoki;*

border, burder (angl. *boarder*) – stravník, podnájomník (obyčajne slobodný muž, bývajúci a stravujúci sa u ženy svojho príbuzného, známeho, príp. krajana): *Moj ocec i jeden border zostal s nami; Moja madz mala burderoch, takich mladich paropkoch; Aňi to mňe do hlavi ňezmesci, že moja baba mali štiriciad burderoch;*

dič (angl. *ditch*) – priekopa, jarok: *Toten majner umar a rucili jeho šmati do diču;*

elevejdr (angl. *elevator*) – výťah: *A moj ocec scel bic plajt (polite* = zdvorilý), *ta každeho puščil, žebi každi išol na elevejdr;*

grinor (angl. *greenhorn*) – zelenáč, niekto neskúsený (obyč. nový prisťahovalec do staršej kolónie Slovákov v USA): *Jake to buľi figľare toto grinore!; A prišľi dva dziefki zos kraju, to buľi grinorki;*

fens (angl. *fence*) – plot: *Oňi preskakovaľi, chto može preskočidz najviši pres ten fens;*

flor (angl. *floor*) – poschodie, podlažie: *Mi prišli na druhi flor, dze buli pre braltu šmati;*

haus (angl. *house*) – dom: *Ket prišol farar haus pośvecic, to mušeľi obruse bic; Sobota, jag už šez hodzin, uš každi šedzel pod hauzom na lavečke;*

kara (angl. *car*) – auto: *Oňi maľi taku staru karu, maľučka kara ľem bula pre dvojo;*

karpet (angl. *carpet*) – koberec: *Pader Murgaš hudobno žiľi, ľem maľi jeden taki maľučki karpet;*

kerič (angl. *carriage*) – koč: *Rodzina išla na keriču, a koňe cahali toten kerič, i tota bralta tam bula;*

kort (angl. *court*) – súd: *Pridzeme do kortu tam f Picburhu;*

lajsnis (angl. *licence*) – povolenie: *Pujdzeš po lajsnis, ce prišľi pitac za ženu;*

majna (angl. *mine*) – baňa: *Ale co bulo plane zos našini ľudzmi, že tu prišľi a vźaľi slovo angľicke, hvareľi majna;*

majner (angl. *miner*) – baník: *Mero, povec totu pripovitku, jak toten majner umar;*

manta (angl. *mount*) – hora: *Mi ňemohľi iz do mantoch, ta moj ocec priňesol strom ku nam;*

nurska (angl. *nurse*) – ošetrovateľka, zdravotná sestra: *Mame štiri doktoroch fameľiji a mame dva nurski;*

peda (z angl. *to pay; paid; pay day*) – plat, mzda; deň výplaty: *Ta ked zme dostaľi dvacec toľari na pedu, abo tricec toľari na pedu, to bulo veľo peňeži;*

pelo (angl. *pail*) – vedro: *Chlapi žaľi pelo, ňeznam či to pelo śe vola či ňe, pelo z vodu, i rucaľi na ženi;*

pičes (angl. *peach*, pl. *peaches*) – broskyňa: *Ked Veľka noc prišla, ta buľi suhe jabluka, buľi suhe pičesi;*

pikčer (angl. *picture*) – obraz: *Na Rusadľe mi tote breski jakeška rezaľi a kladľi kolo dzverov i kolo pikčere;*

plejs, plejzi (angl. *place*) – dom, usadlosť (gazdovstvo, ktoré založila skupina nových prisťahovalcov): *Jag už zme prišľi tu z mojim starim, už mi prišľi tu na plejzi;*

reľa (angl. *rail*) – koľajnica: *To ňebula reľa, bo reľa je po angľicki, ňe? To šina, ňe?*

tičer (angl. *teacher*) – učiteľ: *Mame štiri doktoroch fameľiji... a daskeľo, das štiri tičere;*

tomejtos (angl. *tomato;* plurálová podoba *tomatoes* sa chápala ako singulárová) – paradajka: *Fše maľi zahratku každi, oňi nasadziľi tomejtosi;*

tren (angl. *train*) – vlak: *Bo ňe žebi povedzeľi vlak, ale tren, tren, ja...;*

trok (angl. *track*) – nákladné auto: *Ta prišli po nas, taki veľki trok;*

stebelna (angl. *stable*) – stajňa: *Len co sme seno navozili do stebelni a potom v noci nam to už spálilo;*

štrickara (angl. *streetcar*) – električka: *Jag už zme prišľi ku štrickare, ta tote chlopi śe vraciľi.*

5. Prevzaté anglické slovesá sa pomocou kmeňotvorných prípon najčastejšie priraďujú k typu *kupovať*. Tieto hybridné zloženiny (z anglického základu a slovenskej prípony *-ovať/-ovac*) sú spravidla obojvidové; dokovanosť alebo nedokonavosť je niekedy podmieňovaná ich vecným významom (alebo určená predponami). Utváranie takýchto slovies je v zásade neobmedzené, lebo skoro každé anglické sloveso sa dá takýmto spôsobom poslovenčiť. V prejavoch skúmanej generácie amerických Slovákov (porov. Ripka, 1992) sú najfrekventovanejšie tieto slovesá:

anderstenovac (angl. *to understand*) – rozumieť: *Ona* (t. j. dcéra) *kuz anderstenuje, ale ňezna rečovac, nou, ňigda;*

askovac, äskovac (angl. *to ask*) – pýtať (sa): *Ti to äskoval, ta ja ci dala;*

branovac//pobranovac (angl. *to brand*) – opáliť: *No ja bi masla položila zos cebuľu a kus pobranovac...;*

čendžovac (angl. *to change*) – meniť, vymieňať: *Ja mišľim, to potim tak śe čendžovalo tote kňiški slovenske, co privezľi s kraju;*

farmerovac (angl. *to farm; farmer*) – gazdovať, hospodáriť: *Mi dovedna zme farmerovaľi;*

grejdovac//pogrejdovac (angl. *to grate*) – strúhať: *To še zrobi zoz gruľami. Gruľe pogrejdovac, položic muki, kus soľi i vajca;*

juzovac (angl. *to use*) – používať: *Našo ľudze najvecej hosnovaľi šmalec, no teraz ľudze nejuzuju to...;*

katovac (angl. *to cut*) – rezať, krájať: *Mama položiľi muku, vajca, pomiksovaľi a potim nidovaľi, rolovaľi a katovaľi;*

kenovac (angl. *to can*) – konzervovať (do plechových konzerv): *Mi maľi svoj dom, zahradu, kravu. Mama kenovaľi šicko, hľeb robiľi, šicko, o jé...;*

klinovac (angl. *to clean*) – čistiť, upratovať, drhnúť podlahu: *Mama vov Indiana Juniversiti klinovaľi, variľi;*

lajkovac, lejkovac (angl. *to like*) – mať rád, páčiť sa: *On me aj kuz lajkoval, ten grinor; Gruľe zoz badrmilk ocedz lajkovaľi; Nasadziľi petrušku i kvitki, oňi barz lejkovaľi, ľubili kvitki;*

mufovac (angl. *to move*) – hýbať sa; sťahovať sa: *Mi še tu do Vilgzber mufovaľi uš f štiracec šidzmim roku;*

nidovac (angl. *to knead*) – valkať, hniesť: *Mama položiľi muku, vajca, pomiksovaľi a potim nidovaľi, rolovaľi a katovaľi;*

operovať (angl. *to operate*) – pracovať, fungovať: *Som sa naučil, ako Slovenskí národní spolok operuje;*

pančovac (angl. *to punch*) – tlakom, silou spracúvať, formovať: *Jag hľep še kisnul, ta ja mušel pančovac, a potim nazat, a potim zaz višlo hore a zas...;*

tičovac (angl. *to teach*) – učiť, vyučovať: *Mi tote maľučke* (t. j. vnúčatá) *tičujeme daco, aľe... to už ňebudze;*

vačovac (angl. *to watch*) – dávať pozor, strážiť, bdieť: *Moj mali brat, mu bolo šez mešace, bul doma, ta ja mušela vačovac teho maleho bojsika.*

6. Lexikálne prevzatia z americkej angličtiny (identifikovateľné anglické lexémy) sú v nárečových prejavoch priamych (v USA narodených) potomkov slovenských vysťahovalcov zo začiatku 20. stor. (v literatúre sa označujú niekedy ako druhá generácia amerických Slovákov) zreteľné a preukazne doložené. Vo výpovediach informátorov sa vyskytujú pomenovania, ktoré sú a) určené príznakom novosti vzhľadom na ich vznik (nová, doma neznáma reália dostala anglické pomenovanie); b) vzhľadom na existujúci súbor bázových nárečových lexikálnych jednotiek sa aspoň v niektorej z čŕt konštituujúcich nové pomenovanie vyznačujú istou príznakovosťou. Údaje získané pri štúdiu nárečových výpovedí amerických Slovákov z lexikálneho aspektu v zásade korešpondujú so zisteniami o súčasnom stave iných izolovaných jazykov v Spojených štátoch (napr. češtiny a srbochorvátčiny), a preto môžu prispieť aj k poznaniu širšej problematiky slovansko-neslovanských jazykových kontaktov a interferencií.

Literatúra

HAUGEN, E.: Process zaimstvovanija. In: Novoje v lingvistike. 6. Red. V. J. Rozencvejg. Moskva, Progress 1972, s. 344–382.

KONUŠ, J. G.: Slovenčina v Amerike. Slovenská reč, *4*, 1935–1936, s. 89–95.

KUČERA, K.: Český jazyk v USA. Praha, Univerzita Karlova 1990. 244 s.

RIPKA, I.: Jazykovedné prejavy Slovákov v Spojených štátoch. In: Studia Academica Slovaca. 19. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1990, s. 280–303.

RIPKA, I.: Príspevok k štúdiu nárečových prejavov amerických Slovákov. Slovenská reč, 57, 1992, s. 207–213.
SURDUČKI, M.: Srpskohrvatski i engleski u kontaktu. Novi Sad, Matica srpska 1978. 370 s.
WEINREICH, W.: Odnojazyčije i mnogojazyčije. In: Novoje v lingvistike. 6. Red. V. J. Rozencvejg. Moskva, Progress 1972, s. 25–60.

Konštantín Palkovič

REČ STARŠEJ BRATISLAVY

Reč starších Bratislavčanov nebola doteraz predmetom súvislého, najmä nie súčasného výskumu. O nárečiach pripojených osád si môžeme urobiť predstavu podľa opisu J. Orlovského (1976) a K. Palkoviča (1978, 1986, 1989). Doteraz nikto nezachytil slovník bratislavskej slovenčiny, ale slovník bratislavskej nemčiny zostavil už J. K. Korabinský (1781), novšie E. Schmutter (1983). Ľudovú terminológiu maďarských remeselníkov pozbieral a publikoval J. Frecskay (1884–1885). Chorvátske nárečie Dúbravky a Devínskej Novej Vsi opísal V. Vážný (1927). Názov *Bratislava* je novší. O jeho pôvode a o názvoch *Pressburg, Posonium* a iných menách mesta prvý obšírnejšie písal M. Weingart (1923), najnovšie F. Kalesný (1985) a R. Krajčovič (1988). Do roku 1918 sa používal názov *Prešporek*, zriedka *Požúň*. Názvy ulíc a častí starej Bratislavy uverejnil J. M. Korabinský (1781, 1786), názvy viníc F. Kalesný (1970).

Pred prevratom bola Bratislava trojjazyčné nemecko-slovensko-maďarské mesto. Po prevrate naďalej žili popri sebe všetky tri národy, každý z nich mal svoje spolky, svoju tlač a kultúrne ustanovizne. Určitý obraz o kultúrnej aktivite a jazykových pomeroch nám poskytuje súveká štatistika periodík, ktoré vychádzali v Bratislave. Roku 1927 vychádzali v meste denníky: 6 slovenských, 2 nemecké, 4 maďarské; týždenníky: 6 slov., 3. nem., 2 maď.; dvojtýždenníky: len 3 slov.; z nepolitickej tlače vychádzali 3 slov. týždenníky, 2 nem., 4 maď., z dvojtýždenníkov bolo 11 slov., 3 nem., 4 maď. Vydávali sa aj trojjazyčné slovensko-nemecko-maďarské časopisy, a to 2 týždenníky, 4 dvojtýždenníky a 6 mesačníkov (Zlatá kniha... 1928, s. 363–366).

Slovenčina takto žila v ustavičnom kontakte s dvoma cudzími jazykmi, najviac s nemčinou, menej s maďarčinou (od polovice minulého stor. viac pod vplyvom školy a úradov). Po roku 1918 vplývala na reč Bratislavčanov spisovná slovenčina, menej čeština (Ripka, 1977).

Korabinského slovník i 700. výročie získania mestských práv podnietili náš záujem o staršiu bratislavskú slovenčinu, o ktorej sme predpokladali, že patrí k nárečiam záhorského typu (Palkovič, 1978, s. 321; porov. i Štolc, 1981). Intenzívnejší výskum sme robili v r. 1985–1988 u starých rodákov mesta, ktorí mali rodičov Slovákov a od detstva nepretržite žijú v Bratislave.

V tomto príspevku podávame krátky opis hlavných znakov reči a ukážku z vecného i diferenčného slovníka.

Hlavné znaky reči starších obyvateľov Bratislavy. – Starší Bratislavčania žili spolu s Nemcami a Maďarmi, stýkali sa so Záhorákmi i Chorvátmi. V meste vládol úplný trilingvizmus. Každý obyvateľ hovoril troma jazykmi. Cudzie jazyky zanechali v reči Slovákov v meste určité stopy, najviac nemčina, potom maďarčina, a to vo všeobecnej lexike i v názvoch častí mesta a chotárnych názvoch okolia. Po prevrate čeština vplývala na rozšírenie slangových výrazov, spisovná slovenčina zasa urýchlila nahrádzanie asibilovaných spoluhlások *dz* a *c* mäkkými spoluhláskami *ď* a *ť*.

Reč staršej Bratislavy má znaky trnavských nárečí, niektoré sú spoločné so susednými záhorskými dialektmi. Od obidvoch sa odlišuje zvýrazňovaním a predlžovaním prvých slabík v slove. V tomto typickom znaku bratislavskej slovenčiny sa prejavil vplyv nemčiny.

1. Zhodne s nárečiami pripojených osád (ďalej iba osady) Rača, Vajnory, Lamač, Dúbravka, Devínska Nová Ves a Záhorská Bystrica, ale aj so záhorskými nárečiami vôbec, ako aj s trnavskými nárečiami nemá jazyk mesta dvojhlásky. Časté je tu dlhé *á* v slovách ako *penáze* (v osadách *peňíze*), *spátki, zatál (zatád), čápka (čepica), požičá (poščá), kračá (kračí) cesta, smáli sa (smíli sa),* ale aj v slovách *sláma (su̯áma), já, pomáli (pomau̯i)*, a tak ako v osadách v slovách *porádek, drápat, čárka.* Dlhé *é* je zhodne s osadami v slovách ako *chléb, mléko, poléfka, slépka, nésli, vézli, né, též,* ale na rozdiel od osád, kde je prípona *-í* aj v adjektívach typu *hovadzé maso* (porov. Vážný, 1925, s. 62).

Aj dlhé *í* je v tých istých pozíciách ako v osadách: *vícha, bílá (biu̯á), písek, dríční, zbírat, vím, zamíšat, devítka, papír, Víden (Vídeň), ščascí, lešení (lešeňí), úterí.*

Jerové a vkladné *e* sa tiež uplatnilo rovnako v meste ako v osadách: *ze sestru (ze sestrú), venku, cesnek (česnek), deska, veš, štvrtek, veter* (ale v osadách *vjetr*). Takéto znaky sa vyskytujú aj v nárečí Trnavy a okolia (Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 398–399).

Na rozdiel od záhorských nárečí osád a v zhode s trnavskými nárečiami je v meste dlhé *ó* v slovách ako *mój, nóž, pójdeš, hóra* (pôjd), *skór, gvóli, šnórka* (Vážný, 1925, s. 127), kým v osadách a v časti modranských nárečí je dlhé *ú: múj, núž, púdeš, húra* (Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 398–399; Vážný, 1925, s. 65).

Odlišnosti sú v striedniciach za nosové *ę*. V meste je za *ę* hláska *a: devat, desat, svacení*, v osadách hláska *e*, po perniciach *je*: *deset, devjet, svjecení*. V meste i osadách je tak ako v trnavských nárečiach pred pôvodne tvrdou spoluhláskou samohláska *a: maso, pata, pamatat si, svatí* (Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 398). Tzv. jotácia je v osadách aj v type *ve sklepje, oni kúpjá* (Palkovič, 1986, s. 213), v meste je *ve sklepe, oni kúpá.*

Na rozdiel od spisovného jazyka je v meste v niektorých prevzatých slovách samohláska *u: čukoláda, lužička.* Dĺžka ako v iných západoslovenských nárečiach nie je obmedzená: *prázná, žádná, já sa pítám, bívá.* V meste sa na rozdiel od osád nepoužívalo, resp. iba výnimočne sa používalo, koncové slabičné *-r, -l,* ale *-er, -el: kufer, veter, špicel* – oproti záhorskému *kufr, vjetr, špicl* (Palkovič, 1989, s. 235;

1986, s. 213). V oboch nárečiach, v meste i osadách, sa zachováva stará spoluhlásková skupina *šč: ešče, ščica, ščetka*. Spoluhláska *v* sa vyslovuje pred neznelou spoluhláskou ako *f*, na začiatku slova odpadá: *poléfka, šecko, šak*.

Mäkké *ď, ť* sa zmenilo ako v záhorských a trnavských nárečiach pred mäkkým *e, i* na *dz, c* (dzekanie a cekanie): *dzeci, dzedzina, cicho, záscera, rodzina;* ďalšie doklady z mesta: *dzetko, dze si bol, tadze, priciskol, kvecina, ci* (tebe), *gace, nepuscí*. Inak je v meste *d* a *t* tvrdé: *hned, ked, snád, dost, pet, desat, šest, zviknút si, potahovala, núter*. Spoluhláska *n* je tak ako v oblasti Trnavy tvrdá: *den čo den, tíden, mna, nešpula, svina, čerešne* (Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 400), novšie, najmä v prevzatiach je aj *ň: lepeň* (druh jedla), *čuňa* (expr. ústa), *paňďero* (expr. brucho). V záhorských nárečiach pripojených osád je *n* i *ň*: *tídeň, sviňa, nemožem*.

Slabičné *l* sa zachováva: *tlstí, dlhí*, ale je *jabúčká*, v záhorských osadách sa zmenilo na *u, ú: tustí, dúhí*. V niektorých slovách je v meste i osadách začiatočné *j: jaksi, jak, jakí*.

Niektoré iné hláskové zmeny; napr. pri spoluhláske *v, l: klapka* (kvapka), *inžilír, cigaretla*, pri spoluhláske *r: horškí* (ako v osadách, "horký"), pri spoluhláske *h: Bulgári*, pri sykavkách: *čušpajz* (prívarok), pri spoluhláskových skupinách: *neská, nesceš*.

2. V tvarosloví je stav veľmi blízky, takmer zhodný s trnavskými nárečiami; napr. v nom. mn. č. je tvar *ludé*, v gen. mn. č. muž. rodu je prípona *-of: rokof, našich chlapof* (v osadách a časti modranských nárečí je *-ú: sinú*; porov. Štolc, 1981, mapa 96, s. 104), v inštr. j. č. žen. rodu podst. mien a osobných zámen je prípona *-u* (v osadách je dlhé *-ú*), pri adjektívach a iných zámenách dlhé *-ú: bola som pod víchu* (v osadách *pod víchú*), *tú kračú cestu, celú cestu, za mnu* (porov. Štolc, 1981, mapa 43, s. 51), v inštr. j. č. muž. a stred. rodu je prípona *-om* (v osadách *-em*): *ze svojím sinom* (v osadách *sinem), s kolom* (porov. Štolc, 1981, mapa 41, s. 49), pri príd. menách, zámenách a číslovkách (adjektívnej flexie) je v lok. j. č. v oboch nárečiach prípona *-ém: f tricátém štvrtém roku, na prvém poschodzí, o dobrém kamarádovi*.

Aj zámená majú formu trnavského typu: *do teho, temu, nikomu/nikemu, tadzeto, pohentál, ništ, hen*. Vyskytujú sa tu príslovky ako *domo* (domov), *fčul, porád, blíž*, predložka *prez* (cez). Nachádzame tu aj typické trnavské privlastňovacie zámená ako *jehov dom, jehová* (i *jehova) mama, jehové dzeci, jejéj céra* (porov. Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 401; Nižnanský, 1991, s. 245).

Sloveso *byť* ma tvary *som, si*, v zápornej podobe *nejsi, nejsme, nejsú, neni: neni dobrí, mi sme neni Nemci*. Iné slovesné tvary ako *idz, prídz, išol, neišól, donésol, priciskol* a pod. zapadajú tiež do trnavskej nárečovej sféry (Nižnanský – Palkovič, 1989, s. 401; Nižnanský, 1991, s. 245).

3. V lexike sa uplatnili niektoré nemecké výrazy: *durchhauz* (pasáž), *cviling* (dvojičky), *mélšpajz* (múčnik), *miskíbel* (smetiak), *pigelbret* (doska na žehlenie), menej z maďarčiny: *óvoda* (materská škola), *omama* (babka), *hazamešter* (domovník). Slovenčina sa zasa dostala do reči Nemcov: *Mamlas, Kolatsch, Pukanzi, Schestak, schetzkojedno, robotn* (pracovať, Schmutter, 1983), viac do reči Maďarov.

Špeciálne bratislavské výrazy môžeme doložiť z niektorých vecných okruhov.

3.1. Rybárske výrazy: *angle* (háčiky na udici), *kédre* (malé rybky ako návnada), *necka* (nevod, rybárska sieť), *pluncka* (druh ryby), *rutla* (druh ryby), *špenaster* (žabka, žubrienka), *taupla* (čereň).

3.2. Značne sú zastúpené názvy častí tela, mnohé expresívne, napr.

n o h y: *haksne* (veľké), *ikshaksne* (nohy do x), *ohaksne* (nohy do o), *čangále* i *čongále* (dlhé), *švajcpachle* (smradľavé); r u k y: *hnáti, faksne, paprče* (1. ruky, 2. prsty); h l a v a: *glocna* (holá), *kotrba, gebula* (veľká), *šiška* (veľká); ú s t a: *gambi* (aj *pery*), *huba, dršká, papula, čuňa;* iné: *ksicht* (tvár), *fizimonka* (celkový výzor), *gundža* (1. pera; *gundže*, 2. opary, kútiky), *škuti* (vlasy), *bajcheles* (bokombrady), *falti* (1. vrásky, 2. záhyby na šatách), *paňďero* i *baňďero* (brucho), *muškle* (svaly), *pajšel* (pľúca), *ocas* (penis), *piksn* i *kunda* (vagina), *šošovički* (zdurené bradavičky), *tipel* (hrča na čele).

3.3. Špeciálne sú niektoré staršie výrazy z oblasti odievania, úpravy a ozdôb tela:

brusenhalter (podprsenka), *cugofki* (topánky s bočnou rozťahovacou gumou), *cvikle* (obyčajné vreckové hodinky), *frufra* (ofina – účes), *kapric* (1. podhlavník, 2. obliečka na podušku), *lajntúch* (plachta na posteľ alebo stôl), *mašla* (kravata), *pinč* (druh klobúka), *slamenák* (slamený klobúk), *šircla* (zástera), *škarbále* (expr. stará obuv), *štíble* (1. čižmy, 2. sáry na remienky), *štrajfák* (tvrdý klobúk), *trigo* (ženská spodná košeľa), *zicherhajcka i sicherhajcka* (patentka).

3.4. Názvy jedál, zákuskov, vôbec poživatín sú špecifické formou alebo významom; napr.

sir (tvaroh), *štaupcuker* (práškový cukor), *kajzerki* (druh pečiva), *kiflík* (rožok), *štricel* (skrojok chleba), *štricla* (podlhovastý chlebík), *vekla* (veľká žemľa); *buršla* (krátka klobáska), *hurka* (červená jaternica), *jelito* (biela jaternica), *kočiškobása* (podradná klobása), *krakauer* (saláma z jemne mletého mäsa so slaninou), *pluncna* (krvavnička v hrubom čreve), *póliš* (konská saláma), *prezvuršt* (tlačenka), *sulc* (huspenina), *šmalc* (bravčová masť), *špek* (slanina), *viršle* (krátke salámy, párky); *calta* (vianočné jedlo), *kapustné šiflíki* (kapustné fliačky), *krízové slíže* (krupicové rezance), *lepeň* (osúch), *monnudle* (rezance s makom), *šmorn* (krupicový trhanec), *šunkafleki* (šunkové fliačky), *taški* (perky, pirohy); *gule* (slivkové knedle), *kalkíš* (jedlo z naklíčeného zrna), *krumpliguláš* (zemiakový guláš), *žgance* (starý druh múčneho jedla); *doboški* (zákusky s polevou a krémom), *kremšmid* (krémovník), *pajgel i bajgel* (bratislavský rožok), jeho druhy – *monpajgel* (makový), nuspajgel (orechový); *pocheraj* (zákusok), *putrtág* (maslový zákusok), *šamróla* (trubička s bielkovým snehom), *cukrové* (cukríky), *prominclové cukrové* (mentolové), *pišinger* (detská napolitánka), *pendrek* (detská pochúťka); *rusle* (malé rybky), *škvarelina* (praženica), *nešpor* (olovrant), *gebuzina* (expr. zlé, miešané jedlo).

3.5. S jedlami súvisia niektoré zvláštne názvy nápojov a vinohradnícke výrazy:

režné (pálenka z raže), *kočiškoňak* (rum), *špricer* (strek, 1 dcl vína, 1 dcl sódy), *cigánski špricer* aj *obrácení špricer* (2 dcl sódy, 1 dcl vína), *krachla* (fľašková šumivá malinovka); *ajnšlóg* (síra na sud), *ajnšlógovat* aj *sirkovat* (siriť sud), *hever* (násoska na víno), *hajriger* (výčap vína pod viechou: *dostal povoleňí na hajrigera), firtl* (štvrtka, miera vína pod viechou), *ochtl* (osmina, miera vína pod viechou), *šiler* (zmes bieleho a červeného vína), *pančovat* ("krstiť" víno: *došli kontrolovat, či nepančuje*), *štuplcíger* (vývrtka).

3.6. Kuchynské a domáce potreby majú tieto špeciálne výrazy:

randlík (rajnica), *škridla* aj *dekel* (pokrývka na riad), *vajdling* (veľká misa na cesto), *slížná deska* aj *núdlbret* (lopár na cesto), *boks* aj *erdelpasta* i *viks či šuviks* (pasta na obuv), *bríle,* dnes det. *škulki* (okuliare), *bríftaška* (náprsná taška), *cilindrofki* (obyčajné vreckové hodinky), *ešus* (šálka – vojenská a turistická), *fšivák* (expr. hustý ženský hrebeň), *kerbel* (košík), *kochlík* (kvetináč), *kuker* (ďalekohľad), *piksla* (plechovica), *pinkel* (batoh), *portviš* (zmeták), *praker* (pracháč), *rumpla* (nástroj na ručné pranie), *šerbel* (nočník), *štokerlík* (podstavec pod koryto), *veker* (budík).

3.7. S dopravou súvisia tieto výrazy:

áčka, béčka, céčka (staré názvy električiek trate A, B, C), *cúg* alebo *mašina* (vlak), *glajzna* (koľajnica), *konduktér* (sprievodca), *rudla* (dvojkolesový vozík), *špajchle* (drôty v bicykli), *špricauto* (polievacie auto), *štácija* (železničná stanica), *tragač* (1. vozík, 2. expr. zlé auto), *vochter* (železničný strážnik).

3.8. Z oblasti obchodu a remesiel sú zastúpené výrazy:

krajzleraj (obchod s rozličným tovarom), *kšeft* i *sklep* (obchod), *saklík* (vrecúško), *škarnicla* (kornút, vrecúško z novín), *šochtla* (škatuľa), *cins* (nájomné), *centimeter* (krajčírsky meter), *cukeršpagát* (papierový špagát); *drajfúz* (ševcovská trojnožka), *pop* (obuvnícke lepidlo); *hóblponk* alebo *ponk* (stolárska hoblica), *holcštangla* (drevená žrď), *šraupštok* (zverák), *kelbna* (nádoba na maltu), *korba* (nádrž na maltu), *kalfas* (nádrž na maltu), *šalunk* (debnenie), *šit* (murársky odpad), *vercajg* (náradie), *majzlík* (sekáč); *latna* (mäsiarsky široký plech), druhy mäsa: *flaksne* (kusy podradného mäsa), *móčing* (nožina), *perečko* (pliecko), *opšnicle* i *apšnicle* (1. odrezky mäsa, 2. úlomky torty), *rosprátr* i *rosprátn* (roštenka), *solšnicle* (falošná sviečková), *svinské maso* (bravčovina), *šál* (zadné mäso), *šlus* (zvyšok mäsa: *ze šlusu*).

3.9. V bratislavskej slovenčine sa vyskytujú názvy typicky mestských reálií:

auzlág (výkladné okno), *dijáter* (divadlo), *drotoár* (chodník), *droška* (povoz s jedným záprahom), *gáz* (plyn), *gázlampa* (plynová lampa), *fijáker* (koč na dopravu v meste), *fijáker ajnšpaner* (fiaker s jedným koňom), *kučéber* (obchodník s tovarom pred sebou; pod viechou sa hádalo: *pár, umpár;* kto uhádol, vyhral), *marchala* (tržnica), *kafehauz* (kaviareň), *pajzel* (podradný podnik, hostinec), *pelendrek* (policajný obušok), *plac* aj *ring* či *rínek* (trh), *puceraj* (čistiareň: *dal hlavu do puceraja a dostal ju práznú* – posmešne o hlúpom), *randel* aj *rantel* (okraj chodníka: *čo chodzíš po tem rantli?), propelér* (druh lode, prievoz cez Dunaj).

3.10. Detské hry, zábavy, detské potreby a pod. sú zastúpené výrazmi:

anc cvaj dreopás – alebo aj *tri opás* (výraz pri hre na chytačku), *čikóš* aj *vlk* (detská hra), *gumipuška* (prak), *halifaksne* (korčule na kľúč), *hinčúški* i *hupački* (hojdačky), *hinčovat sa* (hojdať sa), *kvargle* (nov., prenes. hojdačka z dosky), *longameta* (meradlo dĺžky športových výkonov), *opác* (hra na skrývačku), *opacovat* (hrať sa na skrývačku), *poch* (detská hať v jarčeku), *rauba suli* (hra na zlodeja a sudcu), *ringišpíl* (kolotoč), *ródle* (sánky), *šlički* (korčule), *šmíkačka* (vyšmýkaný chodník); kartové hry: *blat* (*hrát z blatu* – z ruky), *červená, zelená, gule, žaludi* i *ajchle* (farby v kartách), *horek* (horník), *spodek* (dolník), *šnapser* i *šnopser* (hra s 24 kartami), *šnopserki* (karty na "šnopser"), *mariáški* (karty na mariáš), *pumlák* (zlý bod: *keď prehral, mal pumlák; tri prehri, tri pumláki), muďi* (tajná dohoda dvoch proti tretiemu na rozdelení výhry: *ideme muďi*).

3.11. Z názvov ľudí podľa vlastností a zamestnania môžeme uviesť tieto:

fizel aj *hekač* (policajt), *hofer* (podnájomník), *kiberák* (tajný policajt), *megero* (bachráč), *šamster* (milenec, partner: *tá má šamstra)*, *šrác* (chlapec, malé dieťa: *jako šráci sme tam chodzili), šróp* (výrastok); *filcka* (1. pobehlica, 2. voš), *frajla* (slobodná žena), *hajzlbaba* (toaletárka), *herdegbaba* (zlá žena), *handlérka* (trhovkyňa), *hepa* (dievča), *lafna* (expr. žena pochybnej povesti), *šochtla* (expr. nadávka neporiadnej žene), *špata* (škaredá žena).

4. Z abecedného slovníka

ajskasna star. chladnička
alatuti veľmi pekne
amen dolóres výraz pri nešťastí
bedingrovat posluhovať: *chodzila bedingrovat*
bez aj *špaňihel* orgován
bordelmama majiteľka nevestínca
buďelár peňaženka
citovat podpichovať; kľučkovať
cmugat expr. fajčiť: *ništ nerobí, len cmugá*
čački mački nepotrebné veci: *kúpila čački-mački*
čuš! kuš! buď ticho!
dečoné část. akoby nie, pravdaže, čoby nie (z maď. *de hogy nem*)
drek prenes. málo hodnotné veci: *nakúpila samé dreki*
dudlat i *drdlat*, *-em* expr. 1. hundrať: *nedrdli (nedudli) tolko;* 2. cumľať dudu det. cumlík: *de máš dudu?*
durchamon neporiadok: *je tu taki durchamon*
flusat pľuť
fluspapír najjemnejší hodvábny papier; prieklepový papier
frckat súložiť
gadroba šatňa
gnávit 1. mať pocit na vracanie; 2. *gňáví ho* má pobosorované
grajfnút aj *pajznút* i *šmajznút* expr. ukradnúť
gramblaví neobratný, nešikovný
grif dobrý spôsob, fortieľ: *ale má grif*
handlovat sa jednať sa na trhu: *budeme sa handlovat*
handri fajčit: icte handri fajčit odohnanie (dnes: *choďte do kelu)*
haprovat vynechávať: *srco mi hapruje*
hec psina: *to je hec*
hecovat doberať, žartovať, podpichovať
hečedle, pl. šípky: *išli sme zbírat hečedle*
heglovat 1. výraz pri kartovej hre: *heglujme ešče ráz* (pri nerozhodnej hre ešte raz hrať); 2. trepať: *dvere heglujú*
heklovat 1. háčkovať; 2. uťahovať si z niekoho, podpichovať
heksnz trebárs, najviac: *heksnz desat korún na to oferujem*
hin nanič, zmorený: *je celí hin*
hinčovat sa 1. kývať sa, hojdať sa; 2. tárať: *nehinčuj* netáraj; *lampa sa hinčuje*
hnilí 1. zhnitý; 2. lenivý
hokerla stolička bez operadla
hóra pôjď, povala
hóvacki veľmi: *to je hóvacki taške*
hular baza čierna (plod)
ibanemovat oklamať, ošialiť, dobehnúť niekoho
jebnút sa expr. spadnúť: *jebla sa ze schodof*

kasperle gašparko: *vipadáš jako kasperle*
kasna skriňa
keplovat expr. papuľovať, tárať, frflať: *nekepluj tolko; ten kepluje*
kerbel košík: *toto daj do kerbla*
kinholc smolné drevo, lúč na kúrenie: *na rinku predávali Záhorački kinholc*
kisna 1. debna; 2. stará rozkysnutá žena
klapka, klapenka troška: *daj mi klapenku teho vína*
konc část. celkom, úplne
kutrat hrabať zhľadávať: *čo tam kutreš?*
kór část. vôbec: *kór ništ; kór malí*
krampus čert: *príde krampus a zebere ťa*
krenkovat sa trápiť sa
kriskindel ježiško, prenes. Vianoce, vianočný dar: *na kriskindla dala mama na stól lajntúch*
kuš! odíď, drž hubu!
kušovat byť ticho: *kušujte uš konečne, chlape jeden*
kvač blato
labzovat aj *žbrílat* flákať sa, túlať sa, ponevierať sa po meste
lafna dievča pochybnej povesti
lalo hlupák, truľo
lanchár trhan: *čo chodzíš oblečení jak lanchár*
laufpas výpoveď: *dostal laufpas*
lažírovat ulievať sa, postávať: *nelažírujte tu a pote*
lepit v spojení *celú hoďinu mi tak lepilo* – mal som strach
líznút si zajesť si: *líznul si salámu*
líznutí mierne opitý: *je mírne líznutí*
loncmon pren. neznámy človek: *čo je po takém loncmonovi*
lont samota na dedine: *bol na lonte*
mancovat sa pýšiť sa, vystatovať sa: *čo sa mancuješ?*
megero expr. tučný človek, bachráč: *to je megero*
míšek vrecko na vyberanie peňazí v kostole: *dad do míška*
nabúchaná aj *samodruhá* i *je f tem* tehotná
nadžgat sa expr. najesť sa: *nadžgal sa žgancof*
naviksovat vyleštiť krémom obuv
núrat sa snoriť
odhentál tam odtiaľ
odriglovat odprieť zámku, poistný háčik: *odrigluj to okno*
ogabat obohrať v kartách: *ale ste ma ogabali; ogabaní* obohraný
opšmrdávat obšmietať sa: *furt tu opšmrdává*
pajdaví krivý
pajzel pofradný podnik: *Fajka, to bol taki pajzel*
partaj ubytovaný (v bloku): *bívajú tam tri partaje*
partéka druh textilu, látky alebo tovaru vôbec
pedinung obsluha, popoludňajšia pomoc v domácnosti: *chodzí do pedinungu*
piksla 1. plechovica; 2. žena pochybnej povesti
plonkoví bez peňazí: *je plonkoví*
plucna 1. krvavnička v hrubom čreve; 2. tučný: *tá je taká jak plucna*
pluni niečo nafúknuté: *je tlstí jak pluni*
pomágat pomliaždiť
porád 1. hneď: *porád pri ruke;* 2. stále
prča posmech: *robit si prču; tam bude prča*
príkladno napríklad

puf miesto, kde sa vykonáva prostitúcia: *ít na puf* ísť na prostitúciu (na Vydrici)
pufáta kto vedie podnik s prostitútkami (na Vydrici)
rajzovat cestovať, chodiť: *čo rajzuješ hore-dole?*
recht pravda: *máte recht*
rosfofrovat rozbehnúť, roztočiť, rozprúdiť: *už ste to rosfofrovali?*
rostranžírovat svinu rozkúskovať, rozsekať, rozporciovať brava
skrepírovat expr. zomrieť: *nechaj ho, on aj tak skrepíruje*
smecár človek, ktorý odváža smeti: *smecári aj do vozíkof* (zmetali smeti)
strelení hlúpy, "trafený": *mosí bit strelení*
svatenša omša
šabsió (šapsió)! ponáhľaj sa!
šalovat debniť
šamerlík stolček, sedačka
šeplota nanič vec: *to je taká šeplota*
škrbále expr. topánky, zlá, škaredá obuv
šlamastika 1. nepríjemnosť; 2. veľa pijatiky na stole
šlampetní neporiadny: *nemóžeš preca bit takí šlampetní*
šlohnúť nov. aj *pajznúť* ukradnúť (expr.)
šócher (žid.) bez peňazí; *som šócher* nemám nič
šochtla i *šachtla* 1. škatuľa; 2. nadávka žene
špígl-nígl čisto: *je upratané jak špígl-nígl*
šplechi pl. táraniny, vtipy, nepravdivé správy: *to sú prázné šplechi; to sú také šplechi*
špiritizovat zdĺhavo uvažovať: *čo špiritizuješ?*
štricák uličník, povaľač, lotor
štrich prostitúcia: *chodzí na štrich* (aj *predáva vlnu*)
šuplík i *šuplóta aj šuplót* zásuvka v skrini, stole a pod.
trci-frci hoččo: *kupovat trci-frci*
tumlovat sa ponáhľať sa
ubrindaní zaslinený
umpár výraz pri hre *Pár-umpár* (používali bosniaci pod viechou s tovarom po 1 Kčs; kto uhádol, dostal tovar v cene 1 Kčs)
vic žart
vivalení adj. prekvapený
vipít si prenes. znášať následky: *to si vipijeme*
vírgas bitka (v rodine): *dostaneš vírgas*
višmochtat sa expr. vymočiť sa: *ic sa višmochtat*
viščicovat vyťahať za vlasy: *chicím ťa za ščicu a tak ťa viščicujem!*
vlna: predáva vlnu živí sa prostitúciou
zabásnút expr. zatvoriť, uväzniť
zgegnút expr. zomrieť: *zgegol*
zichr isto: *prídz, ale zichr*
zlíznút si doplatiť na niečo, znášať následky: *to si zlízneme*
znátrit zbadať: *já som to hned znátril*
znuchávat hľadať, snoriť: *čo tam znuchávaš?*
zrechnovat spočítať: *zrechnuj mi to*
ženírovat sa hanbiť sa, ostýchať sa: *neženírujte sa*

Záver. Po analýze nárečia staršej Bratislavy môžeme konštatovať, že reč Bratislavčanov má všetky znaky dialektov lokalít na juhozápad od Trnavy. Môžeme ho preto zaradiť medzi trnavské nárečia. Je pochopiteľné, že súžitie s cudzími jazykmi sa muselo preukaznejšie prejaviť v reči Bratislavčanov, predovšetkým v ich slovnej

zásobe. Môžeme predpokladať, že starí Bratislavčania slovenskej národnosti sú potomkami veľkomoravských Slovienov a že od Bratislavy až po Trnavu a ešte ďalej na východ od Malých Karpát na juh sa rozprestierala veľká nárečová oblasť, ktorá sa narušila neskoršou kolonizáciou v oblasti Rača – Modra. Táto oblasť na juhu susedila s južnými slovanskými jazykmi. Svedčia o tom isté zhody so slovinským a chorvátskym jazykom: napr. prisvojovacie zámená *jehov, jehová, jehové,* slovinsky a chorvátsky *njegov, njegova, njegovo.*

Informátori: Jozef Deák, nar. 1917, dôchodca (predtým úradník); Gustáv Gabovič, nar. 1928, mechanik; Milan Morávek, nar. 1929, strojný zámočník; Katarína Siváková, nar. 1907, dôchodkyňa (predtým robotníčka); Viliam Zubek, nar. 1931, zámočník, ako aj iní, všetci narodení a bývajúci v Bratislave.

Literatúra

FRECSKAY, J.: Mestermüszák. Magyar nyelvör, *13,* 1884, s. 479–480; *14,* 1885, s. 48 (terminológia gombičkárov, mlynárov, tkáčov, krajčíkov).

KALESNÝ, F.: Z etnickej minulosti ľudu Veľkej Bratislavy. In: Bratislava, *2,* 1966, s. 161–206.

KALESNÝ, F.: Vinice a ich chotárne názvy v stredovekej Bratislave. In: Bratislava, *6,* 1970, s. 61–130.

KALESNÝ, F.: Ako starí Slováci nazývali Bratislavu. Vlastivedný časopis, *34,* 1985, s. 123–128 (tam aj ďalšia literatúra).

KORABINSKÝ, J. M.: Beschreibung der königl. ungarischen Haupt-Frey-und Krönunsstadt Pressburg I. Praha 1781. Kapitola Von den Sprache, s. 110; idiotikon bratislavskej nemčiny, s. 119–140.

KORABINSKÝ, J. M.: Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Bratislava 1786.

KRAJČOVIČ, R.: Bratislava v 9.–10. storočí vo svetle toponymických faktov. In: Najstaršie dejiny Bratislavy. Red. V. Horváth. Bratislava, AHM SSR Bratislavy 1988, s. 169–176.

NIŽNANSKÝ, J. R. – PALKOVIČ, K.: Nárečie Trnavy a jej najbližšieho okolia. In: Dejiny Trnavy. Zost. J. Šimončič a J. Watzka. Bratislava, Obzor 1989, s. 397–433.

NIŽNANSKÝ, J. R.: Nárečie. In: Cífer. Vlastivedná monografia. Zost. L. Berdnadič. Bratislava, Obzor 1991, s. 243–253.

ORLOVSKÝ, J.: Hláskoslovný systém karloveského nárečia. In: Slovanská Bratislava II–III, 1976, s. 239–274.

PALKOVIČ, K.: Vajnorské nárečie. In: Vajnory – Vlastivedná monografia. Zost. J. Podolák. Bratislava 1978, s. 319–355.

PALKOVIČ, K.: Záhorské nárečie. In: Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia Devínskej Novej Vsi, Dúbravky, Lamača a Záhorskej Bystrice. Zost. J. Podolák. Bratislava 1986, s. 211–234.

PALKOVIČ, K.: Chorvátske nárečie v Devínskej Novej Vsi a v Dúbravke. In: Záhorská Bratislava. Vlastivedná monografia Devínskej Novej Vsi, Dúbravky, Lamača a Záhorskej Bystrice. Zost. J. Podolák. Bratislava 1986, s. 235–239.

PALKOVIČ, K.: Nárečie Rače. In: Rača – Vlastivedná monografia. Zost. J. Podolák. Bratislava, Obzor 1989, s. 234–255.

PETROV, A.: Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVII.–XIX. století. Praha 1928.

RIPKA, I.: Zavádzanie slovenčiny ako úradného jazyka v Bratislavskej župe. In.: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 237–241.

SCHMUTTER, E.: Wörterbuch des Pressburger Dialektes. Viedeň 1983.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Bratislava, Veda 1981.

VÁŽNÝ, V.: Príspevky k štúdiu nárečí západnieho Slovenska. Sborník Matice slovenskej III, 1925, s. 56–70, 125–145.

VÁŽNÝ, V.: Čakavské nářečí v slovenském Podunají. In: Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě. 5. 1927, s. 121–336.

WEINGART, M.: Příspěvky k studiu slovenštiny III. Bratislava – Pressburg – Posonium. Bratislava 1923, s. 113–131. In: Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, roč. 1, č. 17.

Zlatá kniha Bratislavy. Red. M. Korman. Bratislava 1928.

DISKUSIE

Matej Považaj

EŠTE RAZ O PRAVOPISE PRÍDAVNÉHO MENA **BOŽÍ**

1. F. Kočiš vo svojom článku Otázniky nad pravopisom prídavného mena *boží* (1992) polemizuje so závermi J. Pavloviča (1991) o pravopise prídavného mena *Boží*, resp. *boží* a so súčasnou kodifikáciou týchto prídavných mien v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu (1991). Na konci svojho článku uvádza, že z jeho výkladu okrem teoretických záverov vyplývajú aj niektoré závery a dôsledky pre jazykovú prax. Za najzávažnejší dôsledok pre jazykovú prax najmä v oblasti náboženskej literatúry pokladá ten, že "okrem spojení, ktoré majú propriálny ráz, čiže ktoré sú vlastnými menami, všetky bežné apelatívne spojenia bude treba písať s malým písmenom v prívlastku *boží*". Ďalej uvádza, že z hľadiska doterajšej praxe to bude veľmi radikálna zmena, ale že "doterajšia prax je z hľadiska princípov slovenského pravopisu a osobitne funkcie veľkého písmena v pravopise neudržateľná" a že aj v nových Pravidlách slovenského pravopisu sa v tomto bode musí kodifikácia opraviť, lebo sa neopiera o hlbšiu jazykovú analýzu (s. 35).

Pozrime sa trocha bližšie na niektoré východiská a konštatácie F. Kočiša, ktoré ho viedli k takto formulovaným záverom.

2.1. F. Kočiš (tamže, s. 30) konštatuje, že "je rozkolísaný pravopisný úzus prídavného mena *boží* – *Boží* v súčasnej náboženskej, osobitne teologickej literatúre", z ktorej si najviac všímal katolícku literatúru. Ďalej konštatuje, že sa tu "ujala prax písať toto prídavné meno s veľkým písmenom vo všetkých spojeniach (písanie s malým písmenom je už vari len výsledkom nedopatrenia alebo tlačovou chybou)". Ak F. Kočiš konštatuje, že písanie prídavného mena *boží* s malým písmenom v náboženskej, osobitne teologickej literatúre je "výsledkom nedopatrenia alebo tlačovou chybou", sám vlastne popiera svoje tvrdenie o tom, že pravopisný úzus prídavného mena *boží* – *Boží* v tomto type literatúry je rozkolísaný. S tým, že pravopisný úzus prídavného mena *boží* – *Boží* je rozkolísaný, možno súhlasiť. Netýka sa to však náboženskej literatúry, ale literatúry vo všeobecnosti, pod čo sa však – podľa našej mienky – podpísala predovšetkým pravopisná kodifikácia uplatnená v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 (o tom však neskoršie). Pravopis prídavného mena *Boží* v náboženskej literatúre je ustálený, o čom sa možno ľahko presvedčiť nazretím do tohto druhu literatúry, a to nielen katolíckej.

2.2. F. Kočiš ďalej konštatuje, že "doterajšia pravopisná kodifikácia poznala iba podobu *boží* (s malým písmenom) i napriek tomu, že rozlišovala pravopisné podoby *Boh* a *boh*" (tamže, s. 30). Toto konštatovanie však nezodpovedá úplne skutočnosti. Ak sa totiž pozrieme na pravopisnú kodifikáciu prídavného mena *boží*, resp. *Boží* trochu viacej do minulosti a nielen do obdobia posledných štyridsiatich rokov (ako

to robí F. Kočiš), keď sa programovo hlásal ateizmus, ktorý v niektorých bodoch ovplyvňoval aj pravopisnú kodifikáciu, dospejeme k iným záverom.

S vedomím, že písanie veľkých písmen – ako pravopis vo všeobecnosti – je vecou konvencie a staršie pravopisné zásady nemožno mechanicky prenášať do súčasného stavu, chceme ukázať, aký vývin nastal v kodifikácii prídavného mena *boží*, resp. *Boží* v našich základných gramatických prácach a kodifikačných príručkách od štúrovských čias.

Ľ. Štúr v Nauke reči slovenskej (1846) uvádza skloňovací vzor prídavných mien *Boží, Božja, Božje* (dnes vzor *cudzí*) a dôsledne ho píše s veľkým začiatočným písmenom.

M. Hattala (1864) v skloňovacom vzore *boží, božia, božie* píše malé začiatočné písmeno (s. 88), ale keď toto prídavné meno používa vo výklade alebo v dokladoch, píše ho s veľkým písmenom:

Skutočne samostatné bytosti sú všetky ty osoby a veci, o ktorých sa buď smysly svojími (zrakom, sluchom atď.) buď rozumom a zjavením *Božím* presvedčujeme, že každá z nich skutočne a sama o sebe čili osobite jest... (s. 60) – Šly ony pustými poliami celý *Boží deň*. Miesto *Boží* slýchať u *deň* i *od Boha*: Tak to šlo každý od Boha deň. Krome toho prichádza *Boží* často i s menami *člověk* a s *dar* m. *chlieb*. (s. 201)

M. Hattala na s. 205 dokonca uvádza toto: *Miesto Bohov riekame v prípade tom vždy B o ž í mimo d e ň, vedľa ktorého slýchať i o d B o h a.*

S. Czambel v Rukoväti spisovnej reči slovenskej (1902) slovo *boží* v skloňovacom vzore *boží, božia, božie* takisto píše s malým začiatočným písmenom, ale v dokladoch toto prídavné meno píše s veľkým písmenom: *to bolo B o ž í m riadením; to bolo z B o ž i e h o riadenia* (s. 217). V kapitole Kde sa píšu veľké litery uvádza aj toto: "Meno *Boh* vôbec vždy počíname veľkou literou, keď myslíme na najvyššiu bytosť, tedy i v takýchto: *z milosti Božej, v mene Božom, služby Božie, prezreteľnosť Božia, riadenie Božie...*" (s. 278). Na s. 279 v poznámke ďalej uvádza: "Meno Boha nepíšeme veľkou literou ani v podobe podstatného ani v podobe prídavného mena v takých výrazoch a výpovediach, v ktorých ono slovníckym alebo mluvnickým zovšednením stratilo svoj pôvodný poťah na najvyššiu bytosť Boha. Nepíšeme ho tedy veľkou literou v takýchto výrazoch: *boží dar* = chlieb, *...každý od boha deň, boh vie kedy sa to stalo...*"

J. Damborský v Slovenskej mluvnici so zvláštnym zreteľom na pravopis (1921) v kapitole Písanie veľkých písmen v bode 9 uvádza, že s veľkým písmenom sa píšu mená *"Boh, Ježiš, Kristus, Panna Maria* (tak!) a všetky podstatné a prídavné mená a zámená, ktoré ich zastupujú". Medzi príkladmi nájdeme aj spojenia *Riadenie Božie, Prozreteľnosť Božia, služby Božie.*

Zmenu v kodifikácii prídavného mena *boží*, resp. *Boží* možno zaznamenať v Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z r. 1931, ktoré na rozdiel od predchádzajúcich príručiek v textovej časti nevenujú pozornosť pravopisu prídavného mena *boží*, resp. *Boží* a v slovníkovej časti pri hesle *boží, -ia, -ie* uvádzajú tieto príklady: *Božie telo* (sviatok); *božia milosť, služby božie.* S takouto zmenou kodifikácie pravo-

pisu prídavného mena *Boží a boží* isto neboli spokojní autori Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, lebo okrem konštatovania, že veľké začiatočné písmeno píšeme v slove *Boh* a vo všetkých slovách, ktorými označujeme kresťanského Boha, uvádzajú v poznámke aj toto: "Slovo *Boh* a jeho odvodeniny nepíšeme s veľkým písmenom v tých gramatických tvaroch, kde stratilo svoj pôvodný význam, napr. *boží dar* (t. j. chlieb)..." Z tohto vyjadrenia, ako aj z príkladu v textovej časti PSP *Prezreteľnosť Božia* (v slovníkovej časti PSP sa uvádza podoba *Prozreteľnosť*) jednoznačne vychodí, že prídavné meno *Boží* ako derivát od vlastného mena *Boh*, bolo treba písať s veľkým začiatočným písmenom. V rozpore s pravidlom uvedeným v textovej časti je podľa našej mienky spracovanie hesla *boží* v slovníkovej časti, ktoré je totožné so spracovaním tohto hesla v PSP z r. 1931. V PSP z r. 1953 sa o pravopise slova *Boží*, resp. *boží* v textovej časti nepíše nič, iba v kapitole o písaní veľkých písmen medzi menami nadprirodzených, alegorických a rozprávkových bytostí, božstiev, prenesenými pomenovaniami biblických bytostí (tak!) sa uvádzajú príklady *Matka božia, Syn boží*. Pravda, je tam aj poznámka, že "slovo *boh, pánboh* píšeme obyčajne s malým písmenom; v náboženských spisoch píše sa *Boh* s veľkým písmenom". V slovníkovej časti je heslo *boží, -ia, -ie* bez akéhokoľvek príkladu.

Tento stručný pohľad na pravopisnú kodifikáciu prídavného mena *boží*, resp. *Boží* v minulosti ukazuje teda v trocha inom svetle tvrdenie F. Kočiša, že "doterajšia pravopisná kodifikácia poznala iba podobu *boží* (s malým písmenom)". Iba podobu *boží* s malým písmenom poznala pravopisná kodifikácia od r. 1953, teda iba na túto kodifikáciu sa môžu vzťahovať slová F. Kočiša o doterajšej kodifikácii. Ako sme ukázali, predchádzajúca kodifikácia poznala aj podobu *Boží* s veľkým písmenom. A to, že táto kodifikácia mala svoj odraz v jazykovej praxi, resp. sa o ňu opierala, môžeme dokumentovať na niekoľkých dokladoch z umeleckej literatúry vydanej v rokoch 1918 až 1948:

Clivo v tej prírode *Božej*. (Sobrané spisy Martina Kukučína VI, Martin 1920, s. 7) – Ruka *Božia* premocná. (Tamže, s. 66) – Je zrejmé, že z vôle *Božej*, z vôle Jeho Veličenstva kráľa... (J. Hrušovský: Čachtická pani 4, Praha 1933, s. 254) – Bol určený vládnuť, Boh ho na to stvoril na svet a vládnuť chcel – k sláve *Božej* a trochu, keď to musí byť, aj ku svojej sláve. (H. Walpole: Katedrála, Ružomberok 1946, s. 17) – Práve keď zavieral dvere, počul vysoko, vysoko nad sebou zvučať zvony na nešporné služby *Božie*. (Tamže, s. 18)

Je prirodzené, že po roku 1948 aj kodifikácia, aj jazyková prax pri pravopise prídavného mena *Boží* podľahli vtedajšej oficiálnej ideológii, veď pod vplyvom tohto tlaku sa aj meno kresťanského Boha v nenáboženských textoch muselo písať s malým písmenom.

2.2. F. Kočiš vo svojom článku ďalej konštatuje, že "typické vzťahové prídavné meno *boží* s tendenciou byť aj kvalitatívnym prídavným menom nie je potrebné a vari ani možné napĺňať sémantikou privlastňovacieho prídavného mena..." (tamže, s. 31), a ďalej ešte jednoznačnejšie, že adjektívum *boží* "rozhodne nemá ani význam privlastňovacieho prídavného mena" (tamže, s. 32).

Už v bode 2.1. sme uviedli citát z Hattalovej Mluvnice jazyka slovenského, z ktorého vychodí, že M. Hattala prídavnému menu *Boží* prisudzoval funkciu privlastňovacieho prídavného mena typu *otcov* ("Miesto *Bohov* riekame v prípade tom vždy *Boží*"). Ešte jednoznačnejšie sa o tom vyjadrujú autori kolektívneho diela Morfológia slovenského jazyka (ďalej MSJ, 1966), v ktorom nájdeme aj túto formuláciu: "Prídavné meno *boží* má v náboženskom štýle aj platnosť privlastňovacieho prídavného mena, napr. *Boží hrob, Matka božia*" (s. 221). No takto ho hodnotí už A. Bernolák vo svojej Slovenskej gramatike (porov. Gramatické dielo Antona Bernoláka, 1964, s. 175).

Okrem argumentov v prospech chápania prídavného mena *Boží* ako osobného privlastňovacieho prídavného mena typu *otcov* (najmä odkazom na možnosť transformácie prídavného mena *Boží* genitívom vlastného mena *Boh*: *Božie kráľovstvo – kráľovstvo Boha*), ktoré vo svojom príspevku uviedol J. Pavlovič (1991), možno priniesť aj ďalšie argumenty v prospech takéhoto chápania.

Prídavné meno *Boží* môžeme v konkrétnom texte nahradiť práve privlastňovacím prídavným menom typu *otcov*, resp. naopak, napr. *Celý život sa spravuj podľa Božích prikázaní – Celý život sa spravuj podľa otcových prikázaní. Požehnaný, ktorý prichádza v mene Pánovom – Požehnaný, ktorý prichádza v mene Božom.* Ak je takáto náhrada možná, a možná je, lebo sa v konkrétnych textoch aj realizuje, potvrdzuje nám to, že prídavné meno *Boží* sa tu nielen uplatňuje vo funkcii privlastňovacieho prídavného mena, ale má aj význam privlastňovacieho prídavného mena. Na ilustráciu uvedieme ešte preukazný doklad zo Svätej biblie (1969) z Druhej knihy Mojžišovej o tom, že prídavné meno *Boží* funguje ako privlastňovacie prídavné meno: *Dosky boli dielom B o ž í m, písmo bolo písmom B o ž í m* (32.16). – *...a bude vidieť všetok ľud, v ktorého strede si ty, dielo H o s p o d i n o v o* (34.10). V tomto prípade sa v tom istom význame raz použilo prídavné meno *Boží* a raz privlastňovacie prídavné meno *Hospodinov*. Príkladov na supletívne využívanie prídavných mien *Boží, Hospodinov* a *Pánov* by sme mohli z konkrétnych náboženských textov uviesť veľké množstvo. Evidentným príkladom na fungovanie prídavného mena *Boží* ako privlastňovacieho prídavného mena je aj dnes už frazeologizované vyjadrenie *Dajte cisárovi, čo je cisárovo, a Bohu, čo je B o ž i e.*

Isteže, prídavné meno *Boží* utvorené od vlastného mena *Boh* nemá vždy iba čisto privlastňovací význam, ale v istých prípadoch môže druhotne nadobúdať aj význam kvalifikujúci alebo kvalitatívno-vzťahový, ako to uvádza F. Kočiš. No pre jazykovú prax je veľmi ťažké rozlišovať tieto jemné významové odtienky a podľa toho raz písať slovo *Boží* s veľkým písmenom, ak má čisto privlastňovací význam k vlastnému menu *Boh*, a raz písať slovo *boží* s malým písmenom, ak nadobúda už iný významový odtienok. Napokon toto naše stanovisko môžeme podoprieť takými príkladmi, ako sú *Jóbova zvesť, Pyrrhovo víťazstvo*, v ktorých má privlastňovacie prídavné meno odvodené od vlastného mena význam akostného prídavného mena (porov. MJS, 1966, s. 219; výhodnejšie by tu azda bolo hovoriť o vlastnostnom prídavnom mene so zreteľom na to, že ide o sekundárne, odvodené prídavné mená) a napriek tomu sa pravopis prídavných mien v týchto spojeniach nemení. Pravopis

prídavného mena utvoreného od vlastného mena sa zmení vtedy, ak sa utvorí vlastnostné, resp. aj vzťahové prídavné meno inými slovotvornými prostriedkami. Tak od vlastného mena *Jób* máme utvorené prídavné meno *jóbovský*, ktoré sa takisto uplatňuje v spojení so slovom *zvesť* – *jóbovská zvesť* (Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 652). Na ilustráciu tu môžeme uviesť ešte známe spojenia *Štúrova slovenčina* a *štúrovská slovenčina*.

A čo je vari najpodstatnejšie, na čo F. Kočiš zabudol pri svojich úvahách o nemožnosti chápať prídavné meno *Boží* ako privlastňovacie prídavné meno, je historický rozmer slovenčiny. Stará slovenčina zdedila z praslovančiny nielen privlastňovacie prídavné mená, ktoré sa v praslovančine tvorili príponami *-ovъ, -ova, -ovo,* resp. *-inъ, -ina, -ino,* ale aj "privlastňovacie prídavné mená, ktoré sa tvorili pomocou privlastňovacieho zámena *-i̯ь, -i̯a, -i̯e* od substantíva alebo osobného mena (napr. *čьlověk-i̯ь* > *čьlověčь* "patriaci človekovi", *Bolěrad-i̯ь* > *Bolěradźь* "patriaci Boleradovi" a pod.)" (porov. Krajčovič, 1988, s. 117). Tento starší spôsob tvorenia privlastňovacích prídavných mien prestal byť produktívny asi v 10. stor., a to v súvislosti so zánikom jerov. Pozostatky po takomto tvorení nájdeme aj v názvoch niektorých miestnych mien odvodených týmto sufixom od osobných mien, napr. *Sebedražie*, asi zo *Sebedražie selo* (porov. Pauliny, 1990, s. 146). Sem treba zaradiť aj prídavné meno *Boží* ako privlastňovacie prídavné meno utvorené od vlastného mena *Boh*.

2.3. Vinu za písanie prídavného mena *Boží* s veľkým písmenom F. Kočiš pripisuje aj tomu, že "dnes sa na Slovensku číta veľa náboženskej literatúry vytlačenej v zahraničí, v ktorej sa súčasná pravopisná norma spisovnej slovenčiny, pochopiteľne, striktne nezachováva, úzus je rozkolísaný, písanie prídavného mena *boží* s veľkým písmenom v apelatívnych spojeniach sa preto šíri aj v našej súčasnej domácej náboženskej literatúre, podlieha nesprávnemu úzu dovezenému zo zahraničia" (tamže, s. 33–34). Tvrdenie, že písanie prídavného mena *Boží* s veľkým začiatočným písmenom v súčasnej domácej náboženskej literatúre podlieha nesprávnemu úzu dovezenému zo zahraničia, je zavádzajúce. Ako sme ukázali v bode 2.1., takéto písanie sa u nás uplatňovalo už v minulosti, a to nielen v náboženskej, ale aj vo svetskej literatúre. A to aj napriek tomu, že už podľa PSP z r. 1931, ale najmä podľa PSP z r. 1953 sa takéto písanie nepripúšťalo. Pritom podľa našej mienky v náboženskej literatúre, a to bez ohľadu na konfesionálnu príslušnosť autorov a vydavateľov, iný úzus ani neexistoval (porov. napríklad literatúru vydávanú Spolkom sv. Vojtecha alebo Tranosciom).

3. V tomto príspevku sme nevenovali pozornosť ustáleným spojeniam s prídavným menom *Boží*, ktoré ako celok fungujú ako vlastné mená. Súhlasíme s F. Kočišom v tom, že treba ponechať odborníkom v teológii na rozhodnutie, ktoré z takýchto spojení sa majú pokladať ako celok za vlastné mená. Chceli sme však ukázať, že tvrdenie F. Kočiša zo záveru jeho článku o tom, že kodifikácia písania prídavného mena *Boží*, resp. *boží* v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu sa musí opraviť, lebo sa neopiera o hlbšiu jazykovú analýzu, nemožno prijať. Nerešpektuje totiž v dostatočnej miere skutočnú kodifikáciu tohto problému v minulosti,

nerešpektuje jazykovú prax najmä náboženskej literatúry, ktorá ani v uplynulých štyridsiatich rokoch nepodľahla ideologickému tlaku v pravopisných otázkach, a najmä nerešpektuje status a fungovanie prídavného mena *Boží* ako privlastňovacieho prídavného mena. Nazdávame sa, že analýza, ktorú predložil vo svojom článku J. Pavlovič (1991) a ktorú sme doplnili jednak historickým exkurzom do kodifikácie tohto problému, jednak poukazom na možnosť náhrady prídavného mena *Boží* privlastňovacími prídavnými menami typu *otcov (dielo Hospodinovo – dielo Božie, v mene Božom – v mene Pánovom)* a jednak upozornením na to, že v istom období vývinu slovenčiny sa tak ako prídavné meno *Boží* bežne tvorili privlastňovacie prídavné mená aj od osobných mien, jasne potvrdzuje odôvodnenosť chápať prídavné meno *Boží* ako privlastňovacie prídavné meno utvorené od vlastného mena *Boh*. Preto pokladáme súčasnú kodifikáciu prídavného mena *Boží*, resp. *boží*, ako je obsiahnutá v najnovších Pravidlách slovenského pravopisu, za správnu a nevidíme dôvod meniť ju. Táto súčasná kodifikácia totiž nadväzuje na staršiu kodifikáciu prerušenú kodifikáciou uplatnenou v PSP z r. 1953, ktorá sa urobila pod vplyvom ideologického tlaku v uplynulých štyridsiatich rokoch (porov. aj kodifikáciu písania mena kresťanského Boha v nenáboženskej literatúre s malým písmenom). Ďalej sa táto kodifikácia opiera o sémantickú analýzu prídavného mena *Boží* a jeho fungovanie v konkrétnych spojeniach *(Božie prikázania, Boží hlas, Boží zákon, Boží obraz, Božia vôľa, Božia podoba, Božie požehnanie, Božie slovo, Božie dielo* atď.*)*. A napokon sa táto kodifikácia opiera o to, že v istom období historického vývinu slovenčiny sa privlastňovacie prídavné mená okrem prípon *-ov, -ova, -ovo,* resp. *-in, -ina, -ino* tvorili príponami *-í, -ia, -ie* (presnejšie privlastňovacími zámenami -ib, -ia, -ie), pričom privlastňovacie prídavné meno *Boží* patrí časom svojho vzniku práve do tohto obdobia.

Literatúra

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 3. opravené a doplnené vyd. Nitra, Nákladom a tlačou Š. Huszára 1921. 160 s.

Gramatické dielo Antona Bernoláka. Na vydanie pripravil a preložil J. Pavelek. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 556 s.

HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864. 272 s.

KOČIŠ, F.: Otázniky nad pravopisom prídavného mena *boží*. Slovenská reč, 57, 1992, s. 30–36.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

PAULINY, E.: Vývin slovenskej deklinácie. Bratislava, Veda 1990. 270 s.

PAVLOVIČ, J.: Pravopis slov *Boh, boh, Boží, boží, Božský, božský*. Kultúra slova, 25, 1991, s. 112–117.

Pravidlá slovenského pravopisu s abacedným pravopisným slovníkom. Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe vydala Matica slovenská 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 760 s.
ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Prešporok 1846. 216 s.

PhDr. Vlado Uhlár osemdesiatročný

Pri zamýšľaní sa nad jazykovedným dielom V. U h l á r a i nad vysoko vypätým oblúkom jeho tvorivých činov v slovenskej kultúre v posledných rokoch sa nám do pera ako hodnotiace východisko ponúka filozofická esej L. Hanusa z jeho knihy Rozhľadenie z r. 1943. Táto esej nesie názov Labor improbus (Nehodná, nešľachetná práca), vybratý z Vergília. Odcitujeme z nej miesto (a veľa takých alebo podobných miest by sa dalo z nej citovať!), ktoré nám bude charakterizovať aj nášho jubilanta (s. 68–69):

Ľudia "veľkého štýlu" vidia ľudskú dôstojnosť len v nezávislosti, vo veľkých rozmeroch, veľkých možnostiach existencie. Iba sa kĺžu po vrcholkoch vecí, okúsia kedy-tedy niečo zo záľuby, ale so všednosťou nikdy neprídu do potyku. Ale aj "všední" ľudia si vydobýjajú niekedy veľkú koncepciu životnú. V práci nevidia už ponižujúce piplanie, ale zošľachťujúcu dôstojnosť. Práve službou konkrétnej a hocijakej drobnej veci sa preboria cez "ucho ihly" do priestoru veľkej slobody. Drobnou prácou sa domôžu veľkého štýlu existencie v duchovnom zmysle. Ono materiálom práce môže byť aj vlastný život. I na ňom možno cez "labor improbus" vytvoriť vzácny, zlatom kvapkajúci obsah a krásnu formu.

Áno je to práve V. Uhlár, "všedný" jazykovedec, stredoškolský učiteľ slovenčiny, rozhľadený vedátor, ktorý si svojou prácou, tvrdou, vytrvalou a neúnavnou a každodennou, neprinášajúcou vždy len "ľahkosť a potešenie", skôr – ako hovorí L. Hanus (s. 65) – "veľa zlého, veľa horkosti, veľa premáhania a skľúčenosti... ťažoba je podstatou práce...", vydobyl veľkú životnú koncepciu, ten veľký štýl existencie v duchovnom zmysle. Dosvedčujú to aj dve predchádzajúce "zastavenia" pri jeho dvoch životných jubileách: pri šesťdesiatke (z pera J. Mlacka s bibliografiou L. Dvonča za roky 1943–1971) a pri sedemdesiatke (z pera Š. Peciara s bibliografiou L. Dvonča za roky 1972–1981). Tieto jubilejné zastavenia v dvoch desaťročiach čitateľom Slovenskej reči ohlasovali, že V. Uhlár sa narodil 16. novembra 1912 v Pažiti pri Topoľčanoch, že je absolventom vysokoškolského štúdia na Karlovej univerzite v Prahe a že dlho pôsobil ako stredoškolský profesor, naposledy na Strednej priemyselnej škole papiernickej v Ružomberku, kde doteraz žije na odpočinku s nalomeným zdravím, ale s nesmierne vitálnym duchom, ktorý dodáva každodennú silu jeho mohutnej chlapskej postave, stále rovnej a vztýčenej ako tatranský smrek. A dnes, chvalabohu, môžeme aj v našom časopise dodať, že jeho dnešný jubilejný vek je požehnaním a ovocím jeho neochvejnej dôvery v Boha.

Jazykovedné práce za roky 1982–1991 majú u V. Uhlára ten istý vnútorný rozmer i široký záber ako v predchádzajúcich desaťročiach. Niečo tu vari ubudlo na intenzite, ale na druhej strane u V. Uhlára vidieť úsilie dopovedať to, čo zo svojej

strany pokladá za najdôležitejšie, a ďalším výskumom potvrdiť bohatstvo slovenčiny najmä v jej historickom a vývinovom aspekte. Preto v jeho výskumnom zornom poli prevládajú témy z onomastiky (charakterizujeme ich vari široko, ale na druhej strane nejde vždy iba o toponomastiku). S onomastikou sa u V. Uhlára úzko snúbi tematika z dejín slovenčiny (niektoré štúdie siahajú až k samým začiatkom a V. Uhlár sa smelo pokúšal aj o kritické či súhlasné slovo k etnogenéze Slovanov, k najstaršej etymológii slov atď.). Myseľ V. Uhlára naďalej zamestnávajú neodkryté miesta v nárečovom výskume, a to z hľadiska základného i aplikovaného výskumu (aplikovaného najmä v poznámkach uverejňovaných v jazykových rubrikách dennej tlače). Za veľkú prácu v tomto smere treba pokladať štúdiu *Nárečia v Topoľčianskom okrese,* viaceré výskumné pohľady na liptovské nárečia. Do dejín slovenského jazyka sa náš jubilant zapísal aj niektorými štúdiami z veľkomoravskej problematiky.

Kronikári jeho jubileí nikdy nezabudli zdôrazniť, že V. Uhlár si vždy našiel čas pozorne sledovať aj jazykovú kultúru našej verejnosti, školy a primerane sa ohlásiť poznámkou v jazykových rubrikách. Robil to a robí aj v poslednom decéniu svojej tvorivej práce v jazykovede (porov. príspevky v denníku Práca, v časopise Kultúra slova a napokon aj v Slovenskej reči). Kultúra jazyka a starostlivosť o ňu dominuje aj v Uhlárových článkoch o podujatiach Hviezdoslavovho Kubína: píše v nich o kladoch i nedostatkoch našej "najvyššej školy" umeleckého slova a jeho prednesu.

Známu zapálenosť a oduševnenosť za svoju jazykovednú pravdu vedel V. Uhlár uplatniť aj vo vecných diskusiách či už v oblasti dejín jazyka, alebo aj súčasného jazyka (porov. napr. jeho priamy zásah do čierneho v diskusii o slovách *kraj, krajina*). Problémami súčasného spisovného jazyka a nárečia zo štylistickej stránky sa V. Uhlár zaoberá v štúdii *O jazyku v románe Benjamína Tináka Žitava.* Nárečovú lexiku v tomto zmysle sleduje jubilant aj v štúdii *Odraz nárečovej lexiky v románe K. Lazarovej Vdovské domy.*

Napokon treba pripomenúť aj recenznú činnosť V. Uhlára. Je síce skromná a viac referujúca, oboznamujúca, ale príznačná pre Uhlárov vedecký záujem.

V. Uhlár sa v posledných rokoch rozpísal aj v dennej tlači, a to na kultúrnopolitickú a osvetovú tému. Upozornil na viaceré súčasne problémy kultúry a jej politiky, predstavil verejnosti niektoré výnimočné osoby a osobnosti (napr. kňaza, filozofa a spisovateľa L. Hanusa).

Osemdesiatročnému jubilantovi Vladovi Uhlárovi vyslovujeme poďakovanie za jeho doterajšiu výskumnú robotu, pozdravujeme ho najmä so žičením pokojných a plodných budúcich dní, no najmä takého zdravia, ktoré by mu aj naďalej umožnilo prísť medzi nás, svojich spolupracovníkov, priateľov, a poradiť nám skúseným i láskavým slovom.

F. Kočiš

Súpis prác Vlada Uhlára za roky 1982–1991

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Vlada Uhlára za roky 1972–1981 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *47*, 1982, s. 365–370.

1982

Mutok (čiže *dudok*) v nárečiach a krásnej spisbe. – Slovenská reč, *47*, 1982, s. 219–222.

Miestne názvy *Humenné* a *Cimenná*. – Slovenská reč, *47*, 1982, s. 357–361.

O pôvode miestnych názvov *Kšinná, Alekšince, Jalakšová*. – Kultúra slova, *16*, 1982, s. 236–239.

Slovenské nárečia. Podnetné dielo o našej reči. [Palkovič, K.: Slovenské nárečia. Príručka pre terénny výskum. Banská Bystrica 1981.] – In: Ľud, 27. 3. 1982, s. 4 (ref.).

O transkripcii rodových mien a priezvisk v slovenčine. [Horváth, P.: O potrebe a zásadách slovenskej transkripcie rodových mien a priezvisk. – In: Slovenská archivistika, *15*, 1980, s. 199–209.] – In: Slovenská reč, *47*, 1982, s. 57–60 (ref.).

Idem sa lyžovať. – Práca, 22. 3. 1982, s. 4. – Tamže: *Šurany – šuriansky* (13. 4., s. 4). – *Kvapka, kvapkať* a *kapka, kapať* (8. 11., s. 4). – *Podsieň* a *žilinské laubne* (20. 12., s. 4).

S jubilujúcim Vladom Uhlárom. – Krásy Slovenska, *59*, 1982, č. 12, s. 38–39 (rozhovor J. Hanušina s V. Uhlárom pri príležitosti jeho 70. narodenín).

1983

Kopiť, vykopiť – kopúň (kopún), kapún. – Slovenská reč, *48*, 1983, s. 101–105.

O priezviskách na *-oň* typu *Suchoň, Hroboň, Treskoň*. – Kultúra slova, *17*, 1983, s. 207–209.

Priezviská *Peľach, Nepeľa* a iné s časticou *ne-*. – Kultúra slova, *17*, 1983, s. 70–72.

O oronymii Liptova historicky. – In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 142–148.

O pôvode miestnych názvov *Bojná/Bojňa, Bojnice, Bojničky*. – Kultúra slova, *17*, 1983, s. 240–244.

Rieky a potoky povodia Nitry. – Kultúra slova, *17*, 1983, s. 97–103.

Odraz nárečovej lexiky v románe K. Lazarovej Vdovské domy. – Slovenská reč, *48*, 1983, s. 25–34.

Zamyslenie pred Hviezdoslavovým Kubínom. – Učiteľské noviny, *33*, 1983, č. 39, s. 12.

Potreba súťažnej účasti detí a mládeže na Hviezdoslavovom Kubíne. Sústavne zvyšovať úroveň recitačného umenia. – Orava, *19 (94)*, 1983, č. 36, s. 5.

Niekoľko poznámok k Vlastivednému slovníku obcí na Slovensku. [Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 1–3. Red. M. Kropilák. Bratislava 1977–1978.] – In: Sloveská reč, *48*, 1983, s. 181–185 (rec.).

Hodvábna cesta. – Kultúra slova, *17*, 1983, s. 247–248.

Dajte pokoj – Neotravujte! – Práca, 25. 4. 1983, s. 4 – Tamže: Správne písať i hovoriť (10. 5., s. 4). – *Trhy* a *jarmoky* (17. 10., s. 4). – *Otecko, ujček, tetička* (28. 11., s. 4).

1984

Historik B. Varsik o tzv. juhoslavizmoch v strednej slovenčine. – Slovenská reč, *49*, 1984, s. 96–102.

Pajta, pojata, humno, stodola, plevňa. – Kultúra slova, *18*, 1984, s. 241–245.

Prizviská so sufixom *-ej*. – Slovenská reč, *49*, 1984, s. 236–240.

Podolie (Podolínec). – Kultúra slova, *18*, 1984, s. 153–157.

Pôvod miestneho názvu *Krnča*. – Kultúra slova, *18*, 1984, s. 48–53.

Štyri razy *Bojnice, Bojničky, Bojné*. – Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *25*, 1984, s. 495–496.

O slovenských názvoch *Topoľčany* a *Tepličany*. – Sloboda, *39*, 1984, č. 1, s. 5.

Pred jubilejným Hviezdoslavovým Kubínom. Niekoľko poznámok ako odozva. – Javisko, *16*, 1984, s. 541–542.

Oravci sami o sebe. [Habovštiak, A.: Oravci o svojej minulosti. Reč a slovesnosť oravského ľudu. Martin 1983.] – In: Sloboda, *39*, 1984, č. 20, s. 5. (ref.).

O pôvode a význame zemepisných názvov Slovenska. [Lutterer, I. – Majtán, M. – Šrámek, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha 1982.] – In: Slovenská reč, *49*, 1984, s. 312–316 (ref.).

Vráca, Jazierca, Vrátna, Kamenné vráta. – Slovenská reč, *49*, 1984, s. 123–124.

Vrchy, kopce, hory. – Práca, 12. 3. 1984, s. 5. – Tamže: *Kolonizovanie* a *osídľovanie* (2. 4., s. 5).

Bolkajú vám žiaci? A či správne vykajú? – Učiteľské noviny, *34*, 1984, č. 25, s. 5.

Pamiatke jazykovedca Antona Jánošíka. – Sloboda, *39*, 1984, č. 17, s. 4 (k 80. výročiu narodenia A. Jánošíka).

1985

O Gorazdovi, Metodovom nástupcovi a o jeho mene. – Kultúra slova, *19*, 1985, s. 193–197.

Über Bergnamen des Liptover Gebietes in der Slowakei. – Namenkundliche Informationen, 1985, č. 47, s. 34–48.

Pôvod názvu *Medzihradné. (Hrad, hradiť – hrada.)* – Kultúra slova, *19*, 1985, s. 163–167.

Poznámka k diskusnému príspevku B. Varsika. – Slovenská reč, *50*, 1985, s. 232–233.

Slovenská reč – veľká škola slovenčiny a spisovného jazyka. – Slovenská reč, *50*, 1985, s. 198–205.

Vznik názvov obcí *Solčany* a *Preseľany*. – Obzor NV, informačný bulletin Okresného národného výboru v Topoľčanoch, *11*, 1985, č. 5–6, s. 14–15.

Dojčenie a *mliečny brat*. – Zdravie, *41*, 1985, č. 12, s. 23.

Otvára sa nové desaťročie prednesu umeleckého slova. Hviezdoslavov Kubín aj s Hollého poéziou. – Orava, *21 (96)*, 1985, č. 39, s. 5.

Opis, opisnosť, opisný realizmus. – Kultúra slova, *19*, 1985, s. 248–250.

Mária, Marián, Róbert. – Práca, 7. 1. 1985, s. 5. – Tamže: *Damask, damask, damaskový* (28. 1., s. 5). – *Dojčenský textil, dojčatá* a *pridájanie* (22. 4., s. 5). *Skúpy* a *lakomý* (27. 5., s. 7). – *Promócia, promovať, byť promovaný* (19. 6., s. 5). – *Prepáčte! Prosím, ospravedlňte ma!* (12. 8., s. 5).

1986

Nitrianska Blatnica. 1185–1985. 1. vyd. Topoľčany, Vlastivedné múzeum v Topoľčanoch [1986]. 160 s. (spoluautor P. Stanček).

Príčiny oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitrí. – Slovenská reč, *51*, 1986, s. 288–295.

Juraj Bartaky a Eduard Škorpil – neznámi ľudovýchovní pracovníci. – In: Biografické štúdie. 13. Red. A. Maťovčík. Martin, Matica slovenská 1986, s. 149–157.

Z hydronymie Slovenska – názvy *Poprad* a *Hornád*. – Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *29*, 1988, s. 124–128.

Miestne názvy *Preseľany, Solčany, Solčianky* a *Selce*. – Kultúrne slova, *20*, 1986, s. 305–311.

O jazyku v románe Benjamína Tináka Žitava. – Slovenská reč, *51*, 1986, s. 28–36.

Osobné mená a miestne názvy v trojnovele Z. Dônčovej Traja kniežací jazdci. – Kultúra slova, *20*, 1986, s. 45–49.

Odkedy je miestny názov *Bratislava*. (Oživovanie historických slovenských mien štúrovcami.) – Kultúra slova, *20*, 1986, s. 205–210.

Prakticky a normálne – a vlastne nenormálne. – Práca, 6. 1. 1986, s. 5. – Tamže: *Stoličný dom, stoličný súd* a *stolica* (10. 2., s. 4). – *Vraviet'* a *vraj* (18. 8., s. 5). – Z pokoja do pohybu (13. 10., s. 5).

XXXI. Hviezdoslavov Kubín. – Slovenské pohľady, *102*, 1986, č. 1, s. 152–153.

Veď preto som sa nepoddal. – Nové slovo, *28*, 1986, č. 28, s. 16 (pri príležitosti 130. výročia narodenia S. Czambela výber z jeho myšlienok).

Jubileum historika – spolupracovníka s jazykovedcami. – Slovenská reč, *51*, 1986, s. 377–378 (k 60. narodeninám P. Horvátha). – Ďalší autorov článok k tomu istému jubileu: Historik Ponitria jubiluje. – Obzor NV, informačný bulletin Okresného národného výboru v Topoľčanoch, *12*, 1986, č. 4–5, s. 8.

1987

Samo Czambel a jeho objavovanie východnej slovenčiny. – In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 29. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1987, s. 223–240, rus. res. s. 240–241, nem. res. s. 241.

O pôvode priezviska *Bazák/Bezák* a miestneho názvu *Bedzany*. – Slovenská reč, *52*, 1987, s. 29–33.

Z hydronomie Ponitria: názvy so sufixom *-ňa, -ina* a *-ica*. – Slovenská reč, *52*, 1987, s. 346–356.

O pôvode a význame názvu rieky *Slanej*. – Kultúra slova, *21*, 1987, s. 112–118.

Z problematiky miestnych názvov patronymických so sufixom *-ice (-ovce)* a obyvateľských so sufixom *-any (-ovany)* v Ponitrí. – In: IX. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1987, s. 177–182.

Monografia o časových podraďovacích súvetiach v slovenských nárečiach. [Ferenčíková, A.: Časové podraďovacie súvetie v slovenských nárečiach. Bratislava 1986.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, *34*, 1987/1988, s. 28–30 (ref.).

Vrchy, vrchárske prémie a kopce. – Práca, 31. 8. 1987, s. 5. – Tamže: *Korec – Korca, škorec – škorca* (12. 10., s. 5).

Dvesto rokov od kodifikácie. – Smer, 16. 10. 1987, s. 2; 23. 10. 1987, s. 2 (k 200. výročiu kodifikácie A. Bernoláka).

Génius slavistiky. Pred 150 rokmi vyšli Slovanské starožitnosti. – Sloboda, *42*, 1987, č. 38, s. 5.

1988

Ľudovít Štúr a slovenčina v jeho rodnom Uhrovci. – Kultúra slova, *22*, 1988, s. 254–301.

Nárečia v Topoľčianskom okrese. – In: Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia. Red. V. Uhlár. Bratislava, Obzor 1988, s. 299–315, mapa nárečí na s. 298, rus. res. s. 412, nem. res. s. 418.

Nárečie v Solčanoch. – In: Solčany. 1235–1985. Red. J. Lukačka. Topoľčany, Vlastivedné múzeum v Topoľčanoch [1988], s. 141–149.

Miestne názvy zo základu *krás-* a otázka kultových pohrebných miest. – Slovenská reč, *53*, 1988, s. 328–336.

Velestúr a názvy odvodené zo slova *tur*. – Kultúra slova, *22*, 1988, s. 108–112.

O vodných tokoch v okrese. – Obzor NV. Informačný bulletin ONV v Topoľčanoch. 14. 1988, č. 6, s. 7–8 (o názvoch vodných tokov).

Liptov jazykovedne. – Zápisník slovenského jazykovedca, *7*, 1988, č. 1, s. 8–11 (tézy prednášky konanej dňa 16. 11. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

O slovách *krajina* a *kraj*. – Slovenská reč, *53*, 1988, s. 380–382.

Nestor slovenskej jazykovedy. Univ. prof. Ľudovít Novák sa dožil 80 rokov. – Sloboda, *43*, 1988, č. 44, s. 5.

1989

Skrátené osobné mená (i prímená a priezviská). – Kultúra slova, *23*, 1989, s. 300–306.

Priezvisko *Bernolák* a mená zo základu *brn-*. – Kultúra slova, *23*, 1989, s. 110–115.

Toponymá utvorené od etnických mien a názvy *Slovany, Slovinky* a *Sklabiňa*. – Slovenská reč, *54*, 1989, s. 257–266.

Geografické názvoslovie okresu Topoľčany. Bratislava 1985. – In: Geografický časopis, *41*, 1989, s. 106–108 (rec.).

Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925–1975). Martin 1987. – In: Slovenská reč, *54*, 1989, s. 115–116 (rec.).

Náš slavista. Pripomenuli sme si 80-te narodeniny prof. PhDr. Ľudovíta Nováka, DrSc. – Smer, 27. 1. 1989, s. 12.

1990

K diskusii o nových významoch lexémy *krajina*. – Slovenská reč, *55*, 1990, s. 34–38.

O názvoch vrchov v Liptove. – Onomastický zpravodaj ČSAV. (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *31*, 1990, s.98–104.

Názvy vodných tokov v miestnych názvoch Liptova. – Kultúra slova, *24*, 1990, s. 49–58.

Oživovanie legendy o "praslovanskom nápise" na Velestúre v Kremnických vrchoch. – In: Stredné Slovensko. 9. Spoločenské vedy. Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Martin, Osveta 1990, s. 263–269.

Prečo *Mučeník*, a nie *Sládečkovce*. – Sloboda, *45*, 1990, č. 43, s. 12.
Sumerizmy na Slovensku? – Slovenské národné noviny, *1 (5)*, 1990, č. 9, s. 6.
Miestny názov *Uherce* a odvodené podoby *Uherčan, Uherčianka, uherčiansky*. – Slovenská reč, *55*, 1990, s. 377–379.

1991

Jazykoveda o etnogenéze Slovanov a ich jazyka (od P. J. Šafárika k O. N. Trubačovovi). – Slovenská reč, *56*, 1991, s. 14–19.
O slovách *zábava, slop a slopec*. – Kultúra slova, *25*, 1991, s. 208–213.
Osídlenie Liptova a miestne názvy na *-any* a *-ovany*. – Slovenská reč, *56*, 1991, s. 147–160.
Sloveso *mútiť* a *odmut* v názve *Odmut*. – Kultúra slova, *25*, 1991, s. 236–239.
Chotárne názvy z psl. *ort-* (*Raveň, Ravence* a pod.). – In: X. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1991, s. 60–66.

K starobylosti slovenčiny. – Slovenské národné noviny, *2 (6)*, 1991, č. 26, s. 4.
Mená kresťanských svätcov v názvoch dedín a miest. – Katolícke noviny, *106 (142)*, 1991, č. 34, s. 13.
Slovo dýchajúce pravekom. – Liptov, 2. 5. 1991, s. 5.

Redakčná činnosť

Okres Topoľčany. Historicko-vlastivedná monografia. Bratislava, Obzor 1988. 440 s. (zostavovateľ).

Zostavil *L. Dvonč*

Vojvodinský slovakista doc. Dr. Michal Týr päťdesiatročný

Je to šťastná náhoda a zhoda okolností, že do radu tohoročných jubilantov v kruhu slovenských jazykovedcov vstupuje po prof. D. Dudokovi aj druhý reprezentant našej jazykovedy medzi vojvodinskými Slovákmi – docent Dr. Michal Týr, pracovník, ktorý celý doterajší produktívny život zasvätil rozvíjaniu slovenského jazyka v prostredí našej menšiny vo Vojvodine. Možno aj preto je jeho meno menej známe v kruhoch slovakistov na Slovensku. Jeho mnohostranná výskumná, pedagogická aj popularizačná práca v oblasti jazykovedy, ale popritom aj významná organizačná činnosť v prospech celej tamojšej slovenskej kultúry, ako aj uznávané postavenie vo vojvodinskej lingvistickej i celej kultúrnej obci, to všetko nás vedie k tomu, aby sme pri príležitosti jeho päťdesiatych narodenín oboznámili širšiu slovakistickú verejnosť s osobnosťou a dielom tohto slovenského jazykovedca.

M. Týr sa narodil 26. októbra 1942 vo vojvodinskej Pivnici. Po strednej škole v neďalekom Petrovci a po krátkom učiteľskom pôsobení v Hložanoch študoval slovenský jazyk a literatúru na Filozofickej fakulte v Belehrade, kde najmä zásluhou dnes už nebohého profesora M. Filipa získal nielen trvalý záujem o štúdium nášho jazyka, ale aj dobré predpoklady na vlastnú bádateľskú prácu v tejto oblasti. Po získaní diplomu r. 1967 pôsobil najmä ako redaktor pri vydávaní učebníc pre vojvodinské slovenské školy, rok bol lektorom na UK v Bratislave a od r. 1976 pracuje na Filozofickej fakulte v Novom Sade ako člen tamojšieho Slovakistického ústavu. Dve funkčné obdobia bol aj prodekanom fakulty. Vo svojej pedagogickej činnosti sa sústreďuje najmä na fonetiku a fonológiu, ďalej na lexikológiu slovenčiny a podľa potreby svojho pracoviska aj na ďalšie jazykovedné disciplíny.

Rovnako pestrá je aj vedecká orientácia M. Týra. Najvlastnejším poľom jeho vedeckého výskumu je porovnávacie štúdium slovenčiny a srbochorvátčiny. Práve z tejto oblasti publikoval svoju monografiu *Číslovky v spisovnej slovenčine a v spisovnej srbochorvátčine* (Nový Sad, Obzor – Tvorba 1991, 118 s.) a celý rad väčších aj menších štúdií a článkov publikovaných v slovenčine aj v srbochorvátčine. Spomenieme tu aspoň niektoré spomedzi nich: *Cudzie slová v srbochorvátčine a slovenčine* (Nový život, 1985, s. 285 – 291); *Základné číslovky a číselné podstatné mená v srbochorvátčine v porovnaní so slovenčinou* (Nový život, 1985, s. 136 – 141); *Atributívne konštrukcie v srbochorvátskom jazyku a ich ekvivalenty v slovenčine* (po srbochorvátsky v zborníku Prevodenje i nastava stranih jezika, 1986, s. 103 – 108) a ďalšie.

Porovnávací prístup však M. Týr neuplatňuje iba v štúdiách orientovaných na niektoré čiastkové systémy sledovaných dvoch jazykov, ale aj v prácach s didaktickým zameraním a v štúdiách o štýle istých konkrétnych autorov alebo konkrétnych diel či textov. Do štylistického súboru jeho prác patria najmä viaceré štúdie o jazyku a štýle dolnozemských vojvodinských autorov: *K výskumu slovnej zásoby Vladimíra Hurbana* (Nový život, 1988), *Zo slovnej zásoby Gustáva Maršalla – Petrovského* (v zborníku venovanom životu a dielu tohto popredného vojvodinského autora, 1989), *Rozprávačský talent Juraja Tušiaka* (Nový život, 1985), *Expresivita výrazu v Demákových Narodeninách* (Nový život, 1982), *Čechizmy v prvom ročníku Dolnozemského Slováka* (1979) atď. Z rovnakého konfrontačného pozadia vychádzajú aj viaceré Týrove referáty a štúdie o úrovni vyučovania slovenského jazyka vo vojvodinských slovenských školách. Do tejto skupiny jeho prác možno zaradiť aj príspevky *Jazyková kultúra na našich školách, Učebnicová tvorba v slovenskom jazyku v Juhoslávii, Slovakistika na novosadskej univerzite* (všetko r. 1989), *Konfrontácia slovenského a srbochorvátskeho jazyka v učebniciach jazyka životného prostredia* (v srbochorvátčine, 1990), *Zásady opráv slohových písomných prác* (1991) a i.

M. Týr je aj autorom viacerých učebníc slovenského jazyka pre vojvodinské slovenské školy. Vo viacerých vydaniach vyšli najmä jeho učebnice slovenčiny pre 7. a 8. triedu. Popritom však napísal aj početné popularizačné príspevky do vojvodinských slovenských novín a časopisov, ba dlhšie obdobie aj viedol jazykové okien-

ko v Hlase ľudu (týždenník vojvodinských Slovákov) aj v slovenskom vysielaní novosadského rozhlasu. Rovnakou formou písal o jazykových a širších kultúrnych otázkach Slovákov vo Vojvodine aj do rozličných srbochorvátskych periodík.

Vo vojvodinskej jazykovede doc. Týr plní ešte jednu veľmi dôležitú funkciu: bol a zostáva najpravidelnejším informátorom vojvodinských slovakistov i všetkých Slovákov o jazykovednej produkcii na Slovensku. Desiatky jeho fundovaných a podnetných recenzií prispeli významnou mierou k tomu, že celá naša jazykovedná tvorba nachádza svojich početných adresátov práve medzi Slovákmi vo Vojvodine.

Celý uvedený stručný prehľad rozličných aktivít doc. M. Týra by dostačujúco nevystihol váhu jeho osobnosti medzi vojvodinskými Slovákmi, keby sme tu aspoň prostým výpočtom neuviedli aj fakt, že jubilant bol dlhé roky vedeckým tajomníkom Spolku vojvodinských slovakistov a že má teda veľký podiel na organizovaní tzv. zimných stretnutí a rozličných konferencií slovakistov i na vydávaní zborníka tohto spolku (doteraz vyšlo 12 ročníkov), že je ďalej veľmi pohotovým prekladateľom zo slovenčiny (i češtiny) do srbochorvátčiny a naopak (o tom dokázateľne svedčia najmä početné teoretické štúdie napr. v Novom živote, ktoré vyšli v jeho preklade), že ďalej patrí medzi veľmi obľúbených prednášateľov na odborných stretnutiach slovenských vojvodinských učiteľov, že veľmi často slúži ako posledný arbiter pri posudzovaní špecifických problémov slovenčiny vo vojvodinskom viacjazyčnom prostredí atď.

Predchádzajúci výpočet činností doc. Týra by ani zďaleka nepovedal všetko o ňom, keby sme ešte nepridali, že ide predovšetkým o človeka výnimočných osobných kvalít, nenápadného a skromného, obetavého i nezištného zároveň. A pritom zapáleného Slováka a fundovaného slovakistu.

Jubilujúcemu doc. Dr. Michalovi Týrovi želáme, aby aj v pohnutých časoch jeho domoviny mal dostatok zdravia, spoločenského aj osobného pokoja na to, aby mohol naplno pokračovať vo svojej doterajšej záslužnej práci na úžitok nášho jazyka i celej kultúry vojvodinských Slovákov.

J. Mlacek

Deväťdesiatka Antona Dubaya

Osláviť v zdraví svoju deväťdesiatku, ktorej sa tohto roku dožíva PhDr. Anton Dezider D u b a y, je vzácny dar. Jeho meno síce L. Dvonč vo svojej bibliografii Slovenskí jazykovedci (1987) nespomína, ale jubilant si pre svoje práce v oblasti jazykovedy zaslúži, aby sme mu venovali túto spomienku.

Narodil sa 21. decembra 1902 v Žikave (Tekov) v roľníckej rodine. Gymnaziálne štúdiá absolvoval v Zlatých Moravciach a Bratislave, do františkánskej rehole (OFM) vstúpil v Trnave, filozoficko-teologické štúdium skončil vo františkánskych kláštoroch v Hlohovci a Žiline, vysokoškolské vzdelanie v odbore slovenský a ne-

mecký jazyk získal na univerzitách v Bratislave, Prahe a vo Viedni. Ako stredoškolský profesor pôsobil na františkánskom gymnáziu v Malackách (1931–1940), ako knižničný pracovník účinkoval až do roku 1951 v Univerzitnej knižnici v Bratislave a ako kňaz vykonával pastoráciu v Bratislave, Kľačne a Rohožníku, kde podnes žije na dôchodku.

V slovenskej historickej jazykovede sa často citujú jeho edície a jazykové analýzy starších listín. V časopise Linguistica Slovaca (1939–1940) uverejnil 67 kremnických listov z rokov 1564–1569, charakterizoval ich pravopis a spomenul zásady pri prepisovaní. Analýzu jazyka, hláskové a tvaroslovné znaky slovakizmov týchto českých listín z Kremnice uverejnil v tom istom časopise roku 1946–1947. V štúdii *K otázke prepisovania starých písomných pamiatok zo Slovenska* (Jazykovedný sborník. Zv. 3. 1948) navrhuje diplomatický prepis najstarších listín do roku 1600, istú úpravu transkripcie žiada po tomto roku, kým v pamiatkach po roku 1850 navrhuje prepis podľa súčasného úzu. Jazykovému rozboru štyroch kremnických listov zo 16. stor. sa venuje aj v štúdii, ktorú uverejnil v Sborníku Spolku záhorských akademikov (1932–1942). V tom istom zborníku publikoval aj svoju jedinú dialektologickú prácu *Príspevok k jazykovej charakteristike Kiripolca.* Je to vlastne prvá charakteristika jednej zo záhorských obcí, dnešného Kostolišťa, v ktorej opisuje hláskoslovie, tvaroslovie, uverejňuje ukážky z textov a z vecného slovníka.

V druhom období svojej bádateľskej činnosti sa venoval najviac knihovedným otázkam ako bibliograf, redaktor, organizátor a autor dvoch súpisov slovenskej knižnej tvorby.

A. D. Dubayovi k vzácnemu životnému jubileu blahoželáme, prejavujeme mu vďaku za jeho bádateľskú činnosť a žičíme mu pokojný zaslúžený odpočinok.

K. Palkovič

Pramene k dejinám slovenčiny. Red. V. Blanár. Bratislava, Veda 1992. 400+22 s.

Knižnú produkciu z oblasti slovenskej historickej jazykovedy obohatila publikácia *Pramene k dejinám slovenčiny,* ktorú zostavili M. Majtán a J. Skladaná a edične pripravil kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, orientovaných na historické jazykovedné disciplíny. Publikácia obsahuje výber textov, v ktorých sa prejavujú základné tendencie vzniku a formovania kultúrnych vrstiev slovenského jazyka. Zostavovatelia Prameňov si kládli za cieľ vybrať taký súbor textov, ktorý by prezentoval relatívne ustálený spôsob kultúrneho vyjadrovania na území dnešného Slovenska pred kodifikáciou spisovného jazyka. Vo výbere tex-

tov sa odrážajú zložité hospodárske, spoločenské a politické pomery v 15.–18. stor. Popri latinčine, češtine, maďarčine, v mestách aj nemčine sa v tomto čase formovali domáce kultúrne predspisovné útvary. Snahou zostavovateľov posudzovanej práce bolo prostredníctvom historického pramenného materiálu poukázať na prenikanie domáceho jazyka do rozličných štýlov a žánrov písaného prejavu. Základným poslaním reprezentatívnych textov v Prameňoch je, aby si na ich základe čitateľ, resp. bádateľ utvoril prehľadný obraz o množstve podôb a variantov kultúrneho, resp. kultivovaného vyjadrovania v predspisovnom období. Výber textov odráža aj zložitú jazykovú situáciu na území Slovenska od 15. stor., v časoch, keď do písomných pamiatok preniklo množstvo prvkov z iných jazykov (v lexike najmä z latinčiny, nemčiny a maďarčiny, v hláskosloví a gramatike z češtiny). Texty pritom odrážajú aj tendenciu ustaľovania domácich predspisovných kultúrnych útvarov, proces, pri ktorom nemožno hovoriť o zámernej slovakizácii češtiny, ale o slovenčine poznačenej češtinou. V Prameňoch k dejinám slovenčiny nachádzame aj texty, ktoré sú vzácnym zdrojom informácií aj v rovine výskumu slovenských nárečí a jednotlivých nárečových areálov.

Pri zostavovaní Prameňov k dejinám slovenčiny východiskom výberu textov bola rozsiahla pramenná základňa Historického slovníka slovenského jazyka, predovšetkým historický pramenný materiál od polovice 15. stor. do bernolákovskej kodifikácie, ktorá sa nachádza vo fondoch domácich, ale aj zahraničných archívov a knižníc. Pozitívne treba hodnotiť aj proporčné zastúpenie jednotlivých štýlov a žánrov. Prvú časť antológie tvoria hospodárske inštrukcie zo 17. a začiatku 18. stor. (s. 17–45). Sú svedectvom o spôsobe hospodárenia, obsahujú množstvo lexikálnych prvkov charakteristických pre oblasť poľnohospodárstva, resp. hospodárskych plodín (*chmel, pohanka, owes, jaczmen*), úžitkových zvierat, dobytka a rýb (*brawy, kone, kapun, slepicz, owcze, pstruhy*), mier (*lukno, kopa, okow*), náradia (*kresacze sekery, dlata, nebozgece, obrucze, duhy*), potravín a jedál (*slad, palene, piwo, wino*). Ešte bohatším zdrojom lexiky z predspisovného obdobia sú súpisy výdavkov, inventáre a iné hospodárske písomnosti (s. 46–68). Okrem základného slovného fondu možno z nich zistiť aj mnoho údajov o materiáli a surovinách používaných pri rozličných pracovných postupoch (napr. pri maľovaní organa, s. 48), výšku nákladov na vydržiavanie vojska (s. 51), nákladov na správu mesta (s. 56), resp. údaje o majetkových pomeroch jednotlivých zemepánov (s. 59). Majetkovoprávne písomnosti osôb (s. 69–93) sú svedectvom o výške majetku a jeho prevode na iné osoby (napr. súpis výbavy, zdedeného majetku). Na rozdiel od predchádzajúcich tematických celkov, ktorých hodnota spočívala v lexike, súdne spisy (s. 94–165) sú cenným prameňom aj pri štúdiu syntaxe, resp. štýlov v predspisovnom období. Preto im zostavovatelia vyčlenili v Prameňoch adekvátny priestor. Osobitnú hodnotu majú najmä tie texty, ktoré sú zachytené vo forme súdneho výsluchu v podobe dialógu (typ *Zabil sy li aneb uderil ly si, kdis sy zbigal? – Zadneho nikda any sem nemal nigake pocsinani ze zadnim, krem tih senickich masaru, čo sme ozbigali;* s. 149).

Svedectvom o bohatosti administratívno-právnych žánrov z predspisovného obdobia slovenčiny sú archívne pramene, ktoré sa v antológii uvádzajú na s. 168–196

(Iné administratívne písomnosti). Korešpondencia oficiálneho charakteru, potvrdenia, vyhlásenia, prosby a žiadosti sú hodnotným zdrojom informácií o epištolárnom štýle a forme administratívy. Obdobné prvky obsahujú aj pamiatky z oblasti súkromnej korešpondencie (s. 197–210). Odlišný charakter majú náučné spisy (s. 211–266). Sú svedectvom o stave jednotlivých vedných odborov v predspisovnom období a orientujú sa predovšetkým na liečiteľstvo (Trifolium sanitatis, 1760, s. 213–218), lekárske a lekárnické návody a recepty (s. 219–224). Na oblasť hygieny, metrológie a ekonómie (pochopiteľne, na vtedajšej úrovni rozvoja), chovateľstva, alchýmie, prípravy jedál, zemepisu (opisu krajín) sú zamerané pramene publikované na s. 225–268. Osobitnú pozornosť z hľadiska vývinu jazyka venovali autori náboženským spisom (kamaldulské Písmo, s. 271–284, Bystrická agenda, s. 284–287), ktorých súčasť tvoria okrem základných sakrálnych textov aj kázne, resp. príležitostné satirické básne (s. 293–320). Cennou súčasťou Prameňov sú aj staršie slovníkové práce (kamaldulský slovník, Dictionarium cognationem seu convenientiam linguarum hungariae et slavicae exhibens...; s. 321–342). Poslednú časť Prameňov tvorí niekoľko prekladov (Žiwot Mariae Sstuarty a Príbehy Telemacha syna Ulissera, s. 345–356).

Záver antológie tvorí poznámkový aparát – poznámky a vysvetlivky, slovník najfrekventovanejších výrazov z publikovaných textov, register miest, z ktorých texty pochádzajú, chronologický register a prehľad archívov a knižníc, v ktorých sú jednotlivé texty uložené. Komplementárnu časť knihy tvorí obrazová príloha – fotokópie niektorých publikovaných textov (spolu 22 strán).

V Prameňoch k dejinám slovenčiny sa všetky texty uvádzajú v diplomatickom odpise. Jednotlivé ukážky sú svedectvom o jednom vývinovom období slovenčiny pred kodifikáciou (15.–18. stor.), sú dôkazom bohatosti žánrov, štýlovej a lexikálnej diferenciácie kultúrnych predspisovných útvarov. Po treťom zväzku Dejín slovenského jazyka od J. Stanislava, Antológii staršej slovenskej literatúry, viacerých vysokoškolských učebných textoch, popularizačných a príležitostných vydaniach starších textov Pramene k dejinám slovenčiny zaujímajú výsadné miesto pri dotváraní obrazu o dejinách nášho jazyka, kultúry a národa. V knihe je množstvo hodnotného pramenného materiálu, ktorý je bohatým zdrojom ďalšieho štúdia nielen v oblasti jazyka, ale aj histórie, etnografie a dejín vedy. Pramene k dejinám slovenčiny sú teda výdatnými prameňmi a ich zostavovateľom a vydavateľom patrí za ne úprimné poďakovanie.

P. Žigo

Hodina H, deň D. – Slovná zásoba spisovnej slovenčiny je v neustálom pohybe. Na jednej strane jazyk reaguje na nové javy v spoločnosti tvorbou nových pomenovaní – neologizmov. Na druhej strane ak slovo stratí na aktuálnosti, prestáva sa používať, časom zastaráva a vypadáva zo slovnej zásoby, resp. sa mení na archaizmus alebo historizmus.

Väčšina slov nadobúda štylistický príznak v čase. Oproti tomu frazeologické jednotky, ktoré patria do aktívnej slovnej zásoby v každom prirodzenom jazyku, podliehajú časovým vplyvom realtívne najmenej. Mnohé z nich (príslovia, porekadlá, frazeologické jednotky prevzaté z antiky, z biblických prameňov, súvisiace s pracovnou činnosťou ľudí atď.) prekonali dlhú historickú cestu k svojej terajšej podobe. Napriek tomu sú dnes rovnako aktuálne ako v minulosti. Ani archaizmy, historizmy, archaické gramatické tvary a syntaktické konštrukcie sa vo frazeológii nepociťujú ako zastarané. Výskyt starších jazykových prostriedkov v ustálených slovných spojeniach sa hodnotí odlišne ako ich používanie v oblasti voľných syntaktických spojení. Práve staršie gramatické a lexikálne prvky sú neoddeliteľnou zložkou mnohých živých frazém, ktoré sa v súčasnom jazyku bežne používajú (porov. J. Mlacek, K starším jazykovým vzorom v Zátureckého prísloviach. Kultúra slova, *6*, 1981, s. 198–205).

V súvislosti s frazeologickým fondom slovenského jazyka možno teda hovoriť o archaizácii frazeologických jednotiek iba v obmedzenom zmysle. Mnohé frazémy s historicky príznakovým komponentom, ktoré sú v istom časovom úseku zdanlivo nepoužiteľné, pod tlakom udalostí "vystúpia zo zabudnutia" mimoriadne dynamicky. Za posledné tri roky sme tak mohli zaznamenať znovuobjavenie frazeologických slovných spojení v publicistickom štýle.

Na druhej strane v slovenčine zazanamenávame vznik nových frazém. Ak však pri neologizmoch bez väčších ťažkostí určíme čas ich vzniku, začiatok používania novej frazémy nemožno presne stanoviť. Súvisí to s jednou zo základných vlastností frazeologických jednotiek – ustálenosťou. Z tohto pohľadu sa v slovenčine ako nové javia frazeologizované konštrukcie *hodina H* a *deň D.* Uvedieme niekoľko príkladov ich využitia v kontexte:

Kedysi dávno, v inej epoche, sme sa pokúšali rozmýšľať o budúcnosti *po hodine H*, o tom teda, ako Slováci budú vládnuť v krajine, ktorá nebude už len ich dedovizňou, ale aj ich najvlastnejšou a jedinou úlohou. (Mináč, 1982) – Rozposlali sme pozvánky, vylepili plagáty, uvarili guláš a v *hodine H* sme zistili, že na ten istý čas si o poschodie vyššie svoju zakladajúcu schôdzu zvolala nejaká maďarská skupina. (Literárny týždenník, č. 9, 1991, s. 12) – Dychtivo sme čakali *deň D.* (D. Slobodník, 1991) – Slovenské strany a hnutia sa pred *dňom D* stretávajú na schôdzkach plných vzájomnej lásky a porozumenia. (Smena, 1. 4. 1992, s. 1)

Z citovaných príkladov vyplýva, že sémanticky ide o konkrétny deň alebo hodinu, počas ktorých sa uskutoční niečo výnimočné, dôležité, predpokladané alebo očakávané. V Kostrovej básni Hodina H (1974) je ukrytý ešte jeden význam spojenia *hodina H*, analogicky aj spojenia *deň D*.

Jedna hodina príde raz: / Kde bolo slnko – nie je nič, / kde človek blízky – nie je nič, / načiahneš ruku – nie je nič – / a ešte žije dlho v nás.
No v *hodine H* bez výstrahy / jak Hirošima, Nagasaki, / vyletí tvoj svet nad oblaky / do chaosu a bezútechy.
Tak hviezda vyrazená z dráhy, / jediná zruší všetky vzťahy / v tom vesmíre pod klenbou čela.
A nieto, nieto zábezpeky / pred *hodinou H* – nepriateľa.

V definíciách a rozličných charakteristikách sa frazeologické jednotky zaraďujú medzi ustálené slovné spojenia. Frazeologické konštrukcie *hodina H, deň D* svojím slovnodruhovým zastúpením predstavujú vlastne výnimku. Ich prvým komponentom je substantívum *(hodina, deň)*, druhým značka *(H, D)*, ktorá je zároveň začiatočným písmenom prvého komponentu. Substantívna zložka je v uvedených spojeniach ustálená a príslušné veľké písmeno je na ňu konštantne viazané, resp. vždy z nej priamo vychádza. Sémantika spojenia *deň D* pripúšťa úvahu, že konkrétnym významným dňom môže byť ktorýkoľvek deň v týždni. Ak za predpokladu, že je to napr. utorok, nahradíme komponent *D* veľkým začiatočným písmenom toho slova – teda *deň U* – stratí sa nielen význam pôvodného spojenia, ale aj jeho zmysel. Konštrukcie *hodina H, deň D* sú teda ustálené ako celok. Nahradením značiek *H, D* inými veľkými písmenami by stratili pôvodný význam aj frazeologický charakter.

Nadradeným, resp. oporným komponentom rozoberaných frazém je substantívum *(hodina, deň)*, ktoré na funkčnej, syntaktickej rovine môže mať vo vete platnosť a) podmetu *(Deň D sa blíži, Zajtra príde ich hodina H)*; b) mennej časti prísudku *(Pondelok je Janov deň D, Každá skúška je pre študenta hodinou H)*; c) predmetu *(Dychtivo sme čakali deň D, Väzeň očakával svoju hodinu H)*; d) príslovkovým určením času – v spojení s predložkou: *v hodine H, pred dňom D, po hodine H (...a v hodine H sme zistili; Kedysi dávno ... sme sa pokúšali rozmýšľať o budúcnosti po hodine H; Pred dňom D si treba dobre oddýchnuť)*. Ak komponenty *H, D* nahradíme vetným členom, ktorý zastupujú, zistíme, že značky *H, D* sú z hľadiska vnútornej výstavby nezhodným prívlastkom (*hodina H* = významná hodina, očakávaná hodina, rozhodujúca hodina, posledná hodina; *deň D* = významný, očakávaný, rozhodujúci, posledný deň). Zo syntaktického hľadiska ide teda o frazémy, ktoré majú formu syntagmatického spojenia substantíva s nezhodným prívlastkom.

Z konštrukčného hľadiska, resp. slovnodruhovým zastúpením (substantívum + značka) frazémy *deň D, hodina H* navonok, formálne vystupujú ako minimálne frazeologické jednotky. Je tu však rozpor medzi formou a významovou hodnotou tohto spojenia. Kým v minimálnej frazeologickej jednotke ide o nesystematické spojenia, v rozoberanom type sa zložky spájajú zreteľne syntagmaticky. Pre túto obojakosť možno celý tento typ frazém označiť ako nepravé minimálne frazémy (alebo podľa intencií Čermákovej terminológie ako pseudominimálne frazémy).

Za paradigmatické formy uvedených nepravých minimálnych frazém možno pokladať aj viaceré formy, ktoré nerušia ich ustálenosť, napr. *v hodine H, pred dňom D, po dni D* a pod.

Ustálenosť významu spolu s ustálenosťou konštrukcií ukazujú, že spojenia *hodina H, deň D* aj ich modifikované podoby *po hodine H, v hodine H, pred dňom D, po dni D* možno pokladať za ustálené. Majú ustálenú schému, obrazný, prenesený význam. O ustálenosti svedčí aj ich bohaté využitie v písaných a hovorených prejavoch, čím si našli pevné miesto medzi frazeologickými jednotkami.

M. Sokolovská-Dobríková